॥ श्रीगणेशायनमः ॥

अथवैशाखमासमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

सर्ववैशाखमासप्रशंसनं तन्मासस्नानमाहात्म्यवणनम्

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत्

सूत उवाच

भूयोऽप्यङ्गभुवं राजा ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । पुण्यं माधवमाहात्म्यं नारदं पर्यपृच्छत

अम्बरीष उवाच

सर्वेषामपि मासानांत्वत्तो माहात्म्यमञ्जसा । श्रुतं मया पुरा ब्रह्मन्यदाचोक्तंतदात्वया
वैशाखः प्रवरो मासो मासेष्वेतेषु निश्चितम् ।
इति तस्माद्विस्तरेण माहात्म्यं माधवस्य च ॥ ३ ॥
श्रोतुं कौतूहलं ब्रह्मन्कथं विष्णुप्रियोह्यसौ । के च विष्णुप्रियाधर्मामासेमाधववल्लभे
तत्राऽप्यस्य तु कर्तव्याः के धर्मा विष्णुवल्लभाः ।
किं दानं किं फलं तस्य कमुद्दिश्याऽऽचरेदिमान् ॥ ५ ॥
कैर्द्रव्यैः पूजनीयोऽसौ माधवो माधवागमे । एतन्नारद! विस्तार्य मह्यंश्रद्धावतेवद ॥

श्रीनारद उवाच

मया पृष्टः पुरा ब्रह्मामासधर्मान्पुरातनान् । व्याजहारपुराप्रोक्तं यच्छ्रियै परमात्मना
ततो मासा विशिष्योक्ताः कार्त्तिको माघ एव च ।
माधवस्तेषु वैशाखं मासानामुत्तमं व्यधात् ॥ ८ ॥

मातेव सर्वजीवानां सदैवेष्ट प्रदायकः । दानयज्ञव्रतस्नानैः सर्वपापविनाशनः ॥ ९ ॥
धर्मयज्ञक्रियासारस्तपःसारःसुरार्चितः । विद्यानां वेदविद्येव मन्त्राणां प्रणवोयथा
भूरुहाणां सुरतरुर्धेनूनां कामधेनुवत् । शेषवत्सर्वनागानां पक्षिणां गरुडो यथा ॥
देवानां तु यथाविष्णुर्वर्णानांब्राह्मणो यथा । प्राणवत्प्रियवस्तूनां भार्यैवसुहृदांयथा
आपगानां यथा गङ्गा तेजसांतुरविर्यथा । आयुधानां यथा चक्रं धातूनांकाञ्चनंयथा
वैष्णवानांयथारुद्रोरत्नानांकौस्तुभोयथा । मासानां धर्महेतूनां वैशाखश्चोत्तमस्तथा
नाऽनेन सदृशो लोके विष्णुप्रीतिविधायकः ।
वैशाखस्नाननिरते मेषे प्रागर्यमोदयात् ॥ १५ ॥
लक्ष्मीसहायो भगवान्प्रीतिं तस्मिन्करोत्यलम् । जन्तूनांप्रीणनंयद्वदन्नेनैवहिजायते
तद्वद्वैशाखस्नानेन विष्णुः प्रीणात्यसंशयम् । वैशाखस्नाननिरताञ्जनान्दृष्ट्वाऽनुमोदते ॥
तावतापिविमुक्तोऽघैर्विष्णुलोकेमहीयते । सकृत्स्नात्वामेषसंस्थेसूर्येप्रातःकृताह्निकः
महापापैर्विमुक्तोऽसौ विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ।
स्नानार्थं मासि वैशाखे पादमेकं चरेद्यदि ॥ १८ ॥
सोऽश्वमेधायुतानाञ्चफलमाप्नोत्यसंशयम् ।
अथवाकूटचित्तस्तुकुर्यात्सङ्कल्पमात्रकम् ॥ २० ॥
सोऽपिक्रतुशतंपुण्यं लभेदेव न संशयः । यो गच्छेद्धनुरायामं स्नातुं मेषगते रवौ ॥
सर्वबन्धविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात ।
त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि ब्रह्माण्डान्तर्गतानि च ॥ २२ ॥
तानि सर्वाणि राजेन्द्र! सन्ति बाह्येऽल्पके जले ।
तावल्लिखितपापानि गर्जन्ति यमशासने ॥ २३ ॥
यावन्न कुरुते जन्तुर्वैशाखे स्नानमम्भसि । तीर्थादिदेवताःसर्वा वैशाखेमासिभूमिप!
बहिर्जलं समाश्रित्यसदासन्निहितानृप । सूर्योदयं समारभ्य यावत्षड्घटिकावधि ॥
तिष्ठन्ति चाऽऽज्ञया विष्णोर्नराणां हितकाम्यया ।
तावन्नागच्छतां पुंसां शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥

स्वस्थानं यान्ति राजेन्द्र! तस्मात्स्नानं समाचरेत् ॥ २६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे वैशाखमासप्रशंसापूर्वक-वैशाखस्नानमाहात्म्यवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

वैशाखेनानादानफलमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

न माधवसमोमासो न कृतेन युगं समम् । न च वेदसमं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गयासमम्
न जलेन समं दानं नसुखंभार्ययासमम् । न कृषेस्तु समं वित्तं न लाभोजीवितात्परः
न तपोऽनशनात्तुल्यंनदानात्परमंसुखम् । न धर्मस्तु दयातुल्यो न ज्योतिश्चक्षुषासमम्
न तृप्तिरशनात्तुल्या न वाणिज्यं कृषेः समम् । न धर्मेणसमं मित्रं न सत्येन समंयशः
नारोग्यसममुत्थानं न त्राता केशवात्परः । न माधवसमं लोके पवित्रं कवयोविदुः ॥
माधवः परमो मासः शेषशायिप्रियःसदा । अव्रतेन क्षिपेद्यस्तु मासं माधववल्लभम्
तिर्यग्योनिं स यात्याशुसर्वधर्मबहिष्कृतः । अव्रतेनगतो येषां माधवोमर्त्यधर्मिणाम्
इष्टापूर्तं वृथा तेषां धर्मो धर्मभृताम्वरः । प्रवृत्तानांतुभक्ष्याणां माधवेऽनियमेकृते ॥
अवश्यंविष्णुसायुज्यंप्राप्नोत्येवनसंशयः । सन्तीहबहुवित्तानि व्रतानिविविधानिच
देहाऽऽयासकराण्येव पुनर्जन्मप्रदानि च । वैशाखस्नानमात्रेण न पुनर्जायते भुवि ॥
सर्वदानेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति माधवे जलदानतः ॥
जलदानासमर्थेन परस्याऽपि प्रबोधनम् । कर्तव्यं भूतिकामेन सर्वदानाधिकं हितम्
एकतः सर्वदानानि जलदानं हि चैकतः । तुलामारोपितं पूर्वं जलदानं विशिष्यते ॥
मार्गेऽध्वगानां यो मर्त्यः प्रपादानंकरोतिहि । सकोटिकुलमुद्धृत्यविष्णुलोकेमहीते

देवानां च पितृणाञ्च ऋषीणां राजसत्तम! । अत्यन्तप्रीतिदं सत्यं प्रपादानंन संशयः
प्रपादानेन सन्तुष्टा येनाऽध्वश्रमकर्षिताः । तोषितास्तेनदेवाश्चब्रह्मविष्णुशिवादयः

सलिलं सलिलेच्छूनां छत्रं छायामपीच्छताम् ।
व्यजनं व्यजनेच्छूनां वैशाखे मासि भूमिप! ॥ १७ ॥

जलं छत्रं च व्यजनं दानं येषां विशिष्यते । माधवे मासि सम्प्राप्तेब्राह्मणायकुटुम्बिने

अदत्त्वोदककुम्भञ्च चातको जायते भुवि ॥ १६ ॥

योदद्याच्छीतलं तोयं तृषार्ताय महात्मने । तावन्मात्रेण राजेन्द्र! राजसूयायुतं लभेत्
घर्मश्रमार्तविप्राय वीजयेद्व्यजनेन यः । तावन्मात्रेण निष्पापो विहगाधिपतिर्भवेत्
अदत्त्वा व्यजनं भूप ! वैशाखे तु द्विजातये । वातरोगशताकीर्णो नरकानेव विन्दति

यो वीजयेत्पटेनाऽपि पथि श्रान्तं द्विजोत्तमम् ।
तावताऽथ विमुक्तोऽसौ विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २३ ॥

यस्तालव्यजनं वाऽपि दत्त्वा शुद्धेन चेतसा । विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोकंसगच्छति
सद्यः श्रमहरं पुण्यं न दद्याद्व्यजनं नरः । नारकीं यातनां भुक्त्वाकश्मलोजायतेभुवि
आध्यात्मिकादिदुःखानांशान्तयेमनुजेश्वर । छत्रं दद्यात्प्रयत्नेनवैशाखेमासिवासकृत्
अच्छत्रदो नरो यस्तु वैशाखे माधवप्रिये । छायाहीनो महाक्रूरः पिशाचोभुविजायते
यो दद्यात्पादुके दिव्ये माधवेमाधवप्रिये । यमदूतौतिरस्कृत्यविष्णुलोकंसगच्छति
पादत्राणं तु यो दद्याद्वैशाखे माधवागमे । न तस्यनारको लोको नक्लेशाऐहिकाश्चये
पादुके याचमानाययोदद्याद्ब्राह्मणाय च । सभूपालोभवेद्भूमौकोटिजन्मस्वसंशयम्
अनाथमण्डपं मार्गे श्रमहारि करोति यः । तस्य पुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपिन शक्यते
मध्याह्ने ब्राह्मणं प्राप्तमतिथिंभोजयेद्यदि । न तस्यफलविश्रान्तिर्ब्रह्मणाऽपिनिरूपिता

सद्यः स्वाप्यायनं नृणामन्नदानं नराधिप! ।
तस्मान्नान्नेन सदृशं दानं लोकेषु विद्यते ॥ ३३ ॥

मार्गश्रान्ताय विप्राय प्रश्रयं प्रददाति यः । तस्यपुण्यफलं वक्तुं ब्रह्मणाऽपि नशक्यते
दारापत्यगृहादीनि वासोऽलङ्कारभूषणम् । असह्यं नाऽश्नतः पुंसःसह्यंभुक्तवतोध्रुवम्

तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति । वैशाखे येन चादत्तं मार्गश्रान्ते च भूसुरे सपिशाचोभवेद्भूमौस्वमांसान्येव खादति । यथाविभूतिदातव्यंतस्मादन्नंद्विजातये अन्नदो मातृपित्रादीन्विस्मारयतिभूमिप । तस्मादन्नंप्रशंसन्तिलोकास्त्रैलोक्यवर्तिनः मातरः पितरश्चापि केवलं जन्महेतवः । आनन्दं पितरं लोके वदन्ति च मनीषिणः ॥ अन्नदेसर्वतीर्थानि अन्नदे सर्वदेवताः । अन्नदे सर्वधर्माश्चतिष्ठन्त्यरिधराजय ॥ ४० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दानिरूपणंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

विविधदानमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

योमर्त्यो द्विजवर्यायपर्यङ्कंतु ददाति हि । यत्रस्वस्थःसुखंशेतेशीतानिलनिषेवितः धर्मसाधनभूते हि देहे नैरुज्यमाप्नुते । तं दत्त्वा सकलं तापं निरस्य गतकल्मषः ॥२ अखण्डपदवीं याति योगिनामपिदुर्लभाम् । वैशाखेघर्मतप्तानांश्रान्तानांतुद्विजन्मनाम् दत्त्वा श्रमापहं दिव्यं पर्यङ्कं मनुजेश्वर । न जातु सीदते लोकेजन्ममृत्युजरादिभिः ॥ गृहीत्वा ब्राह्मणोयत्रशेतेचाजीवमास्थितः । आसीनेसकलंपापं ज्ञानतोऽज्ञानतःकृतम् विलयं याति राजेन्द्र! कर्पूर इव चाऽग्निना । शयने ब्रह्मनिर्वाणंसनरोयातिनिश्चितम् यो दद्यात्कशिपुंमासे वैशाखे स्नानवल्लभे । सर्वभोगसमायुक्तस्तस्मिन्नेव हि जन्मनि सान्वयो वर्तते नूनं रोगादिभिरनाहतः । आयुष्यं परमारोग्यं यशोधैर्यश्च विन्दति

नाऽधार्मिकः कुले तस्य जायते शतपौरुषम् ।
भुक्त्वा तु सकलन्भोगांस्ततः पञ्चत्वमेष्यति ॥ ६ ॥

निर्धूताखिलपापस्तु ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति । श्रोत्रियाय द्विजेन्द्राय यो दद्यादुपबर्हणम् सुखं निद्रा विनायेनन नृणांजायतेक्वचित् । सर्वेषामाश्रयोभूत्वाभुविसाम्राज्यमश्नुते पुनः सुखी पुनर्भोगी पुनर्धर्मपरायणः । आसप्तजन्म राजेन्द्र! जायते सर्वतो जयी ॥ पश्चात्सप्तकुलैर्युक्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते । तार्णं कटं तु यो दद्यात्कटमन्यदथापि वा तत्र शेते स्वयं विष्णुर्यत्रस्थः परमेश्वरः । यथा जलगताचोर्णा नजलैर्भिद्यतेक्वचित् तथा संसारगो जन्तुः संसारे न च बध्यते । आसने शयने सक्तः कटदः सर्वतःसुखी प्रश्रये शयनार्थाय योदद्यात्कटकम्बलम् । तावन्मात्रेणमुक्तःस्यान्नात्रकार्याविचारणा निद्रया हीयते दुःखं निद्रया हीयते श्रमः । सा निद्राकटसंस्थस्यसुखंसञ्जायतेध्रुवम् योदद्यात्कम्बलंराजन्वैशाखेमाधवाऽऽगमे । अपमृत्योःकालमृत्योर्मुक्तोजीवतिवैशतम् दद्याद्वस्त्रं सूक्ष्मतरं द्विजेन्द्रे घर्मकर्शिते । पूर्णमायुः समाप्नोति परत्र च परां गतिम् अन्तस्तापहरं दिव्यंकर्पूरं तु द्विजातये । दत्त्वा मोक्षमवाप्नोतिदुःखशान्तिश्चविन्दति

कुसुमानि च यो दद्यात्कुङ्कुमञ्च द्विजातये ।
सार्वभौमो भवेद्राजा सर्वलोकवशङ्करः ॥ २१ ॥

पुत्रपौत्रादिभोगांश्चभुक्त्वामोक्षमवाप्नुयात् । त्वगस्थिगतसन्तापंसद्योहरतिचन्दनम् तापत्रयविनिर्मुक्तस्तद्दत्त्वा मोक्षमाप्नुयात् । औशीरंचापकंकौशंयोदद्याज्जलवासितम् सर्वभोगेषु राजेन्द्र! स तुदेवसहायवान् । पापहानिं दुःखहानिंप्राप्यनिर्वृतिमाप्नुयात् गोरोचं मृगनाभिञ्च दद्याद्वैशाखधर्मवित् । तापत्रयविनिर्मुक्तः परंनिर्वाणमृच्छति ॥ ताम्बूलञ्च सकर्पूरं यो दद्यान्मेषगे रवौ । सार्वभौमसुखं भुक्त्वा परं निर्वाणमृच्छति शतपत्रीञ्च यूथीञ्च मेषमासे ददन्नरः । स सार्वभौमो भवति पश्चान्मोक्षञ्च विन्दति

केतकीं मल्लिकां वाऽपि यो दद्यान्माधवाऽऽगमे ।
सतु मोक्षमवाप्नोति मधुशासनशासनात् ॥ २८ ॥

पूगीफलं तु यो दद्यात्सुगन्धन्तु द्विजातये । नारिकेलफलं राजंस्तस्य पुण्यफलंश्रृणु सप्त जन्म भवेद्विप्रोधनाढ्योवेदपारगः । पश्चात्सप्तकुलैर्युक्तो विष्णुलोकंसगच्छति

विश्राममण्डपं यस्तु कृत्वा दद्याद् द्विजन्मने ।

तस्य पुण्यं फलं वक्तुं नाऽहं शक्नोमि भूपते! ॥ ३१ ॥

सुच्छायामण्डपंयस्तुसिकताऽऽकीर्णमञ्जसा । सप्रपंकारयेद्यस्तुसतुलोकाधिपोभवेत्

मार्गोद्यानं तडागं वाकूपंमण्डपमेव च । यः करोति सधर्मात्मातस्यपुत्रैस्तुकिंफलम्

कूपस्तडाग मुद्यानं मण्डपश्च प्रपा तथा । सद्धर्मकरणं पुत्रः सन्तानं सप्तधोच्यते ॥

एतेष्वन्यतमाभावे नोर्ध्वं गच्छन्तिमानवाः । सच्छास्त्रश्रवणंतीर्थयात्रासज्जनसङ्गतिः

जलदानं चान्नदानमश्वत्थारोपणं तथा । पुत्रश्चेति च सन्तानं सप्तमेऽतिविदो विदुः

नासन्ततिर्लभेल्लोकान्कृत्वा धर्मशतान्यपि ।

तस्मात्सन्तानमन्विच्छेत्सन्तानेष्वेकतो व्रजेत् ॥ ३७ ॥

पशूनां पक्षिणाञ्चैव मृगाणाञ्चैव भूरुहाम् ।

नोर्ध्वलोकं सुखं याति मनुष्याणां तु का कथा ॥ ३८ ॥

पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतम् । कर्पूरागुरुसंयुक्तं दद्त्ताम्बूलमुत्तमम् ॥३९

शारीरैः सकलैः पापैर्मुच्यते नाऽत्र संशयः ।

ताम्बूलदो यशो धैर्यं श्रियमाप्नोति निश्चितम् ॥ ४० ॥

रोगी दत्त्वा विरोगः स्याद्रोगी मोक्षमाप्नुयात् ।

वैशाखे मासि दद्यात्तक्रं तापविनाशनम् ॥ ४१ ॥

विद्यावान्धनवान्भूमौ जायते नात्र संशयः । न तक्रसदृशंदानं घर्मकालेषु विद्यते ॥

तस्मात्तक्रं प्रदातव्यमध्वश्रान्तद्विजातये । जम्बीररसुरसोपेतं लरुल्लवणमिश्रितम् ॥

यस्तक्रमरुचिघ्नन्तुदत्त्वामोक्षमवाप्नुयात् । यो दद्याद्दधिखण्डं तु वैशाखेघर्मशान्तये

तस्य पुण्याफलंवक्तुंनाऽहंशक्नोमिभूमिप । यो दद्यात्तण्डुलान्दिव्यान्मधुसूदनवल्लभे

स लभेत्पूर्णमायुष्यं सर्वयज्ञफलं लभेत् । यो घृतं तेजसो रूपं गव्यंदद्याद्द्विजातये

सोऽश्वमेधफलम्प्राप्य मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ ४६ ॥

उर्वारुगुडसंमिश्रं वैशाखे मेषगे रवौ । सर्वपापविनिर्मुक्तः श्वेतद्वीपे वसेद्ध्रुवम् ॥

यश्चेक्षुदण्डं सायाह्ने दिवा तापोपशान्तये ।

ब्राह्मणाय च यो दद्यात्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४८ ॥

वैशाखेपानकंदत्त्वासायाह्ने श्रमशान्तये । सर्वपापविनिर्मुक्तोविष्णोःसायुज्यमाप्नुयात्

सफलं पानकं मेषमासे सायंद्विजातये । दद्यात्तेन पितॄणां तु सुधापानं न संशयः ॥

वैशाखेपानकंचूतसुपक्वफलसंयुतम् । तस्य सर्वाणि पापानि विनाशंयान्तिनिश्चितम्

यो दद्याच्चैत्रदर्शे तु कुम्भं पूर्णन्तु पानकैः । गयाश्राद्धशतं तेन कृतमेव न संशयः ॥

कस्तूरीकर्पूरोपेतं मल्लिकोशिरसंयुतम् । कलशं पानकैः पूर्णं चैत्रदर्शे तुमानवः ॥

दद्यात्पितॄन्समुद्दिश्य स षण्णवतिदो भवेत् ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दाननिरूपणंनाम

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

वैशाखधर्मप्रशंसनवर्णनम्

नारद उवाच

तैलाभ्यङ्गं दिवा स्वापं तथा वै कांस्यभोजनम् ।

खट्वानिद्रां गृहे स्नानं निषिद्धस्य च भक्षणम् ॥ १ ॥

वैशाखे वर्जयेदष्टौ द्विभुक्तं नक्तभोजनम् । पद्मपत्रे तु यो भुङ्क्ते वैशाखे व्रतसंस्थितः

स तु पापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकञ्च गच्छति ।

वैशाखे मासि मध्याह्ने श्रान्तानां तु द्विजन्मनाम् ॥

पादावनेजनं कुर्यात्तद्व्रतं सुव्रतोत्तमम ॥ ३ ॥

अध्वश्रान्तंद्विजं यस्तुमध्याह्नेस्वगृहागतम् । उपवेश्याऽऽसनेरम्येकृत्वापादावनेजनम्

धृत्वा शिरसि ताश्चापो विध्वस्ताखिलबन्धनः ।

गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नातो भवति निश्चितम् ॥ ६ ॥

अस्नायी वाऽप्यपत्राशी वैशाखंतु नयेद्यदि ।
रासभीं योनिमासाद्य पश्चादश्वतरो भवेत् ॥ ७ ॥
दृढाङ्गो रोगहीनश्च तथा स्वस्थोऽपि मानवः ।
वैशाखे तु गृहे स्नात्वा चाण्डालीं योनिमाप्नुयात् ॥ ८ ॥
वैशाखेमासिराजेन्द्रमेषसंस्थे दिवाकरे । न करोति बहिःस्नानं श्वानयोनिशतम्व्रजेत्
अस्नात्वा वाऽप्यदत्त्वा च वैशाखोयेननीयते । सपिशाचोभवेन्नूनमवैशाखोदधोव्रजेत्
यो न दद्याज्जलं चान्नं वैशाखे लोभमानसः । पापहानिं दुःखहानिं नैवाप्नोतिन संशयः
नदीस्नानं तु यः कुर्याद्वैशाखे विष्णुतत्परः ।
जन्मत्रयार्जितात्पापान्मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥ १२ ॥
समुद्रगनदीस्नानं कुर्यात्प्रातर्भगोदये । सप्तजन्मार्जितैः पापैस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥
कुर्यादुषसि यः स्नानं सप्तगङ्गासुमानवः । कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः
जाह्नवी वृद्धगङ्गा च कालिन्दी च सरस्वती ।
कावेरी नर्मदा वेणी सप्तगङ्गाः प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥
देवखातेषु यः कुर्यात्प्रातर्वैशाखमज्जनम् । जन्मारभ्य कृतात्पापान्मुच्यते नात्रसंशयः
वैशाखे मासिसम्प्राप्ते योवापीष्ववगाहनम् । प्रातःकुर्यान्महाराज! महापातकनाशनम्
अपिगोष्पदमात्रेषु बहिःस्थेषु जलेषु च । तिष्ठन्ति सरितः सर्वा गङ्गाद्याइतिनिश्चयः
इति जानन्समाप्नोति सर्वतीर्थाधिकं फलम् ॥ १८ ॥
क्षीरं रसाधिकंक्षीराद्धिकंदधिभूमिप! । दध्नोऽधिकंघृतंयद्वदूर्जो मासोऽधिकस्तथा
कार्त्तिकादधिकोमाघो माघाद्वैशाख उत्तमः ।
तस्मिन्मासे कृतो धर्मो वर्द्धते वटबीजवत् ॥ २० ॥
आढ्यो वाऽतिदरिद्रोवा परतन्त्रोऽथ वा नरः । यद्वस्तुलभतेतेन तद्दातव्यं द्विजातये
कन्दमूलफलं शाकं लवणं गुडमेव च । कोलं पत्रं जलं तक्रमानन्त्यायोपकल्पते २२
नाऽदत्तं लभते क्वाऽपि ब्रह्माद्यैस्त्रिदशैरपि ॥ २३ ॥
दानेन हीनो हि भवेदकिञ्चनो निष्किञ्चनत्वाच्च करोति पापम् ।

पापादवश्यं नरकम्प्रयाति दातव्यमस्मात्सुखमिच्छता तदा ॥ २४ ॥
यथा गृहं सर्वगुणोपपन्नं परिच्छदैर्हीनमशोभनं तथा ।
मासेषु धर्मः सकलेष्वनुष्ठितो वैशाखहीनस्तु वृथैव याति ॥ २५ ॥
यथैव कन्या सकलैश्च लक्षणैर्युक्ताऽपि जीवत्पतिलक्षणा न हि ।
क्रियाऽपि साङ्गा सकलाऽपि राजन्वैशाखहीना तु वृथैव तां विदुः ॥ २६ ॥
दयाविहीनास्तु यथा गुणा वृथा वैशाखधर्मेण विना तथा क्रियाः ।
शाकं तु यद्वल्लवणेन हीनं न रोचते सर्वगुणोपपन्नम् ॥ २७ ॥
वैशाखहीनं तु तथैव पुण्यं न साधुसेव्यं न फलाप्तिहेतुः ।
यद्वन्न भूषासहिताऽपि शोभते वस्त्रेण हीना ललना सुरूपा ।
क्रियाकलापः सुकृतोऽपि पुम्भिर्न भासते तन्मधुमासहीनम् ॥ २८ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन येन केनाऽपि जन्तुना । धर्मो वैशाखमासे तु कर्तव्य इति निश्चयः
मधुसूदनमुद्दिश्य मेषसंस्थे दिवाकरे । प्रातःस्नात्वाऽर्चयेद्विष्णुमन्यथा नरकम्व्रजेत्
कश्चिन्महीरथोराजाकामासक्तोजितेन्द्रियः । वैशाखस्नानयोगेनवैकुण्ठंगतवान्स्वयम्
वैशाखः सफलो मासो मधुसूदनदैवतः । तीर्थयात्रातपोयज्ञदानहोमफलाधिकः ॥३२

प्रार्थनामन्त्रः ।

मधुसूदन देवेश! वैशाखे मेषगे रवौ । प्रातः स्नानं करिष्यामि निर्विघ्नं कुरुमाधव! ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

वैशाखे मेषगे भानौ प्रातः स्नानपरायणः । अर्घ्यं तेऽहं प्रदास्यामिगृहाण मधुसूदन !
गङ्गाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि च ह्रदाश्च ये । प्रगृह्णीतमयादत्तमर्घ्यंसम्यक्प्रसीदथ
ऋषभः पापिनां शास्ता त्वं यमः समदर्शनः । गृहाणाऽर्घ्यंमयादत्तंयथोक्तफलदोभव
इतिचार्घ्यंसमर्प्याथपश्चात्स्नानंसमाचरेत् । वाससीपरिधायाऽथकृत्वाकर्माणिसर्वशः
मधुसूदनमभ्यर्च्य प्रसूनैर्माधवोद्भवैः । श्रुत्वाविष्णुकथां दिव्यामेतन्मासप्रशंसिनीम्
कोटिजन्मार्जितात्पापान्मुक्तो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ३६ ॥
न जातु खिद्यते भूमौ न स्वर्गे न रसातले । न गर्भे जायते क्वापिनभूयःस्तनपोभवेत्

वैशाखेकांस्यभोजीयस्तथाचाश्रुतसत्कथः। नस्नातो नापि दाताचनरकानेवगच्छति ब्रह्महत्यासहस्रस्य पापं शाम्येत्कथञ्चन। वैशाखे येन न स्नातं तत्पापं नैव गच्छति स्वाधीनेन स्वकाग्रेनजलेस्वातन्त्र्यवर्तिनि। स्वाधीनजिह्वयोच्चार्यंहरिरित्यक्षरद्वयम् नकुर्याद्यदिवैशाखे प्रातःस्नानं नराधमः। जीवन्नैव स पञ्चत्वमागतो नाऽत्र संशयः येन केनाप्युपायेन माधवे मधुसूदनम्। नार्चयेद्यदि मूढात्मा शौकरीं योनिमाप्नुयात् योऽर्चयेत्तुलसीपत्रैर्वैशाखे मधुसूदनम्। नृपो भूत्वा सार्वभौमःकोटिजन्मसुभोगवान्

पश्चात्कोटिकुलैर्युक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ४६ ॥

विविधैर्भक्तिमार्गैश्चविष्णुं सेवेतयोव्रतैः। सगुणंनिर्गुणंवाऽपिनित्यंध्यायेदनन्यधीः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्येनारदाम्बरीषसम्वादे वैशाखधर्मप्रशंसानाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

वैशाखश्रेष्ठत्वनिरूपणम्

अम्बरीष उवाच

वैशाखःसर्वधर्मेभ्यस्तपोधर्मेभ्यएवच। सकथंसर्वमासेभ्योदानेभ्योऽप्यधिकोऽभवत्

नारद उवाच

तद्वक्ष्यामि महाप्राज्ञ! शृणु चैकमना भव। कल्पान्तेदेवराड्विष्णुःशेषशायीमहाप्रभुः कुक्षिस्थलोकसङ्घोऽयं स शेते प्रलयार्णवे। अनेको ह्येकतांप्राप्यभूतिभिर्योगमायया निमेषस्यावसानेतु श्रुतिभिर्बोधितस्ततः। कुक्षिस्थजीवसङ्घानांरक्षांचक्रेदयानिधिः तत्तत्कर्मफलप्राप्त्यै सृष्टिं स्रष्टुं मनो दधे। तस्य नाभेरभूत्पद्मं सौवर्णं भुवनाश्रयम् ब्रह्माणं जनयामास वैराजं पुरुषाह्वयम्। तस्मिन्ससर्ज भगवान्भुवनानि चतुर्दश ॥ ६

भिन्नकर्माशयान्प्राणिसङ्घांश्च विविधान्बहून्।
त्रिगुणान्प्रकृतिं लोके मर्यादाश्चाधिपांस्तथा ॥७॥
वर्णाश्रमविभागांश्च धर्मक्लृप्तिश्च सोऽकरोत्।
वेदैश्चतुर्भिस्तन्त्रैश्चसहितान्स्मृतिभिस्तथा ॥ ८ ॥

पुराणैरितिहासैश्च स्वाज्ञारूपैर्महेश्वरः। ऋषीन्प्रवर्तकांश्चक्रे धर्मगुप्त्यै महाप्रभुः ॥ तैःप्रवर्तितधर्मास्तुवर्णाश्रमविभागजाः।प्रजाःश्रद्धिरेसर्वाःस्वोचितान्विष्णुतोषदान्

तांस्तु प्रवर्तमानांस्तु स्वाश्रमान्द्रष्टुमीश्वरः।
हृदिस्थोऽप्यव्ययः साक्षाद्विभीषार्थं परीक्षया ॥ ११ ॥

अनूनान्कुशलान्यत्रधर्मान्कुर्वन्तिवैप्रजाः। सकालःकोभवेद्विद्वानितिसञ्चिन्तयत्प्रभुः वर्षाकालोमयासृष्टःसीदन्त्यस्ताइमाः प्रजाः। तत्रानूनान्नकुर्वन्तिधर्मान्पङ्काद्युपद्रुताः तान्दृष्ट्वा कोप एव स्यात्तेषु तुष्टिर्नमे भवेत्। मयेक्षिता न सीदन्तुतस्मात्तानवलोकये शरद्यपि तथा पूर्तिः कर्षणान्नैव जायते। केचित्पक्वफलासक्ताः केचिद्वृष्टिभिरर्दिताः केचिच्छीतार्दिताश्चैव तान्दृष्ट्वा रोष एव मे। वैगुण्यं पश्यतश्चैव न मेतोषोऽभिजायते उत्थापनं तुनेच्छन्ति प्रातर्हेमन्त आगते। कोपो मेऽनुत्थितान्दृष्ट्वाप्रातः सूर्योदयेसति शिशिरेऽपि तथैवार्ताः प्रातःकालइमाःप्रजाः। तथापक्वफलादानाशक्ताह्यनिशमञ्जसा पुनःशीतार्दिताःप्रातःस्नानार्थमितिचिन्तिताः। तेषांतुकर्मलोपःस्यान्नैवपूर्तिःकथञ्चन

प्रेक्षायाः समयो नाऽयमिति चिन्ताऽऽकुलो विभुः।
वसन्तसमयं मेने सर्वापत्तिनिवारकम् ॥ २० ॥

स्नाने दाने तथा यागे क्रियायां भोगएव च। नानाधर्मविधाने चह्यनुकूलस्त्वयंह्यृतुः अप्रयासेनलभ्यानिद्रव्याण्यसुभृतां ध्रुवम्। येन केनापि द्रव्येणतुष्टिस्तनुभृतां भवेत् विष्णोराधारभूतानां तद्द्रव्यं धर्मसाधनम्। वसन्तेसकलंद्रव्यंप्राणिनांतुसुखावहम् दानयोग्यं धर्मयोग्यंभोगयोग्यंतुसर्वशः। निर्धनानांतुपङ्ग्वादिविकलानांमहात्मनाम् द्रव्याणिच सुलभ्यानिजलादीनिनसंशयः। द्रव्यैरेतैःस्वात्महितंधर्मंकुर्वन्तिमत्प्रियाः

पत्रैः पुष्पैः फलैरन्यैः शाकैश्चापि प्रियोक्तिभिः।

स्रक्ताम्बूलैश्चन्दनाद्यैःपादप्रक्षालनादिभिः ॥ २६ ॥

प्रश्रयाद्यैरहो तेषां वरदोऽहमितीरयन् । सञ्चिन्त्य भगवान्विष्णुः प्रतस्थे रमयासह
वनानि सर्वतः पश्यन्विकसत्कुसुमानि च । हृष्टपुष्टजनाकीर्णंमत्तालिद्विजसेवितम् ॥

आश्रमाणां महार्हाणां वनग्रामनिवासिनाम् ।
प्राङ्गणादीनि रम्याणि ह्युद्यानानि स्थलानि च ॥ २६ ॥

रमायै दर्शयन्विष्णुः सह देवैर्मुनीश्वरैः । सिद्धचारणगन्धर्वकिन्नरोरगराक्षसैः ॥

स्तूयमानोऽभ्यगाद्गेहान्वर्णाश्रमनिवासिनाम् ।
मीनादिकर्कटान्तं वै सतिष्ठन्नमया सुरैः ॥ ३१ ॥

सार्द्धं प्रतीक्ष्यपुरुषान्कृताकृतसपर्यया । तत्र धर्मवतां पुंसां ददातीष्टान्मनोरथान्
मत्तान्न सहते पुंसो हरत्यायुर्धनादिकम् । यदि कुर्वन्ति वैशाखे सपर्यां स्परमात्मनः
तत्रापि चलमूर्तीनां साधूनांयत्र वै विभुः । मासेष्वन्येषु यज्जातं कर्मलोपंसहिष्यति
यथा देशागतं भूपं दृष्ट्वा जानपदाःप्रजाः । यदि तं चोपतिष्ठन्ति प्रश्रयाद्यैर्महार्हणैः ॥
तदा करादिकं न्यूनं पूर्णंजानाति पार्थिवः । पुनरप्यधिकं चेष्टंतुष्टोदास्यतिनिश्चितम्
तदा त्वकृतपूजानां दण्डं तेषां करोतिच । तथाविष्णुःस्वकीयानांवैशाखेमाधवागमे
सपर्यां कुर्वतां पुंसां ददातीष्टान्मनोरथान् । अकुर्वतां तथा पुंसां धनादीनिहरत्यलम्
धर्मगोप्तुर्महाविष्णोर्देवदेवस्यशार्ङ्गिणः । परीक्षाकालएवाऽयंतस्मान्मासोत्तमोह्ययम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे-
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे वैशाखश्रेष्ठत्वनिरूपणंनाम
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

जलदानमाहात्म्येगृहगोधिकाख्यानवर्णनम्

नारद उवाच

वैशाखेऽध्वगतप्तानां तृषार्तानां महीपते! । जलदानमकुर्वाणस्तिर्यग्योनिमवाप्नुयात्
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । विप्रस्य गृहगोधायाः सम्वादं परमाद्भुतम् ॥
पुरा चेक्ष्वाकुवंशेऽभूद्धेमाङ्ग इति भूमिपः । ब्रह्मण्यश्चवदान्यश्चजितामित्रोजितेन्द्रियः
यावत्यो भूमिकणिका यावन्तोजलबिन्दवः । यावन्त्युडुनिगगनेतावतीरददात्सगाः
येनेष्टयज्ञदर्भैश्च भूमिर्बर्हिष्मती शुभा । गोभूतिलहिरण्याद्यैस्तोषिता बहवो द्विजाः ॥
तेनादत्तानि दानानि न विद्यन्त इति श्रुतम् । तेनादत्तं जलं चैकं सुखलभ्यधियानृप
बोधितोब्रह्मपुत्रेण वसिष्ठेन महात्मना । अमौल्यं सर्वतो लभ्यं तद्दाताकिंफलं लभेत्

दुर्बुद्ध्या हेतुवादैश्च न जलं दत्तवान्द्विजे ।
अलभ्यदाने पुण्यं स्यादिति वाक्यं सुयुक्तिमत् ॥ ८ ॥
स आनर्च द्विजान्व्यङ्गान्दरिद्रान्वृत्तिकर्शितान् ।
नार्चयच्छ्रोत्रियान्विप्रांस्तत्त्वज्ञान्ब्रह्मवादिनः ॥ ६ ॥
प्रख्यातान्पूजयिष्यन्ति सर्वे लोका महार्हणाः ।
अनाथानामविद्यानां व्यङ्गानां च द्विजन्मनाम् ॥ १० ॥
दरिद्राणां गतिः का वा तस्मात्ते मे दयास्पदम् ।
इति दुर्धीरपात्रेषु दत्तवान्किमपि स्वयम् ॥ ११ ॥

तेन दोषेण महता चातकत्वं त्रिजन्मसु । एकजन्मनि गृध्रत्वं श्वाऽभवत्सप्तजन्मसु
पश्चान्नृपगृहे जातो भूपोऽयंगृ हगोधिका । श्रुतकीर्त्याख्यभूपस्यमिथिलाधिपतेर्नृप
गृहद्वारप्रतोल्याञ्च वर्ततेकीटकाशनता । सप्ताशीतिषु वर्षेषु स्थितं तेन दुरात्मना ॥

विदेहाधिपतेर्गेहे कदाचिदृषिसत्तमः ।

श्रुतदेव इति ख्यातः श्रौतो मध्याह्न आगतः ॥ १५ ॥
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय जातहर्षो नराधिपः । मधुपर्कादिभिःपूज्यतस्यपादावनेजनीः ॥
अपो मूर्ध्ना वहन्क्षिप्रंतदोत्सिक्तैश्चबिन्दुभिः । दैवोपदिष्टकालेनप्रोक्षितागृहगोधिका
सद्यो जातस्मृतिरभूत्स्मृतकर्मादिदुःखिता । त्राहित्राहीतिचुक्रोशब्राह्मणंगृहमागतम्
तिर्यग्जन्तुरवं श्रुत्वा ब्राह्मणो विस्मितोऽवदत् ।
कुतः क्रोशसि गोधे! त्वं दशेयं केन कर्मणा ॥ १६ ॥
त्वं देवः पुरुषः कश्चिन्नृपो वाऽथ द्विजोऽथ वा ।
कस्त्वं ब्रूहि महाभाग! त्वामद्याऽहं समुद्धरे ॥ २० ॥
इत्युक्तः स नृपः प्राह श्रुतदेवं महामतिम् । अहमिक्ष्वाकुकुलजो वेदशास्त्रविशारदः ॥
यावत्यो भूमिकणिका यावन्तस्तोयबिन्दवः । यावन्त्युडूनिगगनेतावतीरददंस्मगाः
सर्वे यज्ञा मयाचेष्टाःपूर्तान्याचरितानि मे । दानान्यपिचदत्तानिधर्मराजस्त्वनुष्ठितः ॥
तथापि दुर्गतिर्जाता मम चोर्ध्वगतिं विना । त्रिवारंचातकत्वंमेगृध्रत्वंचैकजन्मनि ॥
सप्तजन्मस्वलर्कत्वं प्राप्तं पूर्वं मया द्विज ! । सिञ्चताऽनेन भूपेन त्वपः पादावनेजनीः
बिन्दवो दूरमुत्क्षिप्तास्तैः सिक्तोऽहंऽकथञ्चन । तेनजन्मस्मृतिरभूत्सर्वपाप्माहतश्चमे
गोधाजन्मानि भाव्यानि ह्यष्टाविंशतिकानि मे ।
दृश्यन्ते दैवसृष्टानि बिभ्ये तैर्जन्मभिर्भृशम् ॥ २७ ॥
न कारणं प्रपश्यामि तन्मे विस्तरतोवद । इत्युक्तःसऋषिःप्राहज्ञात्वाविज्ञानचक्षुषा ॥
शृणु भूप ! प्रवक्ष्यामि तव दुर्योनिकारणम् । न जलं तु त्वयादत्तंवैशाखेमाधवप्रिये
तज्जलं सुलभं मत्वा ह्यमूल्यमिति निश्चितम् ।
नाध्वगानां द्विजातीनां घर्मकालेऽप्यजानता ॥ ३० ॥
तथा पात्रं समुत्सृज्य ह्यपात्रेप्रतिदत्तवान् । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्यनहिभस्मनिहूयते ॥
बहुधा वर्णितस्याऽपि सौगन्ध्यादियुतस्य च ।
कण्टकान्वितवृक्षस्य न कुर्वन्ति समर्चनम् ॥ ३२॥
विशिष्टानां पादपानामश्वत्थःसेव्यतांगतः । तुलसींतुसमुत्सृज्यबृहतीपूज्यतेनुकिम्

अनाथत्वं पूज्यतायां न प्रयोजकतामियात् ।
पङ्ग्वाद्या येऽप्यनाथा हि दयापात्रं हि केवलम् ॥ ३४ ॥
तपोनिष्ठा ज्ञाननिष्ठाः श्रुतिशास्त्रविशारदाः । विष्णुरूपाः सदा पूज्या नेतरेतुकदाचन
तत्रापि ज्ञानिनोऽत्यर्थं विप्रा विष्णोः सदैव हि ।
ज्ञानिनामपि भूपाल! विष्णुरेव सदा प्रियः ॥
तस्माज्ज्ञानी सदा पूज्यः पूज्यात्पूज्यतरः स्मृतः ॥ ३६ ॥
अवज्ञा साधुवृत्तानामिहाऽमुत्र चदुःखदा । सेवावै महतां पुंसां पुमर्थानांहिकारणम्
कोट्योऽप्यन्धजातीनां न पश्यन्ति यथाऽयथम् ।
एवं मन्दायुतानां तु सङ्गतिर्नार्थदा भवेत् ॥ ३८ ॥
नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः । ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेवसाधवः
न साधुसेवनात्क्वाऽपि सीदन्ते तैः सुशिक्षिताः ।
जन्ममृत्युजराद्यैर्वा सुधयाऽऽप्यायिता यथा ॥ ४० ॥
न जलं तु त्वया दत्तं साधवो वा न सेविताः । तेनतेदुर्गतिश्चेयम्प्राप्ताचेक्ष्वाकुनन्दन!
वैशाखे मत्कृतं पुण्यं तुभ्यं दास्यामिशान्तये । भूतम्भव्यंभवद्येनकर्मजातं विजेष्यसि
इत्युक्त्वाऽप उपस्पृश्य ददौ पुण्यमनुत्तमम् ॥ ४३ ॥
यदा दत्तम्ब्राह्मणेन स्नानश्चैकदिने कृतम् ।
तेनध्वस्ताऽखिलाघस्तु त्यक्त्वातां गृहगोधिकाम् ॥ ४४ ॥
दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यस्रगम्बरभूषणः । पश्यतामेव भूतानां मैथिलस्य गृहान्तरे
बद्धाञ्जलिपुटोभूत्वा परिक्रम्यप्रणम्यच । अनुज्ञातो ययौराजा स्तूयमानोऽमरैर्दिवम्
तत्र भुक्त्वामहाभोगान्वर्षायुतमतन्द्रितः । सएवचेक्ष्वाकुकुलेकाकुत्स्थोऽभून्महाप्रभुः
सप्तद्वीपवतीपालो ब्रह्मण्यःसाधुसम्मतः । देवेन्द्रस्य सखा विष्णोरंश एव महाप्रभुः
बोधितस्तु वसिष्ठेन वैशाखोक्तान्मनोरमान् ।
अनुष्ठायाऽखिलान्धर्मांस्तेन ध्वस्ताखिलाऽशुभः ॥ ४६ ॥
दिव्यं ज्ञानं समासाद्य विष्णोः सायुज्यमाप्तवान् ।

वैशाखः शुभदस्तस्मात्पुम्भिः सर्वैरनुष्ठितः ॥ ५० ॥

आयुर्यशः पुष्टिदोऽयं महापापौघनाशनः । पुमर्थानां निदानश्च विष्णुः प्रीणात्यनेनतु
चातुर्वर्ण्यनरैः सर्वैश्चतुराश्रमवर्तिभिः । अनुष्ठेयो महाधर्मो वैशाखे माधवागमे ॥५२॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमाससमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे गृहगोधिकाख्यानं नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

सभागवतधर्मनिरूपणंपिशाचमोक्षवर्णनम्

नारद उवाच

राजा तदद्भुतंदृष्ट्वामैथिलोधर्मवित्तमः । कृताञ्जलिः सुखासीनंविस्मितोवाक्यमब्रवीत्

मैथिल उवाच

दृष्टमेतन्महाश्चर्यं साधूनां चरितंतथा । येन धर्मेण मुक्तोऽभूद्राजा चेक्ष्वाकुनन्दनः ॥
तं धर्मं विस्तरेणैव श्रोतुं कौतूहलं हि मे । मह्यं श्रद्धावते विद्वन्कृपया विस्तराद्वद
इतिराज्ञासुसम्पृष्टःश्रुतदेवो महामनाः । साधुसाध्विवतिसम्भाष्य व्याजहारनृपोत्तमम्

श्रुतदेव उवाच

सम्यग्व्यवसिताबुद्धिस्तवराजर्षिसत्तम।वासुदेवप्रियान्धर्माञ्छ्रोतुंयस्मान्मतिस्तव
बहुजन्मार्जितं पुण्यं विना कस्यापि देहिनः । वासुदेवकथालापे मतिर्नैवोपजायते ॥
यूने राजाधिराजाय जातेयं मतिरीदृशी । शुद्धं भागवतं मन्ये तेनत्वां साधुसत्तमम्
तस्मात्तुभ्यं ब्रुवे सौम्य! धर्मान्भागवताञ्छुभान् ।
याञ्ज्ञात्वा मुच्यतेजन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥ ८ ॥
यथा शौचं यथा स्नानं यथा सन्ध्या च तर्पणम् ।

अग्निहोत्रं यथा श्राद्धं तथा वैशाखसत्क्रियाः ॥ ६ ॥
वैशाखे माधवे धर्मानकृत्वा नोर्ध्वगो भवेत् । न वैशाखसमोधर्मो धर्मजातेषु विद्यते
सन्त्येव बहवो धर्माः प्रजाश्चाराजका इव । उपद्रवैश्च लुप्यन्ति नात्रकार्याविचारणा
सुलभाः सकलाधर्माःकर्तुंवैशाखचोदिताः । उदकुम्भंप्रपादानंपथिच्छायादिनिर्मितिः
उपानत्पादुकादानं छत्रव्यजनयोस्तथा। तिलयुक्तमधोर्दानं गोरसानां श्रमापहम्
वार्पाकूपतडागादिकरणं पथिकाश्रयम् । नारिकेलेक्षुकर्पूरकस्तूरीदानमेव च ॥ १४॥
गन्धानुलेपनं शय्याखट्वादानं तथैव च । तथा चूतफलं रम्यमुर्वारुकरसायनम् ॥
दानं दमनपुष्पाणां तथा सायं गुडोदकम् । चित्राण्यन्नानिपूर्णायांदध्यन्नंप्रत्यहंतथा
ताम्बूलस्य सदा दानं चैत्रदर्शे करीरकम् । रवावनुदिते सूर्ये प्रातः स्नानं दिनेदिने
मधुसूदनपूजा च कथायाः श्रवणं तथा । अभ्यङ्गवर्जने चैव तथा वै पत्रभोजनम् ॥
मध्येमध्ये श्रमार्तानां वीजनं व्यजनेन च । सुगन्धैः कोमलैः पुष्पैःप्रत्यहं पूजनं हरेः
फलं दध्यन्ननैवेद्यं धूपदीपौ दिनेदिने । नो ग्रासं वृषपत्नीनां द्विजपादावनेजनम् ॥
गुडनागरदानं च धात्रीपिष्टप्रदापनम् ।
पथिकानां प्रश्रयं च दानं तन्दुलशाकयोः
एते धर्माः प्रशस्ता हि वैशाखे माधवप्रिये ॥ २१ ॥
तथा च विष्णोः कुसुमार्पणं हरेः पूजाचकालोचितपल्लवाद्यैः ।
दध्यन्ननैववेद्यनिवेदनश्च समस्तपापौघविनाशहेतुः ॥ २२ ॥
नारी पुष्पैर्माधवं नाऽर्चयेद्या कालोत्पन्नैर्मन्दिरे वा गृहे वा ।
पुत्रं सौख्यं क्वाऽपि नाऽऽप्नोति हन्ति चायुर्भर्तुः स्वात्मनो वा महात्मन् ॥
रमासहाये माधवे मासि विष्णौ परीक्षार्थं धर्मसेतोः प्रजानाम् ।
गृहं याते मुनिभिर्दैवतैश्च काले पुष्पैर्नार्चयेद्यस्तु मूढः ॥ २४ ॥
समूढात्मा रौरवम्प्राप्य पश्चाद्यायाद्योनिं राक्षसीं पञ्चवारम् ।
जलं चान्नं सर्वदा देयमस्मिन्क्षुधार्तानां प्राणिनां प्राणहेतुः ॥ २५ ॥
तिर्यग्जन्तुर्जायते वार्यदानादन्नादानाज्जायते वै पिशाचः ।

अन्नादाने चाऽनुभूतां कथान्ते ह्यहं वक्ष्ये चाद्भुताम्भूमिपाल! ॥ २६ ॥
रेवातीरे मत्पिताऽभूत्पिशाचः स्वमांसाशा क्षुत्तृषाश्रान्तगात्रः ।
छायाहीने शाल्मलीवृक्षमूले ह्यन्नाभावान्नष्टचैतन्य एषः ॥ २७ ॥
क्षुधा तृषा कर्मणा यस्य बह्वी सूक्ष्मं छिद्रं कण्ठनालस्य चाऽऽसीत् ।
मांसं चान्तः कण्ठमध्ये निषण्णं कुर्यात्पीडां प्राणपर्यन्तमेव ॥ २८ ॥
जलं दृष्ट्वा कालकूटप्रकल्पं कौप्यं शीतं वाऽपि कासारसंस्थम् ।
तस्यास्तीरे चागतं दैवयोगाद्गङ्गायात्राकारणान्मार्गमध्ये ॥ २९ ॥
दृष्ट्वाऽद्भुतं शाल्मलीवृक्षमूले त्रुट्वा त्रुट्वा भक्षयन्तं स्वमांसम् ।
क्रोशन्तं तं बहुधा शोचमानं क्षुधातृषाव्याधितं कर्मभिः स्वैः ॥ ३० ॥
स मां हन्तुं प्राद्रवत्पापकर्मा मत्तेजसा निहतो दुद्रुवे च ।
तं चाऽब्रवं कृपया क्लिन्नचित्तो मा भैष्ट त्वं ह्यभयं मे हि दत्तम् ॥ ३१ ॥
कस्त्वं तात! ब्रूहि सद्योऽत्र हेतुं कृच्छ्रादस्मान्मोचये मा विषीद ।
इत्युक्तो मां प्राह पुत्रं त्वजानन्पुरानर्ते भूवराख्ये पुरे च ॥ ३२ ॥
नाम्ना मैत्रः साङ्कृतेर्गोत्रजोऽहं तपोविद्यादानयज्ञादिनिष्ठः ।
मयाऽधीताध्यापिताः सर्वविद्याः कृतो मया सर्वतीर्थाऽवगाहः ॥ ३३ ॥
दत्तं नाऽन्नं मासि वैशाखसञ्ज्ञे लोभाद्भिक्षामात्रमप्येव काले ।
शोचे चाऽहं प्राप्य पैशाचयोनिं नाऽन्यो हेतुः सत्यमेवोक्तमङ्ग! ॥ ३४ ॥
पुत्रोऽधुना वर्तते मद्गृहे च भूरिख्यातिः श्रुतदेवाऽभिधानः ।
वाच्या तस्मै मद्दशा चाऽऽत्मजाय वैशाखान्नादानतोऽभूत्पिशाचः ॥ ३५
दृष्टस्तीरे ते पिता नर्मदाया नोर्ध्वं गतो वर्तते वृक्षमूले ।
खादन्मांसं स्वीयमेवाऽन्वखिद्यत्पितुर्मुक्तये मासि वैशाखसञ्ज्ञे ॥ ३६ ॥
प्रातः स्नात्वा पूजयित्वा च विष्णुं निर्व्याजान्मां तर्पयित्वा जलैश्च ।
देयं चान्नं द्विजवर्ये गुणाढ्ये मुक्तो यो वै याति विष्णोः पदश्च ॥ ३७॥
इत्थं चोक्तं त्वत्पुरस्ताद्वदेति दया चैषा मत्कृते नाऽत्र शङ्का ।

भद्रं भूयात्सर्वतो मङ्गलं ते श्रुत्वा चाऽहं भाषितं मे पितुश्च ॥ ३८ ॥
दुःखात्कायं दण्डवत्पातयित्वा भृशार्तोऽहं पादयोर्भूरिकालम् ।
निन्दन्निन्दन्भूर्यहं बाष्पनेत्रः पुत्रोऽहं ते तात! दैवागतोऽहम् ॥ ३९ ॥
कर्मभ्रष्टो भूसुराणां विनिन्द्यो नाऽभूद्यस्मात्क्लेशमोक्षः पितॄणाम् ।
आख्याहि त्वं कर्मणा केन मुक्तोभविता वै तत्करोमि द्विजेन्द्र! ॥ ४० ॥
ततः प्राह प्रीतसर्वान्तरात्मा यात्रां कृत्वा शीघ्रमागत्य गेहम् ।
प्राप्ते मासे मेषसंस्थे च भानौ निवेद्याऽन्नं विष्णवे त्वं गुणाढ्यम् ॥४१॥
दानं देहि द्विजवर्ये महात्मंस्तस्मान्मोक्षो भविता सान्वयस्य ।
पित्राऽऽदिष्टः कृतयात्रः स्वगेहे प्राप्याऽकरं माधवे चाऽन्नदानम् ॥ ४२ ॥
तस्मान्मुक्तो मत्पिता मां समेत्य यानारूढो ह्यभिनन्द्याऽऽशिषा च ।
गतो लोकं श्रीपतेर्दुर्विभाव्यं यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ॥ ४३ ॥
तस्माद्दानं सर्वशास्त्रेषु चोक्तं तुभ्यं प्रोक्तं धर्मसारं सुधर्म्यम् ।
किमन्यत्ते श्रोतुमिच्छा वदस्व श्रुत्वा सर्वं ते वदामीति सत्यम् ॥ ४४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे पिशाचमोक्षप्राप्तिर्नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

दाक्षायण्यपमानेदक्षयज्ञविध्वंसपूर्वकपार्वतीजन्मादिकामदहनवर्णनम्

मैथिल उवाच

ब्रह्मन्निक्ष्वाकुतनयो जलाऽदानाच्चचातकः। त्रिवारमभवत्पश्चान्मद्गृहेगोधिका तथा
कर्मानुगुणमेतद्धियुक्तं तस्याऽकृतात्मनः। सतामसेवनात्तस्य गृध्रत्वं सारमेयता ॥ २
सप्तवारमिति प्रोक्तं तन्मे भाति च नोचितम्। सन्तोनदूषितास्तेननतथाकृपणाअपि
तस्मादसेविनस्तस्य फलाऽभावोभवेद्ध्रुवम्। नानर्थकरणाभावादिदं हिपरपीडनम्
अनिमित्तमिदं कस्मात्कुयोनित्वमवाप्तवान्।
तदेतं संशयं छिन्धि शिष्यस्याऽऽत्मप्रियस्य च ॥ ५ ॥
इति राज्ञा सुसम्पृष्टःश्रुतदेवो महायशाः। साधुसाध्वितिसम्भाष्यवचोव्याहर्तुमादधे

श्रुतदेव उवाच

शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि यत्पृष्टं तु त्वयाऽनघ!। शिवायै चशिवेनोक्तंकैलासशिखरेऽमले
सृष्ट्वेमान्सकलाँल्लोकान्पश्चात्तेषामवस्थितिम्।
आमुष्मिकीमैहिकीञ्च द्विविधां पर्यकल्पयत् ॥ ८ ॥
हेतुत्रयञ्च प्रत्येकं हेतुस्थित्यै महाप्रभुः। जलसेवा चान्नसेवा सेवा चैवौषधस्य च ॥
यत्र चैते महाभाग! ह्यैहिकस्थितिहेतवः। एवमामुष्मिके राजंस्त्रयएवेरिताः श्रुतौ ॥
साधुसेवा विष्णुसेवा सेवाधर्मपथस्य च। पुरा सम्पादिता ह्येते परलोकस्य हेतवः
गृहे सम्पादितं यद्वत्पाथेयं पद्धतौ यथा। ऐहिका हेतवो राजन्सद्यः सम्पादितार्थदाः
किं चेष्टमपिसाधूनांमनसोयदिदुस्सहम्। कुतश्चित्कारणाद्राजंस्तच्चानर्थायकल्पते
अप्रियं किमु वक्तव्यं दुःखहेतुरिति स्फुटम्। अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासंपुरातनम्
पापघ्नं महदाश्चर्यं शृण्वतां रोमहर्षणम्। यज्ञदीक्षामुपगतः पुरा दक्षः प्रजापतिः॥
आह्वानार्थं भूतपतेरगमद्रजताचलम्। तं दृष्ट्वा नोत्थितः शम्भुस्तस्यैव हितकाम्यया

सर्वामरगुरुश्चाऽहं छन्दोगम्यः सनातनः। भृत्या ह्येतेबलिहराश्चन्द्रेन्द्राद्याः सुरेश्वराः
स्वामी भृत्याय नोत्तिष्ठेत्स्वभार्यायै पतिस्तथा।
गुरुः शिष्याय नोत्तिष्ठेदिति शास्त्रविदां मतम् ॥ १८ ॥
नसम्बन्धो गुरुत्वेचकारणंत्विवितिवैश्रुतिः। बलंज्ञानंतपःशान्तिर्यत्रचैवाऽधिकम्भवेत्
स गुरुश्चेतरेषां च नीचा ईयुश्च प्रेष्यताम्।
उत्तिष्ठन्ति च स्वाम्याद्या भृत्यादीन्यदि चाऽऽग्रहात् ॥ २० ॥
आयुर्वित्तं यशस्तेषां सद्यो नश्यतिसन्ततिः। तस्मादहंतुनोत्तिष्ठे प्रियोऽयंश्वशुरोमम
इति तस्य हितान्वेषी नोच्चचालाऽऽसनाद्विभुः।
नोत्थितं तु मृडं दृष्ट्वा कुपितोऽभूत्प्रजापतिः ॥ २२ ॥
अनिन्दद्बहुधा तस्मै पुरतो गिरिजापतेः। अहो दर्पमहो दर्पं दरिद्रस्याऽकृतात्मनः॥
यस्य वित्तं वहुवया वृषश्चर्मावशेषितः। अत एव कपालास्थिधरः पाखण्डगोचरः॥
वृथाऽहङ्कारिणोदैवंकुतोदास्यतिमङ्गलम्। लोकेकृत्येनकर्माणिशुचीनीतिविदोविदुः
धत्ते दरिद्रः शीतार्तःपवित्रंचगजाजिनम्। वेश्मश्मशानंयस्यस्याद्भुजङ्गःकिलभूषणम्
न धीरताऽपिच ज्ञानंत्र्यकात्तस्मात्पलायिते। भूतप्रेतपिशाचादिदुर्जनैःसङ्गतोऽनिशम्
न कुलं श्रूयते क्वाऽपि नाऽसौ वैसाधुसम्मतः। वृथाविश्रम्भितः पूर्वंनारदेनदुरात्मना
येनाऽहं बोधितः प्रादां कन्यां चैतांसतीं मम। पृथग्धर्मगता चैषा सुखंवसतुतद्गृहे
नास्माभिःश्लाघनीयोऽसौमत्सुताऽपिकथञ्चन। यथाकुलालकलशश्चण्डालस्यवशंगतः
इति दक्षो विमूढात्मा ह्युमांनाहूय तंमृडम्। बहुधा तंविनिर्भर्त्स्यतूष्णीमेवगृहंययौ
यज्ञवाटं ततो गत्वा ऋत्विग्भिर्मुनिभिः सह। ईजे यज्ञविधानेन निन्दन्नेव महाप्रभुम्
ब्रह्मविष्णू विहायैव सर्वे देवाः समागताः। सिद्धचारणगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः
तदा देवी सती पुण्या स्त्रीचाञ्चल्यात्प्रलोभिता।
उत्सुका चोत्सवं द्रष्टुं बन्धूंस्तत्र समागतान् ॥ ३४ ॥
निवार्यमाणारुद्रेणतरलास्त्रीस्वभावतः। प्रत्युक्ताऽपिपुनश्चैवगन्तव्यमितिनिश्चितम्
स निन्दति सभामध्येसदामांवरवर्णिनि!। तच्चासह्यञ्चत्वंश्रुत्वाकायंसत्यंप्रहास्यसि

असह्यमपि सोढव्यं मयाऽपि गृहमिच्छता । मयायथा कृतंदेवि तथा त्वं नैववर्तसे
तस्मान्मा गच्छशालांवैनशुभं तु भवेद्ध्रुवम् । इत्येवं बोधितादेवीचापल्यंपुनरागमत्
निश्चक्रामसती गेहादेकाकी पादचारिणी । तां दृष्ट्वा वृषभस्तूष्णीं पृष्ठेदेवीमुवाहसः
कोटिशो भूतसङ्घाश्चह्यनुजग्मुः सतीं तदा । यज्ञवाटं तु सागत्वापत्नीशालां ययौपुरा

तूष्णीमास सतीं दृष्ट्वा खेदात्तस्माद्विनिर्गता ।
पतिवाक्यं तु संस्मृत्य जगामोत्तरवेदिकाम् ॥ ४१ ॥
पिता सभ्याश्च तां दृष्ट्वा स्थितास्तूष्णीं हताशिषः ।
सारुद्राहुतिपर्यन्तंपश्यन्तीपितृचेष्टितम् ।
त्यक्त्वा रुद्रञ्च जुह्वन्तमुवाचाऽश्रुकुलेक्षणा ॥ ४२ ॥

देव्युवाच

महदुल्लङ्घनं पुंसां नप्रायः श्रेयसे भवेत् । लोककर्ता लोकभर्ता सर्वेषां प्रभुरव्ययः ॥
एवम्भूतस्य रूद्रस्य कथं नो दीयतेहविः । जातांनकिन्तेदुर्बुद्धिहरन्त्यन्येसमागताः

न चेद्दृशा महात्मानः किमेषां विमुखोविधिः ॥ ४५ ॥

इत्येवं भाषमाणां तां पूषा देवो जहास ह । श्मश्रूणां चालनं चक्रे भृगुर्हतशुभस्तथा
भुजपादोरुकक्षाणां स्फालनं चक्रिरे परे । बहुधा निन्दनं चक्रे तत्पिताहतभाग्यवान्
तच्छ्रुत्वा रुद्रभार्या सा कोपाकुलितमानसा । प्रायश्चित्तंश्रुतेःकर्तुं देहंतत्याजसासती

होमाग्नौ वेदिकामध्ये सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ४८ ॥

हाहाकारो महानासीद्दुद्रुवुः प्रमथा द्रुतम् । आचख्युर्देवदेवाय वृत्तान्तमखिलं तदा
तच्छ्रुत्वा सहसोत्थाय रुद्रःकालान्तकोपमः । जटामुत्पाट्यहस्तेनभूतलेतामताडयत्
ततोऽभवन्महाकायो वीरभद्रो महाबलः । सहस्रबाहुरभवत्कालान्तकसमप्रभः ॥ ५१
बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा व्याजहारहरं तदा । मत्सृष्टिस्तु यदर्थंते तदर्थंमां नियोजय ॥

इत्युक्तः प्राह तं क्रुद्धो धूर्जटिश्च पुरःस्थितम् ॥ ५३ ॥

हन त्वं निन्दकं दक्षं यदर्थे मत्प्रिया हता । भूतसङ्घास्तु गच्छन्तु सहैतेन महाबलाः
इत्यादिष्टा भगवता ययुर्यज्ञसभां तदा । जघ्नुः सर्वान्महावीरान्देवासुरनरादिकान्

पूष्णश्च हसतो दन्ताञ्जटाभूश्च बभञ्ज ह । श्मश्रूण्युत्पाटयाञ्चक्रे भृगोतस्यस्दुरात्मनः
यद्यदास्फालितं पूर्वं तत्तच्चिच्छेद वीर्यवान् । ततो दक्षशिरो हर्तुं बहूद्योगं चकार ह
मुनिमन्त्रप्रगुप्तं तु नैवं कृन्तति तद्बलात् । हरो ज्ञात्वातुचिच्छेदस्वयमेत्यदुरात्मनः
एवं मखगतान्हत्वा साऽनुगः स्वालयं ययौ । हतावशिष्टाः केचित्तुब्रह्माणं शरणंययुः
तैरन्वितो ययौ ब्रह्माकैलासंतुशिवालयम् । ततोरुद्रंसान्त्वयित्वावचोभिर्विविधैरपि
तेनैव सहितः प्रागाद्यज्ञवाटं महाप्रभुः । तेनैवोज्जीवयामास सर्वान्यज्ञसमागतान् ॥
ख्यात्यै प्रादादजमुखं दक्षस्य तुतदा शिवः । अजश्मश्रूण्यदाच्छम्भुर्भृगवेतुमहात्मने

पूष्णश्च दन्तान्न प्रादात्पिष्टादश्च चकार ह ।
तद्गङ्गानां व्यतिकरं केषाञ्चिदपि वै शिरः ॥ ६३ ॥

शिवमापृच्छ्य ते सर्वे ब्रह्मणा च शिवेन च । पुनः प्रवर्तितो यज्ञो यथापूर्वं महात्मनः ॥
यज्ञान्तेसर्वदेवाश्च जग्मुस्ते स्वंस्वमालयम् । नैष्ठिकं ब्रह्मचर्यं तु कृत्वा रुद्रोमहातपाः
तेपे गङ्गातटे रुद्रः पुन्नागतरुमूलगः । दक्षात्मजासती देवी त्यक्तदेहा पतिव्रता ॥६६॥
जज्ञे हिमाद्रेर्मेनक्यां ववृधे तस्य वेश्मनि । एतस्मिन्नेव माले तु तारकाख्योमहासुरः
स तीव्रतपसाऽऽराध्य ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । अवध्यत्वं वरं वव्रे देवासुरनरोरगैः ॥
आयुधैरस्त्रसङ्घैश्च सर्वैरेव महाबलैः । रुद्रपुत्रं विना दैत्यो ह्यवध्यः सकलैरपि ॥ ६६
इति तस्मैवरंप्रादाद्ब्रह्मालोकपितामहः । अस्त्रीकत्वादपुत्रत्वाद्रुद्रस्येतितथास्त्विति

वरं गृहीत्वा स्वगृहं प्राप्य लोकान्बबाध ह ।
दासा देवा मार्जनादौ दास्यो देव्यश्च तद्गृहे ॥ ७१ ॥

ततस्तत्पीडिता देवा ब्रह्माणं शरणंययुः । तैःपीडांवर्णितांश्रुत्वावेधाःप्राहसुरानिदम्
वरप्रदानकालेऽहं रुद्रपुत्रं विना सुराः । नान्यैर्वध्य इति प्रादां वरं तस्मै दुरात्मने ॥
पुरा सती रुद्रपत्नी सत्रे त्यक्तकलेवरा । जाता हिमवतः पुत्री पार्वतीति चयांविदुः
रुद्रो हिमवतः पृष्ठे तपश्चरति दुश्चरम् । योजयध्वं च पार्वत्या रुद्रं लोकेश्वरं प्रभुम्
पुनर्देवेन्द्रसदने सङ्गतैरमरेश्वरैः । धिषणेनाऽपि सम्मन्त्र्य देवेन्द्रः पाकशासनः ॥७६
सस्मार च स कार्यार्थं नारदं स्मरमेवच । तत्राऽऽगतौततस्तौतुबलभिद्वाक्यमब्रवीत्

हिमवन्तं भवान्गत्वा वचसा तं निबोधय। पुत्री तव प्राग्दक्षस्य हरपत्नी सुतासती
तपश्चरति ते शृङ्गे वियुक्ता दशकन्यया। मृडस्तस्य सपर्यायैर्विनियोजयतत्प्रियाम्
तस्यैव पत्नी भविता स एव भविता पतिः।
इत्याऽऽदिष्टो मघोना च नारदोपेत्य तं गिरिम्॥ ८०॥
तथैव कारयामास देवेन्द्रेणोदितं यथा। पश्चात्कामं समाहूय मघवानिदमाह च॥
देवानां च हितार्थाय तथा मृडहिताय च। वसन्तेन समायुक्तो गत्वा रुद्रतपोवनम्
गुणान्विजृम्भयित्वा तु वासं तान्हृच्छयावहान्।
यदा सन्निहिता देवी पार्वती तु मृडस्य च॥ ८३॥
तदा प्रयुङ्क्ष्वत्वंबाणान्मोहयस्वमहाप्रभुम्। तयोस्तुसङ्गमेजातेकार्यंनोऽद्धाभविष्यति
इत्यादिष्टः स्मरस्तूर्णं प्रतस्थे बाढमित्यथ। सवसन्तः सरतिकः सानुगस्तद्वनंययौ
अकाले तु वसन्तर्तुं जृम्भयित्वा स्वशक्तितः। तद्वने सर्वतोरम्यैमन्दाऽनिलनिषेविते
कदाचिद्देवदेवोऽपि पार्वत्याश्च सपर्यया।
प्रीतः स्वाङ्कं समारोप्य किञ्चिद्व्याहर्तुमारभत्॥ ८७॥
प्राणप्रियासङ्गमस्य कालोऽयमिति निश्चितः। पेशलं धनुरादाय स तस्थौहरपृष्ठतः
कृत्वा जवनिकां वृक्षं बाणमेकं मुमोच ह। द्वितीयमपि संधाय चक्रे मोक्तुंमहोद्यमम्
अथ क्षुब्धमना भूत्वाऽमृडश्चिन्तामवाप ह। न मे मनश्चलेत्क्वापि केनवाकश्मलीकृतम्
इतिचिन्ताकुलोवामेपार्श्वेकामंददर्श ह। क्रुद्धोन्मील्य ललाटाक्षंस्वाङ्काद्देवीमपास्यच
तस्याक्ष्णः समभूदग्निस्तीक्ष्णो लोकविभीषणः।
तेनदग्धोऽभवत्सद्यो मन्मथः सशरासनः॥ ६२॥
कार्यसिद्धिश्च पश्यन्तो दुद्रुवुश्चामरादिवम्। शङ्कमानाः स्वदण्डश्चवसन्तोरतिरेवच
निर्माल्य लोचने भीता देवी दूरं प्रदुद्रुवे। सन्निधानं स्त्रियोहर्तुं मृडोऽप्यन्तरधीयत
रुद्रस्येष्टं प्रकुर्वाणो देवश्च मनसो हितम्। लेभेऽनर्थमनिर्वृत्तं विप्रियंकुर्वतस्तुकिम्
तस्मादिक्ष्वाकुतनयः साधूनामप्रियः सदा।
तस्मादात्महितां सेवां नाकरोन्मन्दधीः सताम्॥ ६६॥

अनुभूतंमहद्दुखंतस्माद्दुर्योनिरेव च। तस्मात्कुर्यात्तुसाधूनांसेवांसर्वार्थसाधिनीम्
रुद्रस्याऽप्रियकारित्वात्स्मरोभाविनिजन्मनि। दुःखंतुबहुलं लेभेजन्मकालेमहाप्रभुः
इतिहासमिमंपुण्यंयेशृण्वन्तिदिवानिशम्। जन्ममृत्युजरादिभ्योमुच्यन्तेनाऽत्रसंशयः
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दाक्षायण्यपमाने दक्षयज्ञ-
विध्वंसपूर्वकपार्वतीजन्मादिकामदहनवर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः॥८॥

नवमोऽध्यायः

रतिविलापानन्तरं कुमारोत्पत्तिप्रसङ्गवर्णनम्

मैथिल उवाच

तस्य दग्धस्य कामस्य कस्माज्जन्माऽभवद्विभो!।
किं दुःखमभवत्तस्मिन्कर्मणः सह लङ्घनात्॥ १॥
एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मञ्छ्रोतुं कौतूहलं हि मे।

श्रुतदेव उवाच

कुमारजन्म वक्ष्यामि श्रवणात्पापनाशनम्॥ २॥
यशस्यं पुत्रदं धर्म्यं सर्वरोगविनाशनम्। शम्भुनातु हते कामे तत्पत्नी रतिसञ्ज्ञिका
मुमोह पुरतो दृष्ट्वापतिं भस्मावशेषितम्। जातसञ्ज्ञा मुहूर्तेन विललापच चित्रधा॥
यद्विलापाद्वनं चापि समदुःखमभूत्तदा। तच्चिताग्नौ स्वकायंतुत्यक्तुकामाचमाधवम्
पत्युः सखायं सस्मार कर्तुं तात्कालिकीं क्रियाम्।
स आगतश्चितिं कर्त्तुं वीरपत्न्या महाप्रभुः॥ ६॥
स तुत्रस्तःसखींदृष्ट्वाक्षणंमूर्च्छापरोऽभवत्। रतिंतुसान्त्वयामाससान्त्वैर्बहुविधैरपि

पुत्रतुल्योऽस्मितेभद्रेस्थितेमयिचनाऽर्हसि । कायंत्यक्तुंधर्महेतुमित्याद्यैर्बहुधाऽपिसा
नैव स्थातुंमनश्चक्रेतेनसंस्तम्भितारतिः । दृष्ट्वादाढर्यं वसन्तोऽपिचितिञ्चक्रेसरित्तटे
साऽवगाह्ययुनद्यांच कृत्वाकार्याणिसर्वशः । सन्नियम्येन्द्रियग्रामंनिवेश्यात्मनिवैमनः
चितिमारोढुमारेभे ततो जाताऽशरीरवाक् । मा प्रवेशय कल्याणि! वह्निंपतिपरायणा

भविष्यति च ते पत्युर्हराद्विष्णोश्च यादवात् ।
जन्मद्वयं क्रमेणैव तत्र चोत्तरजन्मनि ॥ १२ ॥
भैष्म्यां कृष्णान्महाविष्णोः प्रद्युम्नाख्यो भविष्यति ।
वसिष्यसि त्वञ्च शापाद् ब्रह्मणः शम्बरालये ॥ १३ ॥
प्रद्युम्नाख्येन ते पत्या सङ्गतिश्च भविष्यति ।
इत्युक्त्वा विररामाऽथ वाणी चाऽऽकाशगोचरा ॥ १४ ॥
श्रुत्वा तां तु निवृत्ताऽभून्मरणे कृतनिश्चया ।
ततो देवाः समाजग्मुः स्वार्थे कामे हते हरात् ॥ १५ ॥

रत्या कृतं प्रपश्यन्तोगुर्विन्द्राग्निपुरोगमाः । तां ते निवर्तयामासुर्वरेण महतासतीम्
अनङ्गोऽपिभवेत्साऽङ्गोमृतएवाऽक्षिगोभवेत् । इतितां तुविनिर्वर्त्यधर्मंचोपदिदेशिरे
पूर्वकल्पे त्वयं राजा सुन्दराख्यो महाप्रभुः । त्वमेव पत्नीतत्राऽपिरजःसङ्करकारिणी
तेनेयञ्च दशाऽभूत्ते कुर्विदानींचनिष्कृतिम् । मन्दाकिन्यांतुवैशाखेप्रातःस्नानंतदाकुरु!
मधुसूदनमभ्यर्च्यकथां दिव्यां तथा शृणु । अशून्यशयनंनाम व्रतमारभ भामिनि! ॥
धर्मेणाऽनेन ते भद्रे व्रतेनाऽपि च माधवे । नूनं ते भवितापत्युरुपलब्धिर्न संशयः ॥

इति तस्यै वरं दत्त्वा देवा जग्मुर्यथाऽऽगताः ।
तथाकृच्छ्रान्निवृत्ता सा देवी कामसती तथा ॥ २२ ॥

गङ्गाऽवगाहनं चक्रेमेष संस्थेदिवाकरे । अशून्यशयनंनामव्रतञ्चाऽपि महामनाः ॥२३
तेनपुण्यप्रभावेन सद्यः कामोऽक्षिगोचरः । अभूत्तस्यै महाराज लोकेचावार्यवीर्यवान्
पूर्वकल्पेऽप्ययमपि राजा धर्मपरायणः । वैशाखोक्तान्महाधर्मान्नाकरोत्तेन वै स्मरः ॥
देहहानिं प्रपेदेऽसौ पुत्रोऽपि परमात्मनः । वृथानीते तु वैशाखेमेषसंस्थे दिवाकरे ॥

अवस्थेयं च देवानां मनुष्याणां तु का कथा ।
त्र्यम्बकेऽन्तर्हिते पश्चान्निराशा गिरिकन्यका ॥ २७ ॥
तूष्णीं स्थितां तदाभ्रान्ता तां दृष्ट्वा हिमवान्गिरिः ।
चकितः स्वगृहं निन्ये दोर्भ्यां तां परिरभ्य च ॥ २८ ॥

रूपौदार्यगुणान्दृष्ट्वा हरस्यैव महात्मनः । स एव मे पतिर्भूयादितितन्निष्ठमानसा ॥
गङ्गोपकूलमापेदेतपस्तप्तुंधृतव्रता । निवारिताऽपि सा देवी पित्रा मात्रा स्वकैर्जनैः
अर्चयन्ती महालिङ्गं निराहारा जटाधरा । दिव्यवर्षसहस्रान्ते प्रत्यक्षोऽभून्महेश्वरः ॥
भूत्वावर्ण्यपिसायाह्नेपर्णशालामुखेविभुः । स्वनिष्ठमनसोदाढर्यं वाक्यैर्नानाविधैरपि
ज्ञात्वा वरादरं भद्रे वरयेति महाप्रभुः । सा वव्रेऽथ पतिं रुद्रं त्वं भवेति वरानना
स तथैव वरंदत्त्वाऋषीन्सस्मारसप्तच । आजग्मुस्तेऽपिमुनयःस्थिताःप्राञ्जलयःपुरः

ऋषीणां ज्ञापयामास कन्या प्रष्टुं हिमालयम् ।
तथाऽदिष्टा भगवता कन्यार्थं हिमवद्गृहम् ॥ ३५ ॥

प्रापुर्विहायसा सर्वे द्योतयन्तो दिशोदश । प्रत्युज्जगामसगिरिःसप्तैतान्ब्रह्मवित्तमान्

सम्पूज्य विधिवत्सर्वान्सुखासीनानपृच्छत ।
धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि यद्भवन्तो गृहाऽऽगताः ॥ ३७ ॥

भवदागमनं मन्येममजन्मफलंत्विति । नकृत्यंविद्यतेऽस्माभिःपूर्णार्थानांमहात्मनाम्
तथाऽपि ब्रूतकार्यंवोयत्कर्तव्यंमयाऽधुना । इत्युक्तास्तेतथाप्रोचुर्हिमवन्तंमहागिरिम्
त्वयास्वसदृशं वाक्यमुक्तं गिरिपते ! दृढम् । अस्मदागमने हेतुं वक्ष्यामस्ते महोदये
कन्याते पार्वतीनाम पूर्वं दक्षात्मजा सती । जाता तव कुमारी या यज्ञे त्यक्तकलेवरा

अस्याः पाणिग्रहे दक्षः शम्भुर्नाऽन्यो जगत्त्रये ।
देयासाशम्भवे देवी भवताऽऽनन्त्यमिच्छता ॥ ४२ ॥

पूर्वजन्मसहस्रेषु भवता सुकृतं कृतम् । इदानीं तव दिष्ट्या तु परिपाकमुपागतम्
नैषां तद्वचनं श्रुत्वासंहृष्टाऽऽत्मामहागिरिः । व्याजहारपुनर्वाक्यंपुत्रीवल्कलधारिणी
गङ्गातीरे निराहारा तपस्तपति दुश्चरम् । काङ्क्षमाणा पतिंशम्भुंतस्याइष्टमिदंत्विति

दत्ता कन्या मया तस्मै त्र्यम्बकायमहात्मने । शीघ्रं गत्वाभवन्तस्तुयत्रशम्भुर्महाप्रभुः
प्रीत्या हिमवता दत्तां गृहाणेति निवेद्य च । भवन्त एवकुर्वन्तुचैतद्वैवाहिकींक्रियाम्

इत्युक्तास्ते हिमवता तमामन्त्र्य शिवं ययुः ।
लक्ष्म्याद्या योषितः सर्वा विष्ण्वाद्या देवता अपि ॥ ४८ ॥

षण्मातरोऽथ मुनयोद्रष्टुं जग्मुर्महोत्सवम् । शिवःसर्वामरगणैर्मुनिभिर्मातृभिस्तथा
अन्वितो वृषभारूढः प्रमथानां गणैर्वृतः । भेरीशङ्खमृदङ्गाद्यैः काहलीपटहादिकैः
ब्रह्मघोषैर्बन्दिभिश्च प्राविशद्धिमवत्पुरीम् । सुमुहूर्ते शुभे लग्ने शुभग्रहनिरीक्षिते

विवाहमकरोच्छैलः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
महोत्सवस्तदा चाऽऽसीत्त्रिलोक्यां प्राणिनां नृप! ॥ ५२ ॥

महोत्सवे निवृत्ते तु शङ्करो लोकशङ्करः । रेमे स्वच्छन्दया देव्या लोकधर्माननुव्रतः
ऋद्धिमद्धिमवद्गेहे देवेन्द्रभवनोपमे । शर्वर्यानन्दिनीतीरे वनराजिषु शङ्करः ॥ ५४ ॥
मत्तालिद्विजसन्नादमयूररवमण्डिते । दिव्यवर्षसहस्राणि रेमे स्वच्छन्दया विभुः

स्त्रीणामिन्द्रवराभावात्तस्मिन्काले नृपोत्तम! ।
पुंसः सङ्गात्पुनर्गर्भो नारीणां स्रवति ध्रुवम् ॥ ५६ ॥

प्रत्यहं रमणाद्देव्यां नाभूद्गर्भो हराद्बत । देवानामभवच्चिन्ता पुत्रलाभाद्धाराद्विभो
सर्वे सङ्गत्यसम्मन्त्र्यमिथएवंबभाषिरे । कामीवाऽभूद्रतौनित्यंसक्तोदेव्याहरःस्वराट्

नाऽस्माकं सिद्ध्यते कार्यं नित्यं गर्भस्य संस्रवात् ।
पुना रतिर्यथा नाऽभूत्तथाऽस्माभिर्विधीयताम् ॥ ५६ ॥

मिथ एवं तु सम्भाष्यव्यचिन्वन्क्षणमत्रते । अग्निंकृत्यैविनिश्चित्यह्यूचुर्मानपुरःसरम्
अग्ने मुखं त्वं देवानां त्वं बन्धुर्गतिरेव च । इदानीमपि गच्छ त्वं रमते यत्र वै हरः
रत्यन्तेदर्शयाऽऽत्मानंपुनारतिर्यथानवै । त्वां दृष्ट्वा व्रीडिता देवी तपश्चापसरेद्ध्रुवम्

शिष्यो भूत्वा तु रत्यन्ते पृच्छ तत्त्वं स्मरान्तकम् ।
तत्त्वसम्प्रश्नव्याजेन कालम्बहु नय प्रभो! ॥ ६३ ॥

बहुकाले गते देवी कुमारं प्रसविष्यति । देवैरेवं प्रार्थितोऽग्निरोमित्युक्त्वा हरंययौ

वीर्योत्सर्गात्पूर्वमेव गतो वह्नी रतान्तरे । तं दृष्ट्वाव्रीडिता देवी विवस्त्रा विमनाययौ
रतिं विहाय त्वरया ततो रुद्रोऽतिकोपितः । वह्निं प्राह गृहाणेदमभिसृष्टन्तु दुर्मते
मद्वीर्यं दुःसहं पाप रतौविघ्नस्त्वयाऽभवत् । उत्सृजामि मद्वीर्यं त्वन्मुखेहव्यवाहन!
इत्युक्त्वोत्सृष्टवान्वीर्यंहव्यवाहमुखेहरः । तद्धृत्वादह्यमानःसन्स्वोदरेवीर्यमुल्बणम्
चिन्तयानो ययौधामदेवानांयज्ञपूरुषः । कथंचित्प्राणतो मुक्तो देवेभ्यस्तन्न्यवेदयत्
देवा वह्नीरितं श्रुत्वाहर्षशोकौसमाययुः । स्थितं वीर्यमितिह्लादं कथं तुप्रसवोभवेत्

इति दुःखं तदा चाऽऽसीद्वह्नेः कुक्षौ तु शाम्भवम् ।
ववृधे तेज आक्षिप्तं दश मासा गतास्तदा ॥ ७१ ॥

नाऽपश्यत्प्रसवोपायं बहुदुःखपरायणः । देवान्वै शरणम्प्राप गर्भमोचनहेतवे ॥ ७२ ॥
तेदेवावह्निनासाकंप्रापुर्गङ्गांयशस्विनीम् । गङ्गास्तोत्रेणते स्तुत्याप्रार्थयामासुरञ्जसा
त्वं माता सर्वदेवानां त्वमेवजगताम्पतिः । देवातार्थन्तुत्वंभद्रेधत्स्वतेजस्तुशाम्भवम्
तद्वह्नेर्वर्द्धते गर्भो नास्त्रीत्वात्प्रसवोऽस्य च । तस्मादेनञ्च नः सर्वान्समुद्धर दयांकुरु

इत्येवं प्रार्थिता देवी तथास्त्विति वचोऽब्रवीत् ।
देवास्तु वह्नये प्राहुर्मन्त्रं गर्भविमोचनम् ॥ ७६ ॥

तन्मन्त्राद्गर्भमाकृष्य व्यसृजद्धव्यवाहनः । गङ्गायांशाम्भवंतेजोभास्वल्लोकसुदुःसहम्

सा चोढ्वा कतिचिन्मासान्न शशाक ततः परम् ।
निर्जला तत्प्रभावेण स्फुटद्रक्तकलेवरा ॥ ७८ ॥

वहुदुःखाऽऽकुला देवी पातिव्रत्यप्रभावतः । उज्जहार स्वोदरस्थं गर्भं लोकैकपावनी
शरकाण्डे तु चिक्षेप दह्यमानं समन्ततः । शरकाण्डैस्तु सम्भिन्नः षोढाभिन्नोबभूवह

षट्कृत्तिकाः समाजग्मुर्ब्रह्मणा चोदितास्तदा ।
शरकाण्डे विनिर्भिन्नं षोढा सन्धाय शाम्भवम् ॥ ८१ ॥
षण्मुखं पुरुषं कृत्वा त्वेकदेहमिति स्फुटम् ।
कृत्तिका विधिनाऽऽज्ञतास्तं तथा चक्रिरे दृढम् ॥ ८२ ॥

तद्देहं पुरुषाकारं षण्मुखं शरकाण्डगम् । अरक्ष्यमाणमेवासीच्छरकाण्डेषु वै चिरम्

एकदा वृषभाऽरूढौ पार्वतीपरमेश्वरौ । श्रीशैलं गन्तुमनसौ तत्स्थलं परिजग्मतुः ॥
तदासीत्पार्वती देवीः सद्यः स्नुतपयोधरा ।
विस्मिता चावदद्रुद्रं स्नुतौ कस्मात्पयोधरौ ॥ ८५ ॥
कारणम्ब्रूहिविश्वात्मन्नित्युक्तस्तुहरोऽब्रवीत् । श्रृणुदेविप्रवक्ष्यामिपुत्रोऽधोवर्ततेतव
त्वयि वीर्यमनुत्सृष्टंप्रागेवाऽऽगाद्धविर्वहः । तंदृष्ट्वाव्रीडितात्वंवैप्रविष्टाचस्थलान्तरम्
मया कोपाद्वह्निमुखे विसृष्टं वीर्यमुल्बणम् ।
देवानाञ्च प्रसादेन गङ्गायां व्यसृजद्विभुः ॥ ८८ ॥
गङ्गाच दह्यमाना सा व्यक्षिपच्च शरान्तरम् । तत्र षोढाप्रभिन्नन्तुमातृभिश्चदृढीकृतम्
पुरुषाकृतिमापेदे तं दृष्ट्वा ते स्तनौ स्नुतौ । पालनीयं महावीर्यंविष्णुनासमविक्रमम्
अयमेवौरसः पुत्रस्तव भाति विनिश्चितम् ।
तस्माद्गृहाण शीघ्रं त्वं तेनाऽऽख्यातिरतीव ते ॥ ९१ ॥
इत्याऽऽज्ञप्ता शम्भुना सा तमादायाऽर्भकं द्रुतम् ।
अङ्कमारोप्य तं देवी पाययामास सा स्तनौ ॥ ९२ ॥
दैवेन मोहिता देवी पुत्रस्नेहपराऽभवत् । पुनः कैलासमगमत्प्रभुणा सह शाङ्करी ॥
लालयन्ती सुतं देवी सन्तोषं परमं ययौ । एवं कुमारजननं वर्णितं ते मयाऽद्भुतम्
यः इदं श्रृणुयान्नित्यं कुमारजननं शुभम् । पुत्रपौत्राभिवृद्धिं तु लभते नाऽत्र संशयः
महद्दुःखंतु जननेहरस्याऽपियतोऽभवत् । प्रीत्यानुश्रुतवैशाखधर्मोऽप्यप्रतिमोभवेत्
तस्माद्वैशाखधर्मो हि सर्वाघौघविनाशनः । अवैधव्यप्रदः पुण्यः सर्वसम्पद्विधायकः
अनङ्गोऽपिहिसाङ्गत्वंयत्प्रभावात्समाप्तवान्।अस्नात्वाचाप्यदत्त्वाचवैशाखोयस्यवैयतः
अपि धर्मकृतो वाऽपिभवेद्दुःखपरम्परा । सर्वधर्म हितःस्याच्चयद्येकोऽयमनुष्ठितः
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे कुमारोत्पत्तिकथनं नाम
नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः

अशून्यशयनव्रतवर्णनपूर्वकंछत्रदानप्रशंसनेहेमकान्तस्य ब्रह्महत्यादिपापशमनवर्णनम्

मैथिल उवाच

यत्कामपत्नीचरितमशून्यशयनव्रतम् । देवोपदिष्टं तस्याऽस्य विधानम्ब्रूहिभूसुर! ॥
किंदानं को विधिस्तस्य पूजनं किं फलं तथा । एतदाचक्ष्वभूदेव!श्रोतुं कौतूहलंहिमे

श्रुतदेव उवाच

श्रृणु भूयः प्रवक्ष्यामि व्रतं पापप्रणाशनम् । अशून्यशयनं नाम रमायै हरिणोदितम्
येन चीर्णेनदेवेशोजीमूताऽऽभःप्रसीदति । लक्ष्मीभर्त्ताजगन्नाथःसमस्ताऽघौघनाशनः
अकृत्वायस्त्विदंराजन्व्रतं पातकनाशनम् । गार्हस्थ्यमनुवर्तेततस्येदं निष्फलम्भवेत्
श्रावणे शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां महीपते! । अशून्यशयनाख्यं तद्ग्राह्यं व्रतमनुत्तमम् ॥
चातुर्मास्येतुसम्प्राप्तेहविष्याशीभवेन्नरः । चतुर्भिःपारणं मासैःसम्यङ्निष्पाद्यतेप्रभो
लक्ष्मीयुक्तो जगन्नाथः पूजनीयो जनार्दनः । पारणे दिवसे प्राप्ते भक्ष्यञ्चैवचतुर्विधम्
उपायनं च दातव्यंब्राह्मणायकुटुम्बिने । सौवर्णीं राजतींचापिमूर्तिंकुर्यान्मनोरमाम्
पीताम्बरधरांदिव्यां वनमालाविभूषिताम् । शुक्लपुष्पैः सुगन्धैश्च पूजयेत्पुरुषोत्तमम्
शय्यादानैर्वस्त्रदानैर्विप्राणाम्भोजनैस्तथा । दम्पत्योर्भोजनैश्चैव दक्षिणाभिःप्रपूजयेत्
एवं तु चतुरो मासान्पूजयित्वा जनार्दनम् । मार्गशीर्षादिमासेषु पूजयेत्पूर्ववद्धरिम्
रक्तवर्णं हरिंध्यायेद्रुक्मिणीसहितं तथा । चैत्रादींश्चतुरो मासानेवं सम्पूजयेत्ततः
भूम्या सह स्थितं देवमर्चयेद्भक्तिपूर्वकम् । सनन्दनाद्यैर्मुनिभिः स्तूयमानमकल्मषम्
आषाढस्य च मासस्य द्वितीयायां समापयेत् । अष्टाक्षरेण मन्त्रेण जुहुयादनले शुभे
मार्गशीर्षादिमासानां पारणेभूमिपालक! । जुहुयाद्विष्णुगायत्र्या चैत्रादीनांनिबोधय
पौरुषेण च मन्त्रेण जुहुयादनले शुभे । पञ्चामृतं पायसञ्च ह्यपूपं घृतपाचितम् ॥१७॥

एवं क्रमेणद्रव्याणि प्रतिमासुनिबोधय । सौवर्णीं प्रतिमांदद्याल्लक्ष्मीनारायणस्यच

सौवर्णीम्मध्यमे दद्यात्कृष्णस्य परमात्मनः ।

राजतीं त्वन्तिमे दद्याद्वराहस्य महात्मनः ॥ १६ ॥

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चान्नामभिः केशवादिभिः । वस्त्रयुग्मैरलङ्कारैर्यथावित्तानुसारतः ॥

अर्चयित्वा ततो दद्यादपूपान्घृतपाचितान् । उपायनार्थं विप्रेभ्योद्वादशभ्योनिवेदयेत्

आचार्याय ततो दद्यात्प्रतिमां पूर्वकल्पिताम् ।

शय्यांसङ्कल्पितां पूर्णां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥ २२ ॥

तस्यामभ्यर्च्य विधिवल्लक्ष्मीनारायणम्परम् ।

कांस्यपात्रेण सहितामपूपैर्बहुभिस्तथा ॥ २३ ॥

वस्त्रालङ्कारसहितां दक्षिणाभिस्तथैवच । ब्राह्मणाय विशिष्टाय वैष्णवाय कुटुम्बिने

दातव्या विधिवत्पूज्य ब्राह्मणांश्चाऽपि भोजयेत् ।

दानमन्त्रः

लक्ष्म्या अशून्यं शयनं यथा तव जनार्दन! ॥ २५ ॥

शय्याममाप्य शून्या स्याद्दानेनाऽनेनकेशव । एवंसम्प्रार्थ्यदेवेशंस्वयम्भोजनमाचरेत्

पुरुषो वा सती वाऽपि विधवा वा समाचरेत् ।

अशून्यशयनार्थश्च कर्त्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥ २७ ॥

एवं तव मया ख्यातं विस्तरान्नृपसत्तम! । सुप्रसन्ने जगन्नाथे भवेयुर्विविधाः प्रजाः

तस्मिंस्तुष्टे तु देवेशे देवानामपिदुर्लभाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन व्रतमेतत्समाचरेत् ॥

अवश्यं गन्तुकामेनतद्विष्णोःपरमंपदम् । एवमुक्तं मया सर्वं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि

इत्युक्तस्तेन राजर्षिः पुनरप्याह तंमुनिम् । वैशाखे छत्रदानस्य माहात्म्यं विस्तराद्वद

शृण्वतोऽपि न तृप्तिर्मे वैशाखोक्ताञ्छुभावहान् ॥ ३२ ॥

इति तद्वचनं श्रुत्वा यशस्यं पुण्यवर्द्धनम् । प्रत्युवाच महाभागं श्रुतदेवो महायशाः

श्रुतदेव उवाच

वैशाखे घर्मतप्तानां मानवानां महात्मनाम् । ये कुर्वन्त्यातपत्राणंतेषांपुण्यमनन्तकम्

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वैशाखधर्ममुद्दिश्य पुरा कृतयुगे कृतम् ॥३५

वङ्गदेशे पुरा कश्चिद्धेमकान्त इति श्रुतः । कुशकेतोः सुतो धीमान्राजाशस्त्रभृतांवरः

एकदा मृगयाऽसक्तो गहनं वनमाविशत् ॥ ३६ ॥

तत्र नानाविधान्हत्वा मृगान्क्रोडादिकान्बहून् ।

श्रान्तो मध्याह्नवेलायां मुनीनामाश्रमं ययौ ॥ ३७ ॥

तदा शतर्चिनोनाम ऋषयः शंसितव्रताः । समाधिस्था नजानन्तिबाह्यकृत्यञ्चकिञ्चन

तान्दृष्ट्वा निश्चलान्विप्रान्क्रुद्धो हन्तुं मनो दधे । भूपंनिवारयामासशिष्याणामयुतंतदा

दुर्बुद्धे शृणु नो वाक्यं गुरवस्तु समाधिगाः ।

नो जानन्ति बहिः कृत्यं तस्मात्क्रोधं न चाऽर्हसि ॥ ४० ॥

ततः शिष्यानुवाचेदं वचनंक्रोधविह्वलः । यूयंकुरुध्वमातिथ्यमध्वश्रान्तस्यमेद्विजाः

एवमुक्ताश्च भूपेन शिष्या ऊचुस्तदा नृपम् । नाऽज्ञप्तागुरुभिर्भूपवयं भिक्षाशिनःपुनः

गुरुतन्त्राः कथंकर्तुमातिथ्यन्तेवयंक्षमाः । प्रत्याख्यातोनृपःशिष्यैस्तान्हन्तुंधनुराददे

मृगदस्युभयादिभ्यो बहुधा रक्षितामया । ते मामेवोपशिक्षन्ति मया दत्तप्रतिग्रहाः

एतेमांन विजानन्ति कृतघ्ना भूरिमानिनः । घ्नतोपिमेनदोषःस्यादेतान्वैह्याततायिनः

एवं विक्रुद्धमानः सञ्छरान्मुञ्चञ्छरासनात् । तान्विद्रुताननुद्रुत्यजघ्नेशिष्यशतत्रयम्

दुद्रुवुर्भयतः सर्वेविहायाऽऽश्रममञ्जसा । विद्राविते षुशिष्येषुबलादाश्रमसंस्थितान्

सम्भाराञ्जगृहुः शीघ्रं सैनिकाः पापबुद्धयः । यथेष्टं भोजनं चक्रुर्नृपेणैवानुमोदिताः

ततः सेनाऽऽवृतो राजापुरीमागाद्दिनात्यये । कुशकेतुस्ततःश्रुत्वातनयस्यविचेष्टितम्

पुरान्निर्यातयामास गर्हयन्गर्हयन्सुतम् । राज्यानर्हं क्षमाहीनं स्वदेशादपि भूमिपः

पित्रा त्यक्तस्ततो राजाहेमकान्तोऽतिविह्वलः । वनंविवेशगहनंहत्याभिश्चसुपीडितः

बहुकालमवासीच्च गह्वरे निर्जने वने । आहारं कल्पयामास व्याधधर्ममुपाश्रितः

न क्वाऽपि स्थितिमापेदे हत्यायाऽभिद्रुतो भृशम् ।

अष्टाविंशतिवर्षाणि गतान्यस्य दुरात्मनः ॥ ५२ ॥

तीर्थयात्राप्रसङ्गेन त्रितोनाम महामुनिः । तस्मिन्नरण्ये वैशाखे रवौ मध्यन्दिने गते

गच्छन्नातपविक्रान्तस्तृषया चाऽपि पीडितः ।

क्वचिद्वृक्षविहीने तु प्रदेशे मूर्च्छितोऽभवत् ॥ ५५ ॥

दैवाद्दृष्ट्वा हेमकान्तस्त्रितं नाममहामुनिम् । तृषार्तं मूर्छितं श्रान्तं कृपां चक्रेनृपाधमः ब्रह्मपत्रैस्तदा छत्रं कृत्वा चाऽऽतपवारणम् । मुनेर्जग्राह शिरसि ह्यलाबुस्थं जलंददौ लब्धसञ्ज्ञोऽभवत्तेन ह्युपचारेण वै मुनिः । पत्रच्छत्रं क्षत्रदत्तं गृहीत्वा गतविक्रमः ग्रामं कञ्चिच्छनैःप्राप्यकिञ्चिदाप्यायितेन्द्रियः । तेनपुण्यप्रभावेणब्रह्महत्याशतत्रयम् विनष्टमभवत्तस्य क्षणादेव महात्मनः । ततो विस्मयमापन्नो हेमकान्तो महारथः बहुधा पीड्यमानस्य ब्रह्महत्याःकथङ्गताः । केनाऽपि निष्कृताह्येताःक्वगताःकेनहेतुना इत्येवंचिन्तयामासब्रह्महत्याविमोचनम् । एवंचाऽज्ञस्थितेराज्ञियमदूताअथाऽऽगमन् नेतुमेनं महात्मानं हेमकान्तं वने स्थितम् । ग्रहणीं जनयामासुः प्राणान्हर्तुंमहात्मनः तदा प्राणवियोगार्तः पुरुषांस्त्रीन्ददर्श ह । यमदूतान्महाघोरानूर्ध्वकेशान्भयङ्करान् चिन्तयानःस्वमर्माणि तूष्णीमासीत्तदानृपः । छत्रदानप्रभावेणजाताविष्णुस्मृतिर्नृप तेनस्मृतो महाविष्णुर्विष्वक्सेनंस्वमन्त्रिणम् । उवाचतूर्णंत्वंगच्छयमदूतान्निवारय वैशाखधर्मनिरतं हेमकान्तन्तु पालय । निष्पापमेनं मद्भक्तं पित्रे देहि पुरं गतः ॥ ६७॥ मदीरितेन वाक्येन कुशकेतुञ्च बोधय । सर्वधर्म्मोज्झितो वाऽपिब्रह्मचर्यादिवर्जितः वैशाखधर्मनिरतो मत्प्रियः स्यान्न संशयः । कृतागाश्चाऽपित्वत्पुत्रोमुनित्राणपरायणः वैशाखे छत्रदानेन निष्पापो नाऽत्र संशयः । तेन पुण्यप्रभावेण शान्तोदान्तश्चिरायुषः शौर्यौदार्यगुणोपेतस्त्वत्समोऽयं गुणैरपि । तस्मादेनं राज्यभारेसंस्थापयमहाबलम्

विष्णुनैवं समाज्ञप्तमित्यादिश्य नृपोत्तमम् ।

पितुर्वशे हेमकान्तं स्थाप्याऽऽयाहि च मां पुनः ॥ ७२ ॥

इत्यादिष्टो भगवता विष्वक्सेनो महाबलः । हेमकान्तं समासाद्य यमदूतान्निवार्यच पाणिना शन्तमेनैव पस्पर्शाङ्गेषु भूमिपम् । भगवद्भक्तसंस्पर्शाद्धतव्याधिःक्षणादभूत् विष्वक्सेनस्ततस्तेन सह तस्य पुरीं ययौ । तं दृष्ट्वाविस्मितोभूत्वाकुशकेतुर्महाप्रभुः ननामशिरसा भक्त्या दण्डवत्पतितो भुवि । गृहं प्रवेशयामास पार्षदं परमात्मनः ॥

स्तुत्वाचविविधैःस्तोत्रैःपूजयामासवैभवैः । तस्मैप्रीतमनाःप्राहविष्वक्सेनोमहाबलः हेमकान्तं समुद्दिश्ययदुक्तं विष्णुना पुरा । तच्छ्रुत्वा कुशकेतुश्चपुत्रंराज्ये निवेश्यच ॥

विष्वक्सेनाभ्यनुज्ञातः सभार्यो वनमाविशत् ।

विष्वक्सेनो हेमकान्तमनुमन्त्र्याऽभिपूज्य च ॥ ७९ ॥

श्वेतद्वीपं ययौ धीमान्विष्णुपार्श्वे महामनाः ।

हेमकान्तस्ततो राजा वैशाखोक्ताञ्छुभावहान् ॥ ८० ॥

विष्णुप्रीतिकरान्धर्मान्प्रतिवर्षं चकार ह ।

ब्रह्मण्यो धर्ममार्गस्थः शान्तो दान्तो जितेन्द्रियः ॥ ८१ ॥

दयालुः सर्वभूतेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । प्रवृद्धः सर्वसम्पद्भिः पुत्रपौत्रादिभिर्वृतः ॥

भुक्त्वा भोगान्समस्तांश्च विष्णुलोकमवाप्तवान् ॥ ८३ ॥

नेक्षे तु वैशाखसमांश्च धर्मान्सुखप्रयत्नान्बहुपुण्यहेतून् ।

पापेन्धनाग्निनिभान्सुलभ्यान्धर्मादिमोक्षान्तपुमर्थहेतून् ॥ ८४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे छत्रदानप्रशंसने हेमकान्तस्य ब्रह्महत्यादि पापशमनवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

वैशाखधर्मवर्णनेकीर्त्तिमद्राजविजयवर्णनम्

मैथिल उवाच

वैशाखधर्माः सुलभाः पुण्यराशिविधायकाः । विष्णुप्रीतिकराःसद्यःपुमर्थानांतुहेतवः

न प्रख्याताः कथं लोके शाश्वताः श्रुतिचोदिताः ।

प्रख्याताराजसाधर्मास्तामसाअपि भूरिशः ॥ २ ॥

दुर्घटा बहुयत्नाश्च बहुद्रव्यव्ययावहाः । केचिन्माघं प्रशंसन्तिचातुर्मास्यापरे जगुः ॥
व्यतीपातादिधर्मांश्च वर्णयन्तीह भूरिशः । एतद्विवेकं विस्तार्य श्रोतुकामाय मे वद

श्रुतदेव उवाच

शृणु भूप! प्रवक्ष्यामि न प्रख्याताइमे कथम् । इतरेषां च धर्माणांकथंख्यातिश्चभूतले
राजसास्तामसाभूमौबहवःकामुकाजनाः । इच्छन्त्यैहिकभोगांस्तेपुत्रपौत्रादिसम्पदः

क्वचित्कथञ्चन क्वाऽपि जनेष्वेकोऽतिकृच्छ्रतः ।
स्वर्गाय यतते लोके तस्माद्यज्ञादिसत्क्रियाः ॥ ७ ॥

कुरुतेऽतिप्रयत्नेन मोक्षं नोपासते नरः । क्षुद्राशाभूरिकर्माणोजनाः काम्यानुपासते ॥
प्रख्याता राजसा धर्मास्तामसाअपितेनवै । नख्याताःसात्त्विकाधर्माहरिप्रीतिकराइमे
निष्कामिकाइमे धर्माह्यैहिकाऽऽमुष्मिकप्रदाः । नजानन्तिजनामूढामोहितादेवमायया
यथाऽऽधिपत्ये सम्प्राप्ते सर्वसिद्धोमनोरथः । मोहनार्थं स्थलं प्राप्तमाधिपत्येनहीयते
कारणञ्च प्रवक्ष्यामि गोपनेभूतलेऽञ्जसा । यद्वैशाखोक्तधर्माणांसात्त्विकानांनृणामिह
सार्वभौमःपुराकाश्यामिक्ष्वाकुकुलभूषणः । कीर्तिमानितिविख्यातोनृगपुत्रोमहायशाः
जितेन्द्रियो जितक्रोधोब्रह्मण्यो राजसत्तमः । एकदा मृगयासक्तोवसिष्ठाश्रममाययौ

गच्छन्मार्गे ददर्शाऽसौ वैशाखे घर्मनिष्ठुरे ।
भूयोभयः कार्यमाणाञ्छिष्यांस्तस्यमहात्मनः ॥ १५ ॥

क्वचित्प्रपां प्रकुर्वन्ति छायामण्डपमेव च । तटप्रपातं निस्तीर्यवापींकुर्वन्तिनिर्मलाम्

सूपविष्टान्क्वचिद्वृक्षे व्यजनैर्वीजयन्ति च ।
क्वचिद्दयुर्हीक्षुदण्डान्क्वचिद्गन्धान्क्वचित्फलम् ॥ १७ ॥

मध्याह्ने छत्रदानञ्च सायाह्ने पानकस्य च । क्वचिद्यच्छन्ति ताम्बूलं नेत्रेकर्पूरलेपनम्
सुच्छाये चवनेकेचित्सुसंमृष्टाऽङ्गणेषुच । केचिद्दास्तरयन्त्यद्धावालुकानिहितानिच

कुर्वन्त्यान्दोलिकां राजन्वृक्षशाखावलम्बिनीम् ।
के यूयमिति पप्रच्छ वासिष्ठा इति तेऽब्रुवन् ॥ २० ॥

किमेतदिति पप्रच्छ धर्मा वैशाखचोदिताः । पुमर्थहेतव इमे क्रियन्तेऽस्माभिरञ्जसा

वसिष्ठस्याऽऽज्ञया चेति तेऽब्रुवन्नृपसत्तमम् । एतदाचरणेपुंसांकिंफलंकस्तुतुष्यति
एतद्विस्तार्य मे ब्रूत यूयं सम्यग्यथाश्रुतम् । इतिराज्ञातुसम्पृष्टाःप्रत्यूचुस्तेमहीपतिम्
गुरोराज्ञाक्रमेणैव कुर्वतां पथिसत्क्रियाः । नास्माकमवकाशोऽत्रगुरुंपृच्छयथोचितम्
स वेत्ति तत्त्वतो नूनं धर्मानेतान्महायशाः । इतिशिष्यैर्वसिष्ठस्यप्रयुक्तस्तुद्रुतंययौ
वसिष्ठस्याऽश्रमं पुण्यंविधायोगोपबृंहितम् । समायान्तंनृपंवीक्ष्यवशिष्ठःप्रीतमानसः

आतिथ्यं विधिवच्चक्रे सानुगस्यमहात्मनः ।
सूपविष्टःकृताऽऽतिथ्यःप्रीतःपप्रच्छ तं गुरुम् ॥ २७ ॥

राजोवाच

मार्गे दृष्टं महाश्चर्यं त्वच्छिष्यैश्च कृतं शुभम् । मया पृष्टश्चतैर्नोक्तंक्रियमाणंशुभावहम्

नास्माकमवकाशोऽत्र ह्येतद्धर्मप्रशंसने ।
कर्तव्या चक्रियाऽस्माभिर्गुरुणायाचचोदिता ॥ २६ ॥
गुरुं गच्छेति तैरुक्तआगतोऽहं तवाऽन्तिकम् ।
मृगयाऽऽसक्तचित्तेन श्रान्तेनाऽऽतिथ्यमिच्छता ॥ ३०॥
दृष्टं मार्गे त्विदं पुण्यं तव शिष्यैश्चकारितम् ।
जिज्ञासाऽऽसीत्ततःश्रोतुं धर्मानेतान्मुनीश्वर! ॥ ३१ ॥

त्वमादिरादिमान्धर्मान्समाचरसिवैयतः । तान्धर्माञ्छ्रोतुकामाय शिष्यायप्रणतायच
श्रद्दधानाय मे ब्रूहि विस्तरान्मुनिपुङ्गव । इतीक्ष्वाकुकुलीनेनराज्ञा पृष्टो महायशाः ॥

मनसा तोषमापेदे सम्यक्पृष्टोऽधुनाऽमुना ।
अहो व्यवसिताबुद्धी राजंस्तेऽद्य सुशिक्षिता ॥ ३४ ॥

यस्माद्विष्णुकथायाञ्चतद्धर्माचरणेऽपि च । मतिरात्यन्तिकीजातासुकृतंफलितंतव
इति सम्भाष्यराजानंजातहर्षस्तब्रमवीत् । शृणुभूप प्रवक्ष्यामियत्पृष्टोऽहंत्वयाऽधुना
यस्यश्रवणमात्रेण मुच्यते सर्वकिल्बिषैः । सर्वधर्मान्परित्यज्यवर्ततेविषयात्मकः ॥
वैशाखस्नाननिरतः स प्रियो मधुविद्विषः । साङ्गान्धर्माननुष्ठाय वैशाखो येन नादृतः
स्नानदानार्चनैःपुण्यैस्तस्यदूरतरोहरिः । अस्नाप्य चाऽप्यदत्त्वा च वैशाखो येननीयते

कर्मणा स तु चाण्डालो नाऽत्र कार्या विचारणा ।
वैशाखोक्तैर्महाधर्मैर्येन चाऽऽराधितो हरिः ॥ ४० ॥

तैश्च तोषं समायातिप्रददातिसमीहितम् । लक्ष्मीभर्त्ता जगन्नाथो ह्यशेषाघौघनाशनः धर्मैःसूक्ष्मैश्चप्रीणातिनप्रयासैर्धनैरपि । भक्त्यासम्पूजितोविष्णुः प्रददातिसमीहितम्

तस्माद्राजन्सदा भक्तिः कर्तव्या मधुविद्विषः ।
जलेनाऽपि जगन्नाथः पूजितः क्लेशहा हरिः ॥ ४३ ॥

परितोषं व्रजत्याशु तृषार्त्तः सलिलैर्यथा । महदप्यल्पदं कर्म तथा ह्यल्पञ्च भूरिदम् कर्मणाऽल्पत्वभूरित्वे न हेतू महदल्पके । किन्तु कर्मस्वरूपञ्च गहना कर्मणो गतिः

वैशाखोक्ता इमे धर्माः स्वल्पाऽऽयासकृता अपि ।
वहुव्ययविनाशाश्च विष्णोः प्रीतिकराः शुभाः ॥ ४६ ॥

तस्मात्त्वमपि भूपालवैशाखोक्तान्समाचर । त्वद्राष्ट्रीयैर्जनैःसर्वैःकारयेमाञ्छुभावहान् न करोतिचयोधर्मान्वैशाखोक्तान्नराधमः । बहुधाशिष्यमाणोऽपिसदण्ड्यस्तवभूपते

इत्यावश्यकतां सम्यक्छास्त्रैर्व्युत्पाद्य तस्य च ।
पश्चाद्वैशाखनिर्दिष्टान्धर्मान्प्रोवाच सर्वशः ॥ ४९ ॥
श्रुत्वा तान्सकलान्धर्मान्गुरुं सम्पूज्य भक्तितः ।
स राजागृहमागत्य सर्वान्धर्मांश्चकार ह ॥ ५० ॥

भक्तिमान्केशवे राजन्देवदेवे निरञ्जने । नाऽन्यं पश्यति देवेशात्पद्मनाभान्महीपतिः भेरीमुद्राह्य मातङ्गं स्वराष्ट्रेऽघोषयद्बद्धैः । अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिर्न हिपूर्यते प्रातर्नस्नातिमेषस्थेसूर्येसर्वोऽपियोजनः। समेदण्ड्यश्चवध्यश्च निर्यास्याविषयाद्ध्रुवम् पितावा यदिवा पुत्रो भर्यावाऽथसुहृज्जनः । वैशाखधर्महीनश्च निर्ग्राह्योदस्युवन्मया दातव्यंविप्रमुख्येभ्यःस्नात्वाप्रातर्जलेशुभे । प्रपादानादिधर्मांश्चकुरुध्वं शक्तितोऽनघाः विप्रञ्च धर्मवक्तारं ग्रामेग्रामे न्यवेशयत् । पञ्चानामपि ग्रामाणामकरोदधिकारिणम् दण्डार्थं त्यक्तधर्माणांदशवाजिनिषेवितम् । एवं प्रवृत्तः सर्वत्रसार्वभौमस्यशासनात् प्रवृद्धो धर्मवृक्षोऽयं सर्वदेशेषु विस्तरात् । ये केचिन्निधनं यान्ति भूपालविषये नराः

प्रमादाच्च नृपश्रेष्ठ! ते यान्ति हरिमन्दिरम् । अवश्यंवैष्णवोलोकःप्राप्यतेमानवैर्द्रुतम् व्याजेनाऽपि सकृत्स्नातःप्रातर्मेषगतेरवौ । सर्वपापविनिर्मुक्तोयातिविष्णोःपरंपदम् न प्राप्नोति यमं धर्मं सकृद्वैशाखस्नानतः । वैलेख्यमगमद्राजा रविसूनुस्तदा नृप!

लेख्यकर्मणि विश्रान्तश्चित्रगुप्तोऽभवत्तदा ।
मार्जितानि च लेख्यानि पुरा पापोद्भवानि च ॥ ६२ ॥
गच्छद्भिर्वैष्णवं लोकं स्वकर्मस्थैर्जनैः क्षणात् ।
शून्यास्तु नरकाः सर्वे पापिप्राणिविवर्जिताः ॥ ६३ ॥

अग्रयानोऽभवन्मार्गोवैशाखस्यप्रभावतः । सर्वेऽपिविमलाकोराजनायान्तिहरेःपदम्

दिवौकसान्तु ये लोकाः शून्याः सर्वे तथाऽभवन् ।
शून्ये त्रिविष्टपे जाते शून्येषु नरकेषु च ॥ ६५ ॥

नारदो धर्मराजानं गत्वा चेदमुवाच ह । नाऽऽक्रन्दः श्रूयते राजन्प्राक्क्रुतोनरकेयथा

तथा न क्रियते लेख्यं किञ्चिद्दुष्कृतकर्मणाम् ।
चित्रगुप्तो मुनिरिव स्थितोऽयं मौनसंस्थितः ॥ ६७ ॥
कारणं ब्रूहि राजेन्द्र! न यान्ति तव मन्दिरम् ।
मनुष्याः पापकर्माणो मायादम्भविवर्धिताः ॥ ६८ ॥

एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना । प्राह वैवस्वतो राजा किञ्चिद्दैन्यसमन्वितः योऽयं नारद! भूपालःपृथिव्यांसाम्प्रतंस्थितः । सोऽतिभक्तोहृषीकेशेपुराणपुरुषोत्तमे प्रबोधयति वैशाखधर्मं भेरीस्वनेन च । अष्टवर्षाधिको मर्त्यो ह्यशीतिर्न हि पूर्यते

यो वै ह्यकृतवैशाखः स मे दण्ड्यो न संशयः ।
तद्भयाद्धि जनाः सर्वे नोल्लङ्घन्ति कदाचन ॥ ७२ ॥

गच्छन्ति वैष्णवं धामकर्मणातेननारद! । वैशाखसेवनाल्लोकायास्यान्तिहरिमन्दिरम्

तेन राज्ञा मुनिश्रेष्ठ! मार्गो लुप्तो ममाऽधुना ।
कृता हि नरकाः शून्या लोकाश्चापि दिवौकसाम् ॥ ७४ ॥
विश्रान्तो लेखको लेखे लिखितं मार्जितं जनैः ।

वैशाखमासधर्मस्य माहात्म्यं त्वीदृशं मुने! ॥ ७५ ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि विमुक्तानि जनैर्द्विज! ।
कृत्वा वैशाखकृत्यानि यान्ति विष्णोः परंपदम् ॥ ७६ ॥
सोऽहं काष्ठसमो जातो नकश्चिन्ममगोचरः । युद्धंकृत्वातुतंहन्मिसर्वथाऽद्यमहाबलम्
अकृत्वा स्वामिकार्यं तु निर्व्यापारो यदि स्थितः ।
तस्य वित्तं समश्नाति स याति नरकं ध्रुवम् ॥ ७८ ॥
यदिदैवादवध्योऽयंतदाब्रह्माणमेत्यच । निवेद्यतस्मैतत्सर्वंपश्चात्स्वस्थस्थितिर्भवम्
इत्युक्त्वाद्विजमामन्त्र्य सानुगः प्रययौ भुवम् ।
स कालो महिषारूढो दण्डमुद्यम्य भीषणम् ॥ ८० ॥
मृत्युरोगजराद्यैश्च पार्षदैश्च महोत्कटैः । पञ्चाशत्कोटिसङ्ख्याकैर्यमदूतैर्वृतस्ततः
स तूर्णं तस्य राजर्षे रुरोध सकलांपुरीम् । शङ्खंदध्मौमहाघोरं सर्वलोकभयङ्करम्
तच्छ्रुत्वा स तु राजर्षिर्ज्ञात्वावैवस्वतंयमम् । ससज्जीकृतसर्वस्वःपत्तनान्निर्ययौरुषा
तयोर्युद्धमभूत्तत्र भीषणं रोमहर्षणम् । मृत्युं कालं तथा रोगं यमं दूतपतिं तथा
जित्वा क्षणेन राजर्षिर्द्रावयामास रोषतः । ततः क्रुद्धो यमो राजास्वयमभ्येत्यतंरुषा
युयोध बहुभिर्बाणैः सिंहनादंचकार ह । चकर्तराजातस्याऽपिकार्मुकंविशिखैस्त्रिभिः
पुनश्चर्मासिमादाय यमोहन्तुमथाऽऽगमत् । तं दृष्ट्वातुनृपःक्रुद्धःपुनश्छित्वाऽसिचर्मणी
निचखान ललाटे च शरं कालोरगप्रभम् । यमस्तेनाऽऽहतः क्रुद्धस्ततोदण्डमुपाददे
ब्रह्मास्त्रेण च सम्मन्त्र्य दण्डं तस्मै मुमोच ह ॥ ८८ ॥
हाहाकारोमहानासीज्जनानांपश्यतांतदा । तदाविष्णुःस्वभक्तस्य रक्षार्थं प्राहिणोदरि
विष्णुमुक्तं तदा चक्रं शीघ्रमागत्य तद्रणे । यमदण्डेन संयुध्य तद्ब्रह्मास्त्रं निवार्य च
यमं हन्तुमथाऽऽरेभे सहस्रारंमहाद्भुतम् । देवभक्तस्ततो भीतस्तदाऽस्तौच्चक्रमञ्जसा
सहस्रार नमस्तेऽस्तु विष्णुपाणिविभूषण । त्वं सर्वलोकरक्षार्थं हरिणा च धृतं पुरा
त्वां याचेऽद्य यमं त्रातुं विष्णुभक्तं महाबलम् ॥ ६३ ॥
नृणां देवद्रुहां कालस्त्वमेव हिन चाऽपरः । तस्मादेनं यमं रक्ष कृपां कुरु जगत्पते

नृपेणैवं स्तुतं चक्रं यमं हित्वा नृपान्तिकम् । पुनर्ययौमहाराज! देवानांपश्यतांदिवि
ततो यमोऽतिनिर्विण्णो ब्रह्मणः सदनं ययौ । स ददर्शसमासीनं मूर्तामूर्तजनैर्वृतम्
ध्रुवाश्रयं जगद्बीजं सर्वलोकपितामहम् । उपास्यमानं विबुधैर्लोकपालैर्दिगीश्वरैः
इतिहासपुराणाद्यैर्वेदैर्विग्रहसंस्थितैः । मूर्तिमद्भिः समुद्रैश्च नदीभिश्च सरोवरैः॥६८
देहवद्भिस्तथा वृक्षैरश्वत्थाद्यैरशेषितैः । वापीकूपतडागैश्च मूर्तिमद्भिश्च पर्वतैः ॥ ६६
अहोरात्रैस्तथाप क्षैर्मासैःसम्वत्सरैस्तथा । कलाकाष्ठानिमेषैश्चऋतुभिश्चाऽयनैर्युगैः
संकल्पैश्चविकल्पैश्च निमिषोन्मेषणैस्तथा । ऋक्षैर्योगैश्च करणैःपूर्णिमाभिःसुसंक्षयैः
सुखदुःखैर्भयैश्चैव लाभाऽलाभैर्जयाजयैः । सत्त्वेन रजसा चैव तमसा च समन्वितम्
शान्तमूढाऽतिप्रौढैश्च विकारैः प्राकृतैरपि । वायुना देवदेवेनश्लेष्मपित्तादिभिर्वृतम्
तेषां मध्येऽविशत्सौरिःसव्रीडाचवधूर्यथा । विलोकयन्धरापृष्ठंम्लानवक्त्रंव्यदर्शयत्
सम्प्रविष्टं यमं दृष्ट्वा सकाशस्थं सहानुगम् ।
विस्मितास्ते मिथः प्रोचुः किमर्थं भास्करिस्त्विह ॥ १०५ ॥
सम्प्राप्तोलोककर्तारंद्रष्टुंदेवंपितामहम् । निर्व्यापारःक्षणमपियोऽयंनास्तिरवेःसुतः
सोऽयमभ्यागतः कस्मात्कच्चित्क्षेमं दिवौकसाम् ।
आश्चर्याऽतिशयोऽयञ्च सम्मार्जितपटस्त्वयम् ॥ १०७ ॥
लेखकस्तमनुप्राप्तो दैन्येन महताऽन्वितः । न कदाचित्पटो ह्यस्यमार्जितोधर्मभीरुणा
यन्न दृष्टं श्रुतं वाऽपि तदिहाऽद्य प्रपद्यते । एवमुच्चरतां तेषां भूतानां भूतशासनः ॥
निष्पपाताऽग्रतो भूमौ ब्रह्मणो रविनन्दनः ॥ १०६ ॥
कृत्तमूलोयथा शाखी त्राहित्राहीतिवै रुदन् । परिभूतोऽस्मिदेवेशसम्मार्जितपटःकृतः
त्वयि नाथे न विफलं पश्यामि कमलासन! ॥ १११ ॥
एवमुक्त्वा हि निश्चेष्टो बभूवनृपसत्तम! । ततः कोलाहलःशब्दः सभायां समजायत
यो हि खेदयतेमर्त्यान्सर्वांस्थावरजङ्गमान् । सर्वैरुदतिदुःखार्तःकस्माद्वैवस्वतोयमः
जनसन्तापकर्त्ता यःसोचिराद्यात्यशोभनम् । नहिदुष्कृतकर्त्ता हिनरःप्राप्नोतिशोभनम्
ततोनिवारयामास वायुस्तेषां वचस्तदा । लोकानां समवेतानां मतंज्ञात्वासवेधसः

निवार्य लोकान्मार्तण्डि शनैरुत्थापयन्मरुत् ।

भुजाभ्यां शालपीनाभ्यां लोकसूत्र उदारधीः ॥ ११६ ॥

विह्वलं तं परायत्तमासने सन्यवेशयत् । आसनस्थमुवाचेदं व्योमसूनू रवेः सुतम् ॥
केन त्वमभिभूतोऽसि केनस्थानान्निवारितः । केनाऽयं मार्जितोदेव! पटोलेखपटस्तव
ब्रूहि सर्वमशेषेण कुतोहेतोस्त्वमागतः । यः प्रभुस्तात! सर्वेषां सतेकर्तांममाऽपिच

अपि कस्माच्च मार्तण्डे! दुःखं हृदयसंस्थितम् ॥ ११६ ॥

स एवमुक्तः श्वसनेन सत्यमादित्यसूनुर्वचनं बभाषे ।

विलोक्य वक्त्रं कुशकेतुसूनोः सगद्गदं चेदमहोऽतिदीनम् ॥ १२० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे कीर्तिमद्विजय-
वर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

यमदुःखनिरूपणम्

यम उवाच

शृणु मे वचनं नाथ! लोपितोऽहं पितामह । मरणादधिकं मन्येमत्पदस्यचखण्डनम्
नियोगी न नियोगं हि करोति कमलासन! । प्रभोर्वित्तंसमश्नातिसभवेत्काष्ठकीटकः
योऽश्नाति लोभाद्वित्तानिप्रज्ञावांश्चमहीपते! । सतिर्यग्योनिनरकेयातिकल्पशतत्रयम्

निःस्पृहो नाऽऽचरेद्यस्तु नियोगं पद्मसम्भव! ।

भुक्त्वा तु नरकान्घोरान्स पुमान्वायसो भवेत् ॥ ४ ॥

आत्मकार्यपरोयस्तुस्वामिकार्यंविलुम्पति । भवेद्वेश्मनिपापात्माआखुःकल्पशतत्रयम्
नियोगीयश्च भूत्वा वै तिष्ठन्नित्यंस्ववेश्मनि । शक्तस्तु कार्यकरणेमार्जारोजायतेनरः

सोऽहं देव! तवादेशात्प्रजाधर्मेण साधये । पुण्येन पुण्यकर्तारं पापं पापेन कर्मणा ॥
सम्यग्विचार्य मुनिभिर्धर्मशास्त्रान्वितैः प्रभो । कल्पादौ वर्तमानस्ययातनादापयन्मम
कर्तुं नियोगमेवं हित्वदीयोनैवशक्नुयाम् । राज्ञाकीर्तिमताभग्नोनियोगस्तवचक्षितौ
भयादस्य जगन्नाथ पृथिवीं सागराम्बराम् । वैशाखधर्मसहितां पालयन्वर्तते क्वचित्
विहाय सर्वधर्मांश्चविहाय पितृपूजनम् । विहायाऽग्निसपर्यांतुतीर्थयात्रादिसत्क्रियाः

योगसाङ्ख्यावुभौ त्यक्त्वा त्यक्त्वा प्राणनिरोधनम् ।

त्यक्त्वा होमश्च स्वाध्यायं कृत्वा पापानि भूरिशः ॥ १२ ॥

प्रयान्तिवैष्णवं लोकंकृत्वावैशाखसत्क्रियाः । मनुजाःपितृभिःसार्द्धंतथैवचपितामहैः
तेषामतीतपितरः पितॄणां पितरस्तथा । तथामातामहा यान्ति तेषां वै जनकादयः
तेषामपि च नेतारो जनित्रीणाञ्च पूर्वजाः । एतद्दुःखं पुनर्देव मम मस्तकभेदनम्

प्रियायाः पितरो यान्ति मार्जयित्वा लिपिं मम ।

पितॄणां बीजजो यस्तु धात्र्या कुक्षौ धृतो विभो! ॥ १६ ॥

यदङ्केन कृतं कर्म तदङ्केनैव भुज्यते । तन्निरस्य कृतं सर्वं जानंस्त्वेकः कुलेतु यः ॥
तारयेत्तावुभौपक्षौषड्विंशोपर्यलंविभो । प्रियायाऽश्चापिवैतातसर्वेवैकुक्षिसम्भवाः
तेऽपि सर्वे जगन्नाथ! यान्तिविष्णोः परं पदम् । न मे प्रयोजनं देवनियोगेनेदृशेनवै
वैशाखधर्मनिरतःसमांत्यक्त्वाव्रजेद्धरिम् । त्रिःसप्तकुलमुद्धृत्यत्यक्तपापोऽतिशोभनः
स त्यक्त्वा मम मार्गं हिप्रयातिहरिमन्दिरम् । न यज्ञैस्तादृशैर्देवगतिंप्राप्नोतिमानवः

सर्वतीर्थैर्न दानाद्यैर्न तपोभिश्च न व्रतैः ।

अपि वा सकलैर्धर्मैर्युक्तो नाऽऽप्नोति तां गतिम् ॥ २२ ॥

प्रयागपातादृणमध्यपाताद्भृगोश्च पातान्मरणाच्च काश्याम् ।

न तां गतिं यान्ति जनाश्च सर्वे वैशाखनिष्ठेन च या प्रपद्यते ॥ २३ ॥

प्रातः स्नात्वा देवपूजाञ्च कृत्वा श्रुत्वा कथां माससमाहात्म्यसञ्ज्ञाम् ।

धर्मान्कृत्वा चोचितान्वैष्णवांश्च स वै भवेद्विष्णुलोकैकनाथः ॥ २४ ॥

अप्रमाणमहं मन्ये लोकं विष्णोर्जगत्पतेः । यो न पूर्येतकोट्योघैःसर्वतःकमलासन!

माधवावसथेनेह समस्तेन पितामहम् । विकर्मस्थाऽविकर्मस्थाःशुचयोऽशुचयस्तथा

कृत्वा वैशाखकृत्यानि लोका यान्ति नृपाऽऽज्ञया ।

योऽस्माकंहि महच्छत्रुर्भवताञ्च विशेषतः ॥ २७ ॥

निग्राह्योजगतांनाथभवताऽसौमहीपतिः । हित्वाहिसकलान्धर्मान्सकृद्वैशाखस्नानतः

असंस्कृतजनायान्तिवैकुण्ठंहरिमन्दिरम् । अस्माभिस्तुकृतोपेक्षोविष्णुपादैकसंश्रयः

समस्तं नेष्यते लोकं पार्थिवो नाऽत्रसंशयः । एषदण्डपट्टोह्यद्यतवपद्भ्यांनिवेदितः

लोकपालत्वमतुलमर्जितं तेन भूभुजा । किमपत्येन जातेन मातुः क्लेशकरेण वै ॥

योनपातयते शत्रुं ज्यैष्ठमासीव भास्करः । वृथासुता हि युवतिर्जाताचेद्धिकुपुत्रिणी

न तस्याः स्फुरते कीर्तिर्वनस्येव शतह्रदा । यत्पितुर्नोद्धरेत्पापाद्विद्यया वा बलेन वा

मातुर्जठरजो रोगः स प्रसूतो धरातले । धर्मे चाऽर्थे च कामे चयत्प्रतीपोभवेत्सुतः ॥

मातृहाह्युच्यते सद्भिः स पुत्रः पुरुषाधमः । तन्माता नृपपत्नीचलोकविख्यातसत्क्रिया

एकैव वीरसूर्लोके वीरः स नात्र संशयः । यथा वै कीर्तिमाञ्जातो मल्लिपेर्मार्जनायवै

नेदं व्यवसितं देव! केनचित्क्षत्रियेण हि । पुराणेषु जगन्नाथ न श्रुतं पट्टमार्जनम्

सोऽहं न जानामि जगत्पतीश ऋते क्षितीशं! हरितत्परं तम् ।

प्रचोदयन्तं पटहं सुघोषाद्विलोपयानं मम वेश्ममार्गम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांद्वितीये वैष्णवखण्डे-

वैशाखमाससमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसमादे यमदुःखनिरूपणंनाम

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

यमदुःखसान्त्वनवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

किमाश्चर्यं त्वया दृष्टं किमर्थंखिद्यते भवान् । सद्गुणेषुकृतस्तापःसतापोमरणान्तिकः

तस्योच्चारणमात्रेण प्राप्यते परमं पदम् । नगच्छन्ति हरेर्लोकं कथं भूपस्यशासनात्

एकोऽपि गोविन्दकृतः प्रणामः शताश्वमेधावभृथेन तुल्यः ।

यज्ञस्य कर्त्ता पुनरेति जन्म हरेः प्रणामो न पुनर्भवाय ॥ ३ ॥

कुरुक्षेत्रेण किं तस्य सरस्वत्या च किं तथा । जिह्वाग्रे वर्ततेयस्यहरिरित्यक्षरद्वयम्

ब्राह्मणाः श्वपचींभुञ्जन्विशेषेणरजस्वलाम् । यदिविष्णुंसमरणेस्मरेन्नाप्नोतितत्पदम्

अभक्ष्यभक्षणाज्जातं विहायाऽघस्य सञ्चयम् ।

प्रयाति विष्णुसायज्यं यतो विष्णुप्रिया स्मृतिः ॥ ६ ॥

एवं विष्णुप्रियो मासोवैशाखोनामवैयम! । यद्धर्मश्रवणादेवमुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥

यातीति किमुवक्तव्यं तस्यानुष्ठानतत्परः । यस्मिन्सङ्गीयते यो हिप्रीयतेपुरुषोत्तमः

कथं न याति च गतिं तस्याऽनुष्ठानतत्परः । अस्माकं जगतांनाथोजनितापुरुषोत्तमः

तस्येष्टान्माधवे मासि धर्मानेतान्करोत्ययम् ।

तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा सहाये सर्वदा स्थितः ॥ १० ॥

न तस्य भूपतेः सौरे समर्थस्त्वं च शिक्षणे । न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यतेक्वचित्

जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नैवोपजायते ॥ ११ ॥

नियोगी स्वामिकार्येषुयावच्छक्तिसमीहते । तावतासकृतार्थःस्यान्नरकान्नैवगच्छति

कार्ये शक्तिविनिष्क्रान्ते स्वामिने च निवेदयेत् ।

अनृणस्तावता भृत्यो नियोगी सुखमश्नुते ॥ १३ ॥

तस्मान्निवेदितार्थस्यन ऋणं न च पातकम् । यत्नेकृतेस्वकर्तव्येनापराधोस्तिदेहिनः

तस्मादशक्यकार्येऽस्मिन्न विशोचितुर्महसि ॥ १५ ॥

इत्युक्तोब्रह्मणासौरिःपुनरत्यन्तखिन्नधीः। उवाचदीनयावाचागलद्बाष्पाऽऽकुलेक्षणः
प्राप्तं तात मया सर्वं त्वदङ्घ्रिभजनेन वै। नाऽहंयास्ये पुनः कर्तुं नियोगं पद्मसम्भव!
प्रशासति महावीर्येभूपेऽस्मिन्भूमिमण्डले। चालयित्वास्वधर्मांश्चतमेकंभूपतिंविभो
कृतकृत्योऽस्मितनयोगयायांपिण्डदोयथा। कृपालोतदिदंकार्यंसाधयस्वममाव्ययम्
विज्वरस्तु ततो भूयः शासनंतेकरोम्यहम्। श्रुत्वाब्रह्मा यमेनोक्तं पुनश्चिन्तापरायणः

तमुवाच पुनर्ब्रह्मा सान्त्वयन्बहुधाऽप्यमुम्।

ब्रह्मोवाच

न निग्राह्यस्त्वया राजा विष्णुधर्मपरायणः ॥ २१ ॥

यदि च्छलयसे कोपाद्वच्छामोह्यन्तिकंहरेः। निवेद्य सकलंतस्मै कर्मपश्चात्तदीरितम्
स एवकर्त्तालोकस्यधर्मस्यपरिपालकः। सचदण्डधरोऽस्माकंशास्ताकर्त्तानियामकः
नतदुक्तेऽस्तिप्रत्युक्तिरस्माकंविहितावृष!। नराजोक्तेस्तुप्रत्युक्तिर्दृश्यतेक्वाऽपिभूतले
इत्याश्वास्य यमं तेन साकं क्षीराम्बुधिं ययौ। ब्रह्मातुष्टाव चिन्मात्रं निर्गुणंपरमेश्वरः
साङ्ख्ययोगैरद्वितीयमेकं तं पुरुषोत्तमम्। आविरासीत्तदाविष्णुर्ब्रह्मणासंस्तुतोहरिः
प्रणामं चक्रतुस्तस्मै यमो ब्रह्मा च सत्वरम्। तावुवाचमहाविष्णुर्मेघगम्भीरयागिरा
कस्माद्युवामिहाऽऽयातौ किं दुःखंदनुजैरभूत्। म्लानंयममुखंकस्मात्केनवानतकन्धरः
एतद्वदस्व मे ब्रह्मन्नित्युक्तश्चाहकञ्जजः। त्वद्दासवर्ये भूपाले भूमिं शासति वै नराः
वैशाखधर्मनिरता यान्ति ते परमव्ययम्। ततो यमपुरी शून्यातेन चाऽतीवदुःखितः
तेन युद्धं चकाराऽऽसौहन्तुंदण्डमथाऽऽददे। त्वच्चक्रेणपराभूतोययावद्यममान्तिकम्
न च शक्ता वयं दण्डं त्वद्भक्तानांमहात्मनाम्। तस्मात्त्वामेवशरणंवयंप्राप्तामहाविभो
तस्माद्भूपं दण्डयित्वा पालयैनं यमं स्वकम्। इत्युक्तः प्रहसन्प्राह ब्रह्माणंयममेवच

लक्ष्मीं वाऽपि परित्यक्ष्ये प्राणान्देहमथाऽपि वा।
श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां वैजयन्तीमथाऽपि वा ॥ ३४ ॥

श्वेतद्वीपञ्च वैकुण्ठं क्षीरसागरमेव च। शेषं च गरुडं चैव न भक्तं त्यक्तुमुत्सहे ॥

विसृज्य सकलान्भोगान्मदर्थे त्यक्तजीवितान्।
मदात्मकान्महाभागान्कथं तांस्त्यक्तुमुत्सहे ॥ ३६ ॥
तस्मात्त्वद् दुःखशमने ह्युपायं कल्पयाम्यहम्।
तस्य चायुर्मया दत्तमयुतं भूपतेर्भुवि ॥ ३७ ॥

गतान्यष्टौ सहस्राणि तत्रेदानीं नरान्तक!। आयुः शेषेतेन नीतेमत्सायुज्यंगतेऽपिच

भविष्यति ततो राजा वेनो नाम दुरात्मवान्।
स लुम्पतिमहाधर्मान्सर्वानेताञ्छ्रुतीरितान् ॥ ३९ ॥

तदा वैशाखधर्माश्चविच्छिन्नाःस्युर्नसंशयः। स्वकृतेनैव पापेन वेनो दग्धोभविष्यति
पश्चादहं पृथुर्भूत्वापुनर्धर्मान्प्रवर्तये। तदाजनेषुप्रख्यातान्वैशाखोक्तान्करोम्यहम् ॥४१॥
मद्भक्तोमद्गतप्राणो यस्तु विन्यस्तसंग्रहः। एकःसहस्रेभवितातस्य प्रख्यापयेद्धितान्
कश्चिदेव हि जानातु धर्मानेतान्क्षितौ मम। ततस्तेभविता कार्यं माविषीदनरान्तक
दापयिष्यामिते भागंमासेऽस्मिन्माधवेऽपिच। नरैःसर्वैश्चवैशाखधर्मनिष्ठैर्महात्मभिः
भूपेनाऽपि च कालेन खेदं शमय तेन च। वीर्यशुल्कंतुतेभागंशत्रोर्भुङ्क्तेबलाधिकात्
गृह्णन्गृह्णन्स्वकं भागं न भागी दुःखमर्हति। त्वामुद्दिश्य न कुर्वन्ति प्रत्यहंयेनराभुवि

स्नानं चाऽर्घ्यं सोदकुम्भं दध्यन्नं चाऽन्तिमे दिने।
वैशाखे सकलं कर्म तेषां च विफलं भवेत् ॥ ४७ ॥

तस्मात्क्रोधं त्यजनृपे भागदे मत्परायणे। ये के चाऽपिचकुर्वन्तिलोकेतेभागदानराः
वैशाखोक्ते महाधर्मे तेषां विघ्नंचमाकुरु। मामेवयेयजन्त्यद्धात्वांहित्वाधर्मपालकम्
मदाज्ञया महाभाग! तदा दण्डञ्च त्वं कुरु। नृपाद्भागं दापयितुं सुनन्दं प्रेषयामि च ॥

मच्छासनात्स वै गत्वा भागं ते दापयिष्यति।
तिष्ठत्येवं यमे स्वस्य सन्निधौ गरुडासनः ॥ ५१ ॥

सुनन्दं प्रेषयामास नृपं बोधयितुं विभुः। सोऽपिगत्वाबोधयित्वापार्श्वञ्चपुनरागमत्
इत्याश्वास्ययमंविष्णुस्तत्रैवाऽन्तरधीयत। यमंस्वयंसान्त्वयित्वासमनुज्ञाप्यवेगतः
अतिविस्मयमापन्नो ययौधामसहानुगैः। यमोऽपिस्वपुरींप्रायात्किञ्चित्संहृष्टमानसः

पश्चाद्विष्णोर्निदेशेन सुनन्दपरिबोधितः । भागदाः सकला लोका येवैशाखपरायणाः
धर्मराजं पुरस्कृत्य येनकुर्वन्ति मानवाः । तेषांहि स्वयमादत्ते पुण्यं वैशाखसम्भवम्

कुर्याच्च प्रत्यहं स्नानं दद्यादर्घ्यं यमाय वै ।
वैशाखे सकलं पुण्यमन्यथा विफलं भवेत् ॥ ५७ ॥

सोदकुम्भश्च दध्यन्नं पौर्णमास्याञ्च माधवे । धर्मराजं समुद्दिश्य दातव्यं प्रथमे जनैः
पश्चात्पितॄन्समुदिश्य गुरुमुद्दिश्य वै नरः । मधुसूदनमुद्दिश्य पश्चाद्देवं जनार्दनम्

शीतलोदकदध्यन्नं ताम्बूलञ्च सदक्षिणम् ।
सफलं कांस्यपात्रस्थं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ६० ॥

दद्याच्च प्रतिमां दिव्यां मधुसूदनदेवताम् । मासधर्मप्रवक्त्रे च दद्याद्विप्राय सीदते
तमेव धर्मवक्तारं पूजयेद्विभवैः स्वकैः । इत्यादिष्टः सुनन्देन तथा राजा चकार ह ॥

स नीत्वा चाऽऽयुषः शेषं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ।
पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तो जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ६३ ॥

वैकुण्ठस्थे नृपेतस्मिन्वेनोराजाऽधमोऽभवत् । सर्वेधर्माश्चवैशाखधर्मा अपिविशेषतः
दुरात्मना च तेनैव लुप्ता एव बभूविरे । न प्रख्याताः पुनर्भूमौ भूरिशो मोक्षहेतवः
यःकश्चिन्नैव जानाति वैशाखोक्तानिमाञ्छुभान् । बहुजन्मार्जितपुण्यपरिपाकउपागते

वैशाखोक्तेषु धर्मेषु मतिरात्यन्तिकी भवेत् ।

मैथिल उवाच

पूर्वमन्वन्तरस्थो हि वेनो राजा दुरात्मवान् ॥ ६७ ॥
अयं वैवस्वतस्थो हि राजा चेक्ष्वाकुनन्दनः ।
इति श्रुतं मया पूर्वमिदानीञ्चोच्यतेत्वया ॥ ६८ ॥

अयं वैकुण्ठगः पश्चाद्वेनो राजा भविष्यति । इत्येतं संशयं छिन्धि श्रुतदेवमहामते

श्रुतदेव उवाच

पुराणेषु च वैषम्यं युगकल्पव्यवस्थया । न चाप्रामाण्यशङ्का तेकथायाव्यत्ययेक्वचित्
गते दैनन्दिने कल्पे यथैषा शाश्वती शुभा । मार्कण्डेयेन मे प्रोक्ता सा चोक्तातवभूपते

तस्मान्न ख्यातिमायान्ति धर्मा वैशाखसम्भवाः
कश्चिदेव हि जानाति विरक्तो विष्णुतत्परः ॥ ७२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे यमदुःखसान्त्वनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

सत्यनिष्ठतपोनिष्ठयोराख्यानवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

यः प्रायः स्नाति वैशाखे मेषसंस्थे दिवाकरे । मधुसूदनमभ्यर्च्यकथांश्रुत्वाहरेरिमाम्

स तु पापविनिर्मुक्तो यति विष्णोः परंपदम् ।
वाच्यमानां कथां हित्वा योऽन्यां सेवेत मूढधीः ॥ २ ॥

रौरवं नरकं प्राप्य पैशाचीं योनिमाप्नुयात् । अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्
पापघ्नं पावनं धर्म्यं सद्यो वन्द्यं पुरातनम् । पुरा गोदावरीतीरे क्षेत्रे ब्रह्मेश्वरे शुभे
दुर्वासशिष्यौ परमहंसौ ब्रह्मैकनिष्ठितौ । सदैवोपनिषद्विद्यानिष्ठितौ निरपेक्षितौ

भिक्षामात्राशिनौ पुण्यौ तौ गुहावासिनावुभौ ।
सत्यनिष्ठतपोनिष्ठाविति ख्यातौ जगत्त्रये ॥ ६ ॥

तयोर्मध्ये सत्यनिष्ठःसदाविष्णुकथापरः । श्रोतॄणामप्यभावेचव्याख्यातॄणांतथानृप

तदा कर्मकला नित्याः करोत्यद्धा मुनीश्वरः ।
श्रोता चेदस्ति यः कश्चित्तस्मै व्याख्यात्यहर्निशम् ॥ ८ ॥
यदि व्याख्याति कश्चिद्वा पुण्यां विष्णुकथां शुभाम् ।
तदा सङ्कुच्य कर्माणि शृणोति श्रवणे रतः ॥ ९ ॥

अतिदूरस्थतीर्थानि देवतायतनानि च । हित्वा कथाविरोधीनितथाकर्माणिभूरिशः
श्रृणोति च कथां दिव्यां श्रोतृभ्यो वक्ति वै स्वयम् ।
विना कथां न जानाति सेव्यमन्यन्नरेश्वर ॥ ११ ॥
व्याख्याति चगृहेस्वस्यवक्तारोगाद्युपद्रुतः । कूपस्नानपरोभूत्वाश्रृणोत्येवकथांमुनिः
कथायाश्च विरामेतुस्वकृत्यंसाधयत्यलम् । कथांवैश्रृण्वतः पुंसोजन्मबन्धोनविद्यते
सत्त्वशुद्धिस्ततो विष्णावरतिश्चैव गच्छति ।
रतिश्च जायते विष्णोः सौहृदं चैव साधुषु ॥ १४ ॥
नीरजं निर्गुणं ब्रह्म सद्यो हृद्यवरुध्यते । ज्ञानहीनस्य वै पुंसः कर्म वै निष्फलं भवेत्
बहुधाचरितंचाऽपियथैवान्धकदर्पणम् । कर्माणिक्रियमाणानिबहुधाशोचितात्मभिः
सत्त्वशुद्ध्यै भवन्त्येव सत्त्वशुद्ध्या श्रुतिं व्रजेत् ।
श्रुतेस्तु ज्ञानमासाद्य ज्ञात्वा ध्यानाय कल्पते ॥ १७ ॥
वहुधाश्रवणं ध्यानं मननं श्रुतिचोदितम् । यत्रविष्णुकथानास्तियत्रसाधुजनानहि ॥
साक्षाद्गङ्गातटं वाऽपित्याज्यमेवनसंशयः । यद्देशेतुलसीनास्तिवैष्णवंधामवाशुभम्
यत्र विष्णुकथा नास्ति मृतस्तत्र तमो व्रजेत् ।
यद् ग्रामे वैष्णवं धाम नास्ति कृष्णमृगोऽपि वा ॥ २० ॥
यत्र विष्णुकथानास्तिसाधत्रोवातदाश्रयाः । मृतस्तत्रपुमान्क्षिप्रंश्वानयोनिशतंव्रजेत्
विचार्योपनिषद्विद्यामिति निश्चित्य वै मुनिः ।
सदा विष्णुकथाऽऽसक्तो विष्णुस्मृतिपरायणः ॥ २२ ॥
न किञ्चिदधिकं जातु मन्यते श्रवणात्परम् । इतरस्तु तपोनिष्ठः कर्मनिष्ठोदुराग्रही
न व्याख्याति स्वयम्वाऽपि न श्रृणोति च सत्कथाम् ।
वाच्यमानां कथां हित्वा तीर्थस्नानाय गच्छति ॥ २४ ॥
तीर्थेऽपि च प्रवृत्तायांकथायांभूमिपालक! । कर्मलोपभयाद्दूरंयातिचाञ्चल्यशङ्कितः
व्रजन्ति गृहकृत्यार्थं सङ्गमात्परतो जनाः । न श्रोतारोन वक्तारस्तस्यपार्श्वेतुकर्मिणः
दुरात्मनस्तु दुर्बुद्धेः काल एवंक्षयंगते । जिह्वांश्रुतिश्चनक्वापिसम्प्राप्ताहिकथाविभोः

अश्रोतृत्वादवक्तृत्वाद्दुर्बुद्धित्वाद्दुराग्रहात् ।
पश्चात्पञ्चत्वमासाद्य सद्यो धर्मेण वै मुनिः ॥ २८ ॥
पिशाचोऽभूच्छमीवृक्षे च्छिन्नकर्णाह्वयोऽबलः।
निराश्रयो निराहारः शुष्ककण्ठौष्ठतालुकः ॥ २९ ॥
एवं वै खिद्यमानस्य समा दिव्यायुतागताः ।
नापश्यत्स्वस्य त्रातारं निराहारोऽतिदुःखितः ॥ ३० ॥
स्वकृतं चिन्तयानश्च मत्तोन्मत्त इवाभ्रमत्। क्षुधयापर्यटन्वाऽपिनिर्वृतिंनापमूढधीः
कृशानुसदृशो वायुरङ्गं स्पृष्ट्वा कृतात्मनः । कालाग्नितुल्या आपश्चफलपुष्पादिकंविषम्
न क्वापि सुखमापेदे कर्मठो दीनधीरयम् । एवं व्यवसिते तस्मिन्नरण्ये जनवर्जिते ॥
कथया रहिते क्षेत्रे स्वाश्रयेसाधुवर्जिते । दैवादायात्सत्यनिष्ठस्तदा पैठिनसीम्पुरीम्
गच्छन्मार्गे ददर्शाऽसौ छिन्नकर्णं बहुव्यथम् ।
दृष्ट्वाऽऽत्मानं द्रावयन्तं रुदन्तं क्षुधयाऽऽतुरम् ॥ ३५ ॥
माभैषीरितिचाऽऽभाष्यकोऽसीत्याहमुनीश्वरः । दशेदृशीचकस्मात्तेनतेदुःखमतःपरम्
इत्याश्वस्तोऽमुना च्छिन्नकर्णः प्राहाऽतिविह्वलः ।
तपोनिष्ठो यतिरहं शिष्यो दुर्वाससः परम् ॥ ३७ ॥
ब्रह्मेश्वरक्षेत्रवासी कर्मनिष्ठो दुराग्रही । कर्मलोपभयान्मौढ्यान्मयादुर्बुद्धिना मुने! ॥
साधुभिर्वाच्यमानाऽपि नाऽऽदृताविष्णुसत्कथा ।
न व्याख्याता च श्रोतृभ्यः कथा कर्मनिकृन्तनी ॥ ३९ ॥
तेन कर्मविपाकेन महताऽहं मृतिंगतः । छिन्नकर्णोऽभवं नाम्ना पिशाचोदुःखविह्वलः
न पश्यामि च त्रातारंदुःखादस्मात्कथश्चन । तवदृष्टिपथंयातो दिष्ट्याऽहंगतकल्मषः
अद्य मे देवतास्तुष्टा गुरवः साधवश्च ये । हरिश्चमे प्रसन्नोऽभूद्यतस्ते दर्शनं मम ॥
पपात पादयोर्भूमौत्राहित्राहीतिवैरुदन् । ततस्तुकृपयाऽऽविष्टःसत्यनिष्ठोमहायशाः
दोर्भ्यामुत्थापयामास शन्तमाभ्यांमुनीश्वरः । ततस्त्वपउपस्पृश्यददौपुण्यमनुत्तमम्
वैशाखमासमाहात्म्यश्रवणस्य मुहूर्तजम् । तेन पुण्यप्रभावेणसद्योध्वस्ताखिलाशुभः

पिशाचदेहनिर्मुक्तो दिव्यदेहधरोऽभवत् । दिव्यं विमानमारुह्य तं प्रणम्य महामुनिम्
आमन्त्र्य च परिक्रम्य ययौ विष्णोःपरम्पदम् ।
सत्यनिष्ठस्ततो धीमान्ययौ पैठिनसीम्पुरीम् ॥ ४७ ॥
माहात्म्यश्रवणस्यैवं चिन्तयानः पुनः पुनः ।

श्रुतदेव उवाच

यत्र विष्णुकथा पुण्या शुभा लोकमलाऽपहा ॥ ४८ ॥
तत्र सर्वाणि तीर्थानि क्षेत्राणि विविधानि च ।
यत्र प्रवहते पुण्या शुभा विष्णुकथाऽऽपरा ॥ ४९ ॥
तद्देशवासिनां मुक्तिः करसंस्था न संशयः ॥ ५० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे नारदाम्बरीषसम्वादे कथाप्रशंसायां पिशाचमुक्तिप्राप्तिर्नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

पाञ्चालाधिपतेर्जयप्राप्तिर्दारिद्र्यनाशवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

भूयः शृणुष्व भूपाल माहात्म्यंपापनाशनम् । वैशाखस्यचमासस्यवल्लभस्यमधुद्विषः पुरापाञ्चालदेशे तु राजा पुरुयशोऽभवत् । तनयो भूरियशसः पुण्यशीलस्य धीमतः पितर्युपरते भूप राज्यस्थो धर्मलालसः । शौर्यौदार्यगुणोपेतो धनुर्विद्याविशारदः शशास पृथिवीं सर्वां स्वधर्मेण महामतिः । पूर्वजन्मजलादानाद्दोषेण महता वृतः ॥ सम्पद्धानिमवापाऽसौ कालेनकियताऽनघ! । हयागजामृतिं याता महद्रोगेणपीडिताः
दुर्भिक्षमतुलं चासीन्निर्मानुष्यविधायकम् ।

राज्यं कोशं तदा चाऽऽसीद्गजभुक्तकपित्थवत् ॥ ६ ॥
बलहीनं नृपं ज्ञात्वा कोशराष्ट्रविवर्जितम् । तं जेतुमेष समय इति निश्चितमानसः आजग्मुः शतशोभूपा रिपवस्तस्य भूपतेः । जिग्युर्युद्धेनतंभूपं पाञ्चालविषयाधिपम्
पराजितस्ततो राजा विवेश गिरिगह्वरे ।
शिखिन्या भार्यया साकं धात्र्यादिगणसंयुतः ॥ ९ ॥
अज्ञातपद्धतिश्चान्यैर्बहुदुःखसमाकुलः । त्रिपञ्चाशत्समाश्चैव नीतास्तेन विलीयता चिन्तयामास भूपालः किमेतदिति भूरिशः । कर्मणा जन्मशुद्धोऽहंमातृपितृहितेरतः गुरुभक्तः सदाक्षिण्यो ब्रह्मण्यो धर्मतत्परः । दयावान्सर्वभूतेषु देवभक्तो जितेन्द्रियः न भ्राता मे न पुत्रो मेनचनेसुहृदोहिताः । दयापौरुषविख्याताःकुलीनस्ताऽपिमेकुतः केनवा कर्मणा चाप्तं दारिद्र्यं भूरि दुःखदम् । केन वाऽपजयोमेऽद्यकेनवावनवासिता इति चिन्ताकुलोराजागुरुंसस्मारखिन्नधीः । याजोपयाजकौनामसर्वज्ञौमुनिसत्तमौ आजग्मतुर्मुनीन्द्रौ तौ राज्ञाहूतौ महामतौ । तौ दृष्ट्वा सहसोत्थायराजापाञ्चालवल्लभः ननाम शिरसा भक्त्या प्रवासेनाऽतिपीडतः । राजचिह्नविहीनश्च केनाप्यज्ञातपद्धतिः
तूष्णीं तस्थौ मुहूर्तं हि पतित्वा भुवि पादयोः ।
दोर्भ्यामुत्थापि तस्ताभ्यां परिमृष्टाऽश्रुलोचनः ॥ १८ ॥
विधिवत्पूजयामास वन्यैरेवाऽर्हणैःशुभैः । सूपविष्टौतुतौविप्रौपप्रच्छाऽऽनतकन्धरः ब्राह्मणौ वदतं दुःखकारणञ्च क्षितीशितुः । कर्मणा जन्मशुद्धस्य पितृदेवप्रियस्यच पापभीरोः कृपालोश्च गुरुभक्तस्य मे कुतः । दारिद्र्यं कोशहानिश्चरिपुभिश्चपराभवः कस्माद्‌रण्यवासश्च कुत एकाकिता मम । नपुत्रोन च मे भ्राता न हिताः सुहृदश्च मे दुर्भिक्षं वाकुतश्चासीद्देशे मत्पालितेऽनघे । एतद्विस्तार्य मे ब्रूतं कारणं मुनिपुङ्गवौ
इत्युक्तौ तौ मुनिश्रेष्ठौ भूतेनाऽत्यन्तदुःखिना ।
प्रत्यूचतुर्महात्मानौ किं सिद्ध्या न परायणौ ॥ २४ ॥

याजोपयाजकावूचतुः

शृणु भूप प्रवक्ष्यावस्तव दुःखस्यकारणम् । पुरा भूप महापापीव्याधस्त्वंदशजन्मसु

निष्ठुरः सर्वलोकानां सदा हिंसापरायणः । धर्मलेशाकरः क्वापि न दमो नच वैशमः
न जिह्वा वक्तिनामानि विष्णोर्वापिकथञ्चन । चेतः स्मरतिगोविन्दरणाम्बुरुहद्वयम्
न प्रणामः कृतः क्वापि शिरसा परमात्मने । नव जन्मानि ते भूप गतान्येवंदुरात्मनः
दशमे जन्मनि प्राप्ते व्याधस्त्वं सह्यभूधरे । निष्ठुरःसर्वलोकानां नराणां त्वंनरान्तकः
दयाहीनः शस्त्रजीवी सदा हिंसापरायणः । निर्गुणःसकलत्रस्त्वं मार्गपीडाकरः शठः
प्रजानां गौडदेश्यानां राक्षसो मानुषाशनः । एवं चाऽब्दान्यतीतानिनैजंहितमजानतः
बालापत्यमृगाणाञ्च पक्षिणाञ्च वधात्तव । दयाहीनस्य दुर्बुद्धेर्जन्मन्यस्मिन्नपुत्रता
विश्वासघातकत्वेन भ्रातरो नैव सोदराः । मार्गपीडाकरत्वेन सुहृज्जनविवर्जितः ॥
साधूनाञ्च तिरस्काराच्छत्रुभिस्ते पराजयः । कदाप्यदत्तदोषेण दारिद्र्यम्पतितं गृहे
सदैवोद्वेगकारित्वात्प्रवासस्ते दुरासदः । सर्वेषामप्रियत्वाच्च दुःखमत्यन्तदुःसहम्
निराहारोऽप्यतः पूर्वंसदाक्रूरेण कर्मणा । तस्माद्राज्यापहारस्तेजन्मन्यस्मिन्महामते

अथ ते सत्कुलीनत्वे हेतूंश्चाऽपि ब्रवीम्यहम् ।
यदाऽभूर्गौडदेशीयो ह्यन्तिमे व्याधजन्मनि ॥ ३७ ॥

स्वकर्मनिरते क्रूरे विपिने कण्टकाविले । तिष्ठत्येवं दयाहीने सर्वभूतान्तके पथि ३८
वैश्यावाजग्मतुर्द्विर्व्यौ धनाढ्यौ धर्मपीडितौ । मुनिश्चकर्षणोनाम वेदवेदाङ्गपारगः ॥
जटाचीरधरः पुण्य कमण्डलुपरिग्रहः । तान्दृष्ट्वा धनुरादाय मार्गं रुद्ध्वा व्यवस्थितः

अनुद्रुत्य शरी वैश्यौ कृत्वा छिन्नशरीरकौ ।
तयोरेकञ्च त्वं हत्वा गृहीत्वाऽखिलतत्पणम् ॥ ४१ ॥

अपरं हन्तुमुद्यक्ते स दुद्रावभयाद्द्रुतम् । पणं गुल्मे विनिक्षिप्यभीतःप्राणपरीप्सकः

कर्षणोऽपि मुनिः शीघ्रं व्याधान्मृतिविशङ्कया ।
आतपे धावमानः संस्तृषाघर्मप्रपीडितः ॥ ४३ ॥

मूर्च्छामाप गलत्स्वेदः संज्ञामात्रावशेषितः । विहायैनं दुद्रुवे च वैश्यो जीवनतत्परः
त्वं तावनुद्रुतौ दृष्ट्वा मूच्छितंपथिभूसुरम् । पणं कुत्रविनिक्षिप्तंकियद्दूरंगतोवणिक्

इति पृष्टं द्विजं श्रान्तमुज्जीवयितुमुद्यतः।

फूत्कृत्वा कर्णयोस्तस्य नागरं स्मृतिकारणम् ॥ ४६ ॥

पल्वलस्थोदकेनैव कृमिकर्दमसंयुजा । नेत्रे संमृज्य श्रान्तस्य पर्णैः सम्वीज्यतन्मुखे

ससञ्ज्ञञ्च मुनिं कृत्वा त्वमात्थ स्वस्थमानसः ।
मा शङ्का ते मुने कार्या मत्तः शस्त्रभृतो वने ॥ ४८ ॥
निष्किञ्चनः सुखी लोके कुतस्ते भयमुल्बणम् ।
भिन्नपात्रेण जीर्णेन न मे किञ्चिद्भविष्यति ॥ ४९ ॥

तावद्वद मे विद्वन्वणिक्कुत्र पलायितः । कुत्र गुल्मे धनं क्षिप्तं तेन शीघ्रंपलायता

अन्यथा त्वां हनिष्यामि यदि मिथ्या वदिष्यसि ।

कर्षण उवाच

धनं गुल्मे विनिक्षिप्तं मार्गदस्मात्पलायितः ॥ ५१ ॥

इतिप्राहभयात्सोऽपि पृष्टःप्राणपरीप्सया । गच्छ विप्र सुखं मार्गंमत्तोभीतिंविहायच
इतो विदूरे सलिलं तडागे वर्तते शुभम् । तत्पीत्वा सलिलं पुण्यं गच्छग्रामंगतश्रमः

अधुनैऽऽवागमिष्यन्ति राजकीयाः पथा जनाः ।
मत्पदान्वेषणे सक्ताः श्रुत्वा रावं वणिक्पतेः ॥ ५४ ॥

तृषार्तमनुगन्तुं मे न शक्यं त्वां ततो द्विज! । वीजमानेन पर्णेनघर्मःकिञ्चिद्गमिष्यति
तस्मै दत्त्वा पलाशं च त्वमागा विपिनं पुनः । तेन पुण्यप्रभावेण वैशाखे घर्मघर्घरे ॥
स्वकार्यार्थं कृतेनापि मुनेस्त्राणाय पद्धतौ । जन्मासीत्तेमहापुण्येराजवंशेऽतिविस्तृते
यदीच्छसि सुखंराज्यंधनधान्यादिसम्पदः । स्वर्गापवर्गौयदिवासायुज्यंवाहरेःपदम्

कुरु वैशाखधर्मांस्त्वं सर्वसौख्यमवाप्स्यसि ।
मासोऽयं माधवोनाम तृतीयाचाऽक्षयाह्वया ॥ ५६ ॥

गांचसकृत्प्रसूताख्यांदेहिविप्रायसीदते । तेनतेकोशपूर्तिःस्याच्छय्यांदेहिसुखंभवेत्
कुरु च्छत्रप्रदानं च साम्राज्यं ते भविष्यति । स्नानंकुरुयथान्यायंतथैवाऽर्चयमाधवम्
देहि त्वं प्रतिमांदिव्यांकृत्वातेनजयोभवेत् । आत्मतुल्यगुणान्पुत्रान्यदिकामयसेनृप
सर्वभूतहितार्थाय प्रपादानं च त्वं कुरु । वैशाखोक्तानिमान्धर्मान्सम्यगाचर भूमिप ॥

तेन ते सकला लोका वशं यान्तिनसंशयः। निष्कामकेनचित्तेनयदिधर्मान्करिष्यसि
वैशाखे पुण्यमासेऽस्मिन्प्रीतयेमधुघातिनः। प्रत्यक्षोभविताविष्णुस्तवनिर्मलचेतसः
येन चाचरिताः पुंसा धर्मा ह्येते शुभावहाः। तेषाञ्चह्यक्षयालोकाः पुराणेकवयोविदुः
एतत्सर्वं तव प्रोक्तं यथादृष्टं यथाश्रुतम्। इति राजानमामन्त्र्य ब्राह्मणौ च पुरोधसौ

याजोपयाजकौनाम जग्मतुस्तौ यथागतौ।

ततो राजामहावीर्यः पुरोधोभ्याञ्च बोधितः ॥ ६८ ॥

वैशाखधर्मान्सकलांश्चकार श्रद्धयाऽन्वितः। यथोपदिष्टं च तथा मधुसूदनमर्चयत् ॥
ततो लब्धप्रभावः सन्बन्धुभिः सकलैर्वृतः । पाञ्चालनगरीम्प्राप हतशेषबलान्वितः
ततस्तु शत्रवो भूपा उपश्रुत्य च भूपतेः। प्रवेशं च पुरस्याऽथ पुनराजग्मुरुद्धताः ॥
तदा पाञ्चालभूपेन नृपाणामभवद्रणम्। जिग्ये सर्वान्महाबाहुरेक एव महारथः ॥७२
पलायितेषु भूतेषु नानादेशपथिष्वपि। राज्ञां कोशगजानश्वान्स्वयं जग्राह वीर्यवान्
अश्वानां निर्बुदं चैव गजानां च त्रिकोटिकम्। रथानामर्बुदञ्चैव दीर्घग्रीवायुतंतथा

रासभाणां त्रिलक्षाणि प्रापयामास तां पुरीम्।

वैशाखधर्ममाहात्म्यात्क्षणात्सर्वे च भूभृतः ॥ ७५ ॥

करदा भग्नसङ्कल्पाः पादाक्रान्ता बभूविरे। सुभिक्षमतुलं चासीत्पाञ्चालविषयेषु च

एकच्छत्रमभूद्राज्यं प्रसादान्मधुघातिनः।

पुत्राः पञ्चाऽपि तस्यासञ्छौर्यौदार्यगुणान्विताः ॥ ७७ ॥

धृष्टकीर्तिर्धृष्टकेतुर्धृष्टद्युम्नस्तथाऽपरे। विजयश्चित्रकेतुश्च मयूरध्वजसन्निभाः ॥ ७८
अनुरक्ताः प्रजाश्चासन्धर्मेणप्रतिपालिताः। वैशाखस्य प्रतापेनप्रत्ययस्तत्क्षणादभूत्
पुनश्चकार तान्धर्मान्पाञ्चालनगरीश्वरः। अकामुकेन चित्तेन प्रीयते मधुघातिनः ॥
धर्मेणानेन सन्तुष्टो भगवान्मधुसूदनः। अक्षयायां तृतीयायां प्रत्यक्षः समजायत ॥
तं दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा परमात्मानमच्युतम्। नारायणं चतुर्बाहुं शङ्खचक्रगदाधरम्
पीताम्बरधरं देवं वनमालाविभूषितम्। सलक्ष्मीकं सानुगञ्च गरुडोपरि संस्थितम्

निरीक्ष्य दुःसहं तेजः सद्योमीलितलोचनः।

उत्पतन्सम्पतन्हर्षान्मत्तोन्मत्तइव भ्रमन् ॥ ८४ ॥

पुलकाङ्कितसर्वाङ्गो गलद्बाष्पाकुलेक्षणः। तुष्टाव परया भक्त्याप्राञ्जलिःप्रणतोभुवि

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे पाञ्चालदेशाधिपतेर्जयप्राप्ति-
दरिद्रनाशवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

पाञ्चालदेशाधिपतेःसायुज्यप्राप्तिवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

तद्दर्शनाह्लादपरिप्लुताशयः सद्यः समुत्थाय ननाम मूर्ध्ना।
चिरं निरीक्ष्याऽऽकुललोचनो ह्यमुं विश्वात्मदेवं जगतामधीशम् ॥ १ ॥
दधार पादाववनिज्य तज्जलं यत्पादजाऽऽब्रह्म जगत्पुनाति।
समर्चयामास महाविभूतिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुलेपनैः ॥ २ ॥
स्रग्धूपदीपामृतभक्षणादिभिस्त्वग्गात्रवित्तात्मसमर्पणेन।
तुष्टाव विष्णुं पुरुषं नारायणं निर्गुणमद्वितीयम् ॥ ३ ॥
निरञ्जनं विश्वसृजामधीशं वन्दे परं पद्मभवादिवन्दितम्।
यन्मायया तत्त्वविदुत्तमा जना विमोहिता विश्वसृजामधीश्वरम् ॥ ४ ॥
मुह्यन्ति मायाचरितेषु मूढा गुणेषु चित्रं भगवद्विचेष्टितम्।
अनीह एतद् बहुधैक आत्मना सृजत्यवत्यत्ति न सज्जतेऽप्यथ ॥ ५ ॥
समस्तदेवासुरसौख्यदुःखप्राप्त्यै भवान्पूर्णमनोरथोऽपि।
तत्राऽपि काले स्वजनाभिगुप्त्यै बिभर्षि सत्त्वं खलनिग्रहाय ॥ ६ ॥
तमोगुणं राक्षसबन्धनाय रजोगुणं निर्गुण! विश्वमूर्ते!।

दिष्ट्या त्वदङ्घ्रिः प्रणताघनाशनस्तीर्थास्पदं हृदि धृतःसुविपक्वयोगैः ॥७
उत्सिक्तभक्त्युपहृताशयजीवभावाः प्राप्नुर्गतिं तव पदस्मृतिमात्रतो ये।
भवाख्यकालोरगपाशबन्धः पुनःपुनर्जन्मजरादिदुःखैः ॥ ८ ॥
भ्रमामि योनिष्वहमाखुभक्ष्यवत्प्रवृद्धतर्षस्तव पादविस्मृतेः।
नूनं न दत्तं न च ते कथा श्रुता न साधवो जातु मयाऽपि सेविताः ॥ ६ ॥
तेनारिभिर्ध्वस्तपराध्र्यलक्ष्मीर्वनं प्रविष्टः स्वगुरुद्वयं स्मरन्।
स्मृतौ च तौ मां समुपेत्य दुःखात्सम्बोधयाञ्चक्रतुरार्तबन्धू ॥ १० ॥
वैशाखधर्मैः श्रुतिचोदितैः शुभैः स्वर्गापवर्गादि पुमर्थहेतुभिः।
तद्बोधतोऽहं कृतवान्समस्ताञ्छुभावहान्माधवमासधर्मान् ॥ ११ ॥
तस्मादभून्मे परमः प्रसादस्तेनाऽखिलाः सम्पद ऊर्जिताइमा।
नाऽग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका न भूर्जलं खं श्वसनोऽथ वाङ्मनः ॥ १२॥
उपासितास्तेऽपि हरन्त्यघं चिराद्विपश्चितो घ्नन्ति मुहूर्तसेवया।
यान्मन्यसे त्वं भविनोऽपि भूरिशस्त्यक्तेषणांस्त्वत्पदन्यस्तचित्तान् १३
नमः स्वतन्त्राय विचित्रकर्मणे नमः परस्मै सदनुग्रहाय।
त्वन्मायया मोहितोऽहं गुणेषु दारार्थरूपेषु भ्रमाम्यनर्थदृक् ॥ १४
त्वत्पादपद्मे सति मूलनाशने समस्तपापापहरे सुनिर्मले।
सुखेच्छयाऽनर्थनिदानभूतैः सुतात्मदारैर्ममताभियुक्तः ॥ १५ ॥
न क्वापि निद्रां लभते न शर्म प्रवृद्धतर्षः पुनरेव तस्मिन्।
लब्ध्वा दुरापं नरदेवजन्म त्वं यत्नतः सर्वपुमर्थहेतुः ॥ १६ ॥
पदारविन्दं न भजामि देव ! सम्मूढचेता विषयेषु लालसः।
करोमि कर्माणि सुनिश्चितः सन्प्रवृद्धतर्षस्तदपेक्षया ददत् ॥ १७ ॥
पुनश्च भूयामहमद्य भूयामित्येव चिन्ताशतलोलमानसः।
तदैव जीवस्य भवेत्कृपा विभो! दुरन्तशक्तेस्तव विश्वमूर्ते! ॥१८॥
समागमः स्यान्महतां हि पुंसां भवाम्बुधिर्येन हि गोष्पदायते।

सत्सङ्गमो देव यदैव भूयात्तर्हीश देवे त्वयि जायते मतिः ॥ १६॥
समस्तराज्यापगमं हि मन्ये ह्यनुग्रहं ते मयि जातमञ्जसा।
यथार्य ते ब्रह्मसुरासुराद्यैर्निवृतत्तर्षैरपि हंसयूथैः ॥ २० ॥
इतः स्मराम्यच्युतमेव सादरं भवापहं पादसरोरुहं विभो!।
अकिञ्चनप्रार्थ्यममन्दभाग्यदं न कामयेऽन्यत्तव पादपद्मात् ॥ २१ ॥
अतो न राज्यं न सुतादिकोशं देहेन शश्वत्पतता रजोभुवा।
भजामि नित्यं तदुपासितव्यं पादारविन्दं मुनिर्विचिन्त्यम् ॥ २२ ॥
प्रसीद देवेश! जगन्निवास! स्मृतिर्यथा स्यात्तव पादपद्मे।
सक्तिः सदा गच्छतु दारकोशपुत्रात्मचिह्नेषु गणेषु मे प्रभो! ॥ २३ ॥
भूयान्मनः कृष्णपदारविन्दयोर्वचांसि ते दिव्यकथानुवर्णने।
नेत्रे ममेमे तव विग्रहेक्षणे श्रोत्रे कथायां रसना त्वदर्पिते ॥ २४ ॥
घ्राणञ्च त्वत्पादसरोजसौरभेत्वद्भक्तगन्धादिविलेपनेसकृत्।
स्यातां च हस्तौ तव मन्दिरे विभो सम्मार्ज्जनादौ मम नित्यदैव ॥२५॥
पादौ विभोः क्षेत्रकथाऽनुसर्पणे मूर्धा च मे स्यात्तव वन्दनेऽनिशम्।
कामश्च मे स्यात्तव सत्कथायां बुद्धिश्च मे स्यात्तव चिन्तनेऽनिशम् ॥२६
दिनानि मे स्युस्तव सत्कथोदयैरुद्गीयमानैर्मुनिभिर्गृहागतैः।
हीनः प्रसङ्गस्तव मे न भूयात्क्षणं निमेषार्द्धमथाऽपि विष्णो! ॥ २७॥
न पारमेष्ठ्यं न च सार्वभौमं न चाऽपवर्गं स्पृहयामि विष्णो!।
त्वत्पादसेवाञ्च सदैव कामये प्रार्थ्यां श्रिया ब्रह्मभवादिभिः सुरैः ॥ २८॥
इति राज्ञा स्तुतो विष्णुः प्रसन्नः कमलेक्षणः।
मेघगम्भीरया वाचा तमुवाच क्षितीश्वरम् ॥ २६ ॥

श्रीभगवानुवाच

जाने त्वां दासवर्यं मे निष्कामुकमकल्मषम्।
अथाऽपि ते प्रदास्यामि वरं दैवतदुर्लभम् ॥ ३० ॥

आयुष्यं चायुतं दिव्यं सम्पदश्च नरेश्वर! । भक्तिर्मयि दृढा भूयादन्ते सायुज्यमेव च
त्वया कृतेन स्तोत्रेणमांस्तुवन्तिचयेभुवि । तेषांतुष्टःप्रदास्यामिभुक्तिमुक्तिनसंशयः
तृतीयैषाऽक्षयानाम भुविख्याताभविष्यति । यस्यांतवप्रसन्नोऽहंभुक्तिमुक्तिफलप्रदः

ये कुर्वन्ति नरा मूढाः स्नानदानादिकाः क्रियाः ।
व्याजेनाऽपि स्वभावाद्वा यान्ति मत्पदमव्ययम् ॥ ३४ ॥

ये चाऽक्षयतृतीयायां पितॄनुद्दिश्य मानवाः । श्राद्धं कुर्वन्तितेषांवैतदानन्त्यायकल्पते
न चाऽनयातिथिर्लोकेसमावानाधिकाभुवि । अस्यांकृतंस्वल्पमपितदक्षय्यफलंभवेत्
योगां दद्यान्नृपश्रेष्ठब्राह्मणायकुटुम्बिने । सर्वसम्पत्प्रवर्षाख्याभुक्तिर्मुक्तिःकरेस्थिता
यो हिदद्यादनड्वाहंसर्वपापविनाशनम् । कालमृत्युविमुक्तःसन्दीर्घायुष्यमवाप्नुयात्
वैशाखमासे यो धर्मान्कुरुते मत्प्रियावहान् । तेषां मृत्युजराजन्मभयं पापं हराम्यहम्
यथा वैशाखधर्मैस्तु तुष्टः स्यांसकलैरपि । मासधर्मैस्तुतुष्टःस्यांमासोमेमाधवप्रियः

सर्वधर्मोज्झिता वापि ब्रह्मचर्यविवर्जिताः ।
वैशाखमासनिरता यान्ति मत्पदमव्ययम् ॥ ४१ ॥

यद्दुरापं तपोभिश्च सांख्ययोगैर्मखैरपि । तद्धाम परमं यान्ति वैशाखनिरता नराः
अपि पापसहस्रं वा मासोऽयं हरतेऽनघ । प्रायश्चित्तविहीनं वा मत्पादस्मरणं यथा
गुरूपदिष्टः कान्तारे वैशाखे निरतो भवान् । समाराध्य जगन्नाथं तेनाप्तमखिलं नृप

धर्मेणानेन सम्प्रीतः प्रत्यक्षोऽहं भवामिते ।
भुक्त्वा भोगान्यथाकामान्देवैरपि सुदुर्लभान् ॥ ४५ ॥

इति तस्मै वरं दत्त्वा देवदेवो जनार्दनः । पश्यतामेव सर्वेषां तत्रैवाऽन्तरधीयत ॥४६
ततो भूपालवर्योऽसौ बभूवात्यन्तविस्मितः । हृष्टपुष्टतनुर्भूप! लब्धनष्टधनो यथा
ततः शशास पृथिवीं तच्चित्तस्तत्परायणः । महद्भिर्बोधितोनित्यंगुरुभिश्चनिरन्तरम्
नान्यं प्रियतमं मेने वासुदेवमृते नृपः । यत्सम्पर्कात्प्रिया आसन्दारामात्यसुतादयः
सर्वान्धर्मांश्चकाराऽसौ वैशाखोक्तान्पुनः पुनः । तेनपुण्यप्रभावेणपुत्रपौत्रादिभिर्वृ तः

भुक्त्वा मनोरथान्सर्वान्देवानामपि दुर्लभान् ।

अन्ते जगाम सायुज्यं विष्णोर्देवस्य चक्रिणः ॥ ५१ ॥

य इदं परमाख्यानं शृण्वन्तिश्रावयन्तिच । तेसर्वेपापनिर्मुक्तायान्तिविष्णोःपरंपदम्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे पाञ्चालदेशाधिपतेः सायुज्यप्राप्तिर्नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

दन्तिलकोहलमुक्तिप्राप्तिवर्णनम्

श्रुतकीर्तिरुवाच

वैशाखधर्मानखिलानिहाऽमुत्रफलप्रदान् । भूयोऽपिशृण्वतश्चासींत्तृप्तिर्नाऽद्यापिमानद
यत्र चाऽकैतवोधर्मोयत्रविष्णुकथाःशुभाः । तच्छास्त्रंशृण्वतोनैवतृप्तिःकर्णरसायनम्
पूर्वजन्मकृतं पुण्यं दिष्ट्या पारमुपागतम् । आतिथ्यव्यपदेशेन यद्भवान्गृहमागतः
वचोऽमृतं मुखाम्भोजनिःसृतं परमाद्भुतम् । पीत्वा तृप्तः पारमेष्ठ्यं मोक्षंवाचनकामये

तस्मात्तानेव धर्मान्मे भुक्तिमुक्तिप्रदायकान् ।
विष्णुप्रीतिकरान्दिव्यान्भूयो विस्तरतो वद ॥ ५ ॥

इत्युक्तस्तु पुरा राज्ञा श्रुतदेवोमहायशाः । संहृष्टाऽऽत्माशुभान्धर्मान्पुनर्व्याहर्तुमारभत्

श्रुतदेव उवाच

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् ।
वैशाखधर्मविषयां भावितां मुनिभिर्मुहुः ॥ ७॥

पम्पातीरे द्विजः कश्चिच्छङ्खोनाममहायशाः । गुरौसिंहगतेचागात्नदींगोदावरींशुभाम्
तीर्त्वा भीमरथीं पुण्यां कान्तारे कण्टकाचले । निर्जले निर्जनेघोरेवैशाखेतपकर्षितः
वृक्षे चोपविवेशाऽसौ मध्याह्नसमये द्विजः । तदाकश्चिद्दुराचारोव्याधश्चापधरःशठः

निर्घृणः सर्वभूतेषु कालान्तक इवाऽपरः । तं कुण्डलधरं विप्रंदीक्षितंभास्करोपमम्
दृष्ट्वा बद्ध्वा स जग्राह कुण्डलादिकमुग्रधीः । उपानहौचछत्रंचअक्षमालांकमण्डलुम्

पश्चाद्विसृज्य तं विप्रं गच्छेत्याह विमूढधीः ॥ १३ ॥
ततः स गच्छन्पथि शर्कराऽऽविले सूर्यांशुतप्ते जलवर्जिते खरे ।
सन्तप्तपादस्तृणछादिते स्थले क्वचिच्चचारोपवसन्नूर्ध्वरेताः ॥ १४ ॥
स वै द्रुतं सम्पतन्क्वाऽपि तुष्यन्हाहेति वादी स जगाम तूर्णम् ।
दृष्ट्वामुनिं खिद्यमानं पृथिव्यां मध्यं गते पूष्णि दया बभूव ॥ १५ ॥

व्याधस्य धर्मविमुखस्य च पापबुद्धेस्तस्मै ददामि सुखदां खलु पादरक्षाम् ॥ १६॥

चौर्येणैव स्वधर्मेण या गृहीता वनान्तरे

तदीयमेव तत्सर्वं व्याधानां धर्मनिर्णयः । तस्मादुपानहौ दास्ये मुहुर्दुःखापनुत्तये
तेन श्रेयो भवेद्यच्च तद्भवेन्मम पापिनः। जीर्णे चोपानहौ द्वे च वर्तेते पादयोर्मम ॥

न ताभ्यामस्ति मे कृत्यं तस्मात्ते वै ददाम्यहम् ॥ १८ ॥

इति निश्चित्य मनसि तूर्णं गत्वा ददौ च ते । शर्करातप्तपादाय द्विजवर्याय सीदते
उपानहौ गृहीत्वा ते निर्वृतिश्च परां ययौ । सुखीभवेतितंव्याधमाशीर्भिरभिनन्द्यच
नूनं सुपक्वपुण्योऽयं वैशाखेदत्तवानमू । व्याधस्यापिचदुर्बुद्धेः प्रायोविष्णुःप्रसीदति

सर्वस्याऽऽप्त्या च भूयोऽपि यत्सुखंतदभून्मम ।
ततोऽभिश्रुत्य तद्वाक्यं किमेतदिति विस्मितः ॥ २२ ॥

व्याजहार पुनर्विप्रं ब्रह्मिष्ठं ब्रह्मवादिनम् । त्वदीयं तु मया दत्तं कथं पुण्यं भवेन्मम
प्रशंससि च वैशाखं हरिस्तुष्टोभवेदिति । एतदाचक्ष्वमेब्रह्मन्को वैशाखस्तु को हरिः
को धर्मः किं फलं तस्यशुश्रूषोर्मेदयानिधे । इतिव्याधवचःश्रुत्वाशङ्खस्तुष्टमनाअभूत्
प्रशंसन्स च वैशाखं पुनर्विस्मितमानसः । इदानीं दत्तवान्पादत्राणे मे लुब्धकः शठः
यद्दुर्बुद्धेश्च वैषम्यं जातं चित्रमहो बत । सर्वेषामेव धर्माणां फलंजन्मान्तरेषु वै ॥

वैशखमासधर्माणां फलं सद्यः क्षणेनृणाम् ।
पापाचारस्य दुर्बुद्धेर्व्याधस्याऽपि दुरात्मनः ॥ २८ ॥

दैवादुपानहोर्दानात्सत्त्वशुद्धिरभूदहो । यच्च विष्णोः प्रियंकर्मयत्तत्सन्तोषनिर्मलम्
तदेव धर्ममित्याहुर्मन्वाद्या धर्मवित्तमाः । धर्मामाधवमासीयाःप्रिया विष्णोरतीवते
धर्मैर्माधवमासीयैर्यथा तुष्यति केशवः । न तथा सर्वदानैश्च तपोभिश्च महामखैः ॥
नानेन सदृशो धर्मः सर्वधर्मेषु विद्यते । मा गयां यान्तु मा गङ्गामाप्रयागंतु पुष्करम्
मा केदारं कुरुक्षेत्रंमाप्रभासंस्यमन्तकम् । मागोदांमाचकृष्णाञ्चमासेतुंमामरुद्वृधम्
वैशाखधर्ममाहात्म्यं शंसन्तीच कथाऽऽपगा । तत्रस्नातस्यवैविष्णुःसद्योहृद्यवरुध्यते
मासे माधवसञ्ज्ञेऽस्मिन्यस्त्वल्पेनैव साध्यते । नतद्बहुव्ययैर्दानैर्नधर्मैर्वाऽपिवैमखैः
मासोऽयं माधवोनाम व्याध! पुण्यविवर्द्धनः । तस्मिन्मह्यं त्वया दत्तेपादुकेतपनाशने
तेन ते पूर्वकालीनं पुण्यं पाकमुपागतम् । तुष्टस्तुभगवान्प्रायःश्रेयोव्याधविधास्यति
अन्यथा ते कथं भूयाद्बुद्धिरेतादृशीशुभा । मुनावेवं ब्रुवाणे च मृत्युना प्रेरितो बली
सिंहो व्याघ्रवधार्थाय प्राद्रवत्क्रोधविह्वलः । मध्ये दृष्ट्वाचमातङ्गं दैवाद्दैवेनकल्पितम् ॥
तं हन्तुमुद्यतोऽगच्छत्पदाक्रान्तं व्यवस्थितम् । तयोर्युद्धमभूद्राजन्सिंहमातङ्गयोर्वने

श्रान्तौ युद्धाच्च विरतौ निरीक्षन्तौ च तस्थतुः ।
व्याधमुद्दिश्य यच्चोक्तं मुनिना च महात्मना ॥ ४१ ॥

समस्तपातकध्वंसि दैवाच्छुश्रुवतुश्च तौ । तेनैव मासमाहात्म्यश्रवणेनाऽमलाशयौ॥
शापान्मुक्तौचतौदेहात्सद्योमुक्तौ दिवंगतौ । दिव्यरूपधरौदिव्यौदिव्यगन्धानुलेपनौ
दिव्यंविमानमारूढौ दिव्यनारीनिषेवितौ । सद्योऽवनतमूर्द्धानौप्राञ्जलीचोपतस्थतुः
मुनीन्द्रोधर्मवक्ताचव्याधमुद्दिश्यवैपथि । तौदृष्ट्वाविस्मितःप्राहकौयुवामितिनिश्चलः
दुर्यानौ तु कुतो जन्मयुवयोर्वाकथंमृतिः । अहेतोर्विपिनेचाऽस्मिन्परस्परवधोद्यतौ
एतत्सर्वं सुविस्तार्यसम्यग्वदत मेऽनघौ! । इत्युक्तौ मुनिना तेन वचः प्रत्यूचतुः पुनः
मतङ्गस्य मुनेः पुत्रौदन्तिलःकोहलोऽपरः । शापदोषेणतौजातौनाम्नादन्तिलकोहलौ
रूपयौवनसम्पन्नौ सर्वविद्याविशारदौ । आवामुद्दिश्य प्रोवाच पिताधर्मार्थकोविदः

मतङ्गो नाम ब्रह्मर्षिः सर्वधर्मविदुत्तमः ।
वैशाखे मासि तनयौ मधुसूदनवल्लभे ॥ ५० ॥

प्रपां कुरुत मार्गेचजनान्वीजयतं क्षणम् । मार्गे छायां विधत्ताश्चभूर्यन्नं शीतलाम्बुच
कुरुतं स्नानमुषसि तथैवार्चयतं विभुम् । कथाञ्च शृणुतं नित्यंयया बन्धो निवर्तते
एवं च बहुभिर्वाक्यैर्बोधितावपि दुर्मती । क्रुद्धोऽभवंदन्तिलोऽहं मत्तोऽहंकोहलाह्वयः

क्रुद्धः शशाप तौ सद्यः पिता धर्मेषु लालसः ॥ ५४ ॥

पुत्रश्चधर्मविमुखंभार्याञ्चाऽप्रियावादिनीम् । अब्रह्मण्यंचराजानं त्यजेत्सद्योनचेत्पतेत्
दाक्षिण्यादर्थलोभाद्वा संसर्गं ये प्रकुर्वते । ते सर्वे नरकं यान्ति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

इति ज्ञात्वा शशापाऽऽवां मदक्रोधपरिप्लुतौ ॥ ५६ ॥

क्रुद्धोऽयंदन्तिलोभूयात्सिहःक्रोधपरिप्लुतः । मत्तस्तुकोहलोभूयान्मत्तोमातङ्गयूथपः
कृतानुतापौपश्चात्तुप्रार्थयावोविमोचनम् । आवाभ्यांप्रार्थितोभूयोविशापञ्चददौपिता
युवां प्राप्य च दुर्योनिंकियत्कालान्तरेऽपि च । सङ्गमोभवितातत्रपरस्परवधैषिणोः
तस्मिन्नेवहि समये सम्वादो व्याधशङ्खयोः । वैशाखधर्मविषयो दैवाद्वांश्रवणेऽपिच
गमिष्यति क्षणादेव तस्मान्मुक्तिर्भविष्यति । शापान्मुक्तौपूर्वमेवरूपमास्थायपुत्रकौ
मामेव प्राप्य वसतं नान्यथा मे वचो भवेत् । इति शप्तौ च गुरुणादुर्योनिंप्राप्यदुर्मती

प्राप्य दैवात्सङ्गतिञ्च परस्परवधैषिणौ।

सम्वादं युवयोर्दिव्यं शुभं तं शुश्रुवावहे ॥ ६३ ॥

तेनसद्योविमुक्तिश्चक्षणादेवाऽऽवयोरभूत् । इति सर्वं समाख्यायप्रणम्यचमुनीश्वरम्
समामन्त्र्याभ्यनुज्ञातौ जग्मतुःपितुरन्तिकम् । तदेवंसम्प्रदृश्याहमुनिर्व्याधंदयानिधिः
पश्य वैशाखमाहात्म्यश्रवणस्य फलं महत् । मुहूर्तश्रवणादेव तयोर्मुक्तिः करेस्थिता

इति ब्रुवाणं मुनिपुङ्गवं तं दयानिधिं निःस्पृहमग्र्यबुद्धिम् ।

विशुद्धसत्त्वं सुकृतैकपात्रं स न्यस्तशस्त्रःपुनराह व्याधः ॥ ६७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे दन्तिलकोहलमुक्तिप्राप्ति-
वृत्तान्तवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

व्याधोपाख्यानेतस्यपूर्वजन्मवृत्तकथनम्

व्याध उवाच

भवताऽनुगृहीतोऽस्मि मुने! पापोऽतिदुष्टधीः ।

दयालवो महान्तो हि स्वभावादेव साधवः ॥ १ ॥

क्व व्याधश्चाऽकुलीनोऽहं क्व च वा मतिरीदृशी । केवलं भवतामेवमन्येऽनुग्रहमुत्तमम्

अथ साधो! च शिष्योऽस्मि कृपापात्रोऽस्मि मानद! ।

अनुग्राह्योऽस्मि पुत्रोऽस्मि कृपां कुरु दयानिधे! ॥ ३ ॥

यथा मे न पुनर्भूयादसन्मतिरनर्थदा । सद्भिस्तु सङ्गतः क्वापि न भूयो दुःखमश्नुते ॥
तस्माद्बोधय मांविप्रसूक्तैस्तैर्वृजिनापहैः । येनचाद्धातरिष्यन्तिसंसाराब्धिमुमुक्षवः
साधूनां समचित्तानांतथाभूतदयावताम् । न च हीनोत्तमःक्वापिनात्मीयोहिपरस्तथा
ऐकाग्र्येणविचिन्त्याथचित्तशुद्धिंचपृच्छति।सर्वदोषयुतोवापिसर्वधर्मोज्झितोपिवा
कृतानुतापश्चयदा यदा पृच्छति वै गुरून्। तदैवोपदिशन्त्यद्धा ज्ञानं संसारमोचकम्
यथागङ्गामनुष्याणांपापनाशस्यभाविनी । तथामन्दसमुद्धारस्वभावाःसाधवःस्मृताः
मा विचारय मां बोद्धुं दयालो भक्तवत्सल! । शुश्रूषत्वान्नतत्वाच्चशुद्धत्वात्तवसङ्गतेः

इति व्याधवचः श्रुत्वा पुनर्विस्मितमानसः ।

साधुसाध्विति सम्भाष्य धर्मानेतानुवाच ह ॥११ ॥

शङ्ख उवाच

व्यविष्णुप्रीतिकरान्दिव्यान्संसाराब्धिविमोचकान् ।

कुरु धर्मांश्च वैशाखे यदि व्याध! शमिच्छसि ॥ १२ ॥

आतपो बाधते घोरो न च्छाया नाऽम्बु चाऽत्र च ।

तस्मात्स्थलान्तरं यावो यत्र च्छाया तु वर्तते ॥ १३ ॥

तत्र गत्वा जलं पीत्वा सुच्छायां च समाश्रितः ।
तत्र ते वर्णयिष्यामि माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ १४ ॥

विष्णोर्माधवमासस्य यथादृष्टंयथाश्रुतम् । इत्युक्तोमुनिनातेनव्याधःप्राहकृताञ्जलिः
इतो विदूरे सलिलं वर्तते च सरोवरे । कपित्थास्तत्र वसन्ति फलभारेण पीडिताः
गच्छावस्तत्र सन्तुष्टिर्भविता नाऽत्रसंशयः । व्याधेनैवंसमादिष्टस्तेनसाकंययौमुनिः
कियद्दूरं ततो गत्वा ददर्शाऽग्रेसरोवरम् । बककारण्डवाकीर्णंचक्रवाकोपशोभितम्
हंससारसक्रौञ्चाद्यैः समन्तात्परिशोभितम् । कीचकैश्च सुघोषैश्च कूजितंभ्रमरैरपि
नक्रकच्छपमीनाद्यैर्वगाह्यं सुमनोहरम् । कुमुदोत्पलकह्लारपुण्डरीकादिभिर्महत् ॥ २०
शतपत्रैः कोकनदैः समन्तात्परिशोभितम् । पक्षिणाञ्च कलारावैर्मुखरं नयनोत्सवम्
तटे कीचकगुल्मैश्च तथा वृक्षैश्चशोभितम् । वटैःकरञ्जैर्नीपैश्चचिञ्चिणीभिस्तथैवच
निम्बप्लक्षप्रियालैश्च चम्पकैर्बकुलैः शुभैः । पुन्नागैस्तुम्बरैश्चैव कपित्थामलकैरपि ॥
निष्पेषणैश्च जम्बूभिः समन्तात्परिशोभितम् । वन्यमातङ्गसारङ्गवराहमहिषादिभिः
शशैश्च शल्लकैश्चैव गवयैरुपशोभितम् । खड्गनाभिमृगाद्यैश्च व्याघ्रैः सिंहैर्वृकैरपि
खरान्तकैश्च शरभैश्चमरीभिः सुमण्डितम् ।
शाखाशाखान्तरं शीघ्रं प्लवमानैः प्लवङ्गमैः ॥ २६ ॥

मार्जारैश्चैव भल्लूकैर्भीषणं रुरुभिस्तथा । झिल्लीशब्दैश्चकेङ्कारैः कीचकानांरवैस्तथा
घोरवायुविनिर्घातदारुभारैः समन्वितम् । एतादृशं सरो दिव्यंव्याधेनैव प्रदर्शितम्
ददर्श मुनिशार्दूलस्तृषया बाधितो भृशम् ।
स्नात्वा मध्याह्नवेलायां सरस्यस्मिन्मनोरमे ॥ २६ ॥
वाससी परिधायाऽथ कृत्वा माध्याह्निकीः क्रियाः ।
देवपूजां ततः कृत्वा भुक्त्वा फलमतन्द्रितः ॥ ३० ॥

व्याधोपनीतं सुस्वादु कपित्थं श्रमहारि च । सुखोपविष्टःपप्रच्छव्याधंधर्मरतं पुनः
किं वक्तव्यं मयाह्यद्यतवाऽऽदौधर्मतत्पर! । धर्माश्चबहवःसन्तिनानामार्गाःपृथग्विधाः
तत्रवैशाखमासोक्ताः सूक्ष्मा अपिमहार्थदाः । सर्वेषामेवजन्तूनाममिहाऽमुत्रफलप्रदाः

यत्प्रष्टव्यं मनसि ते यच्चादौतच्चपृच्छताम् । इत्युक्तोमुनिनातेनव्याधःप्राञ्जलिरब्रवीत्

व्याध उवाच

केनवाकर्मणाचाऽऽसीद्व्याधजन्मतमोमयम् । केनवाचेदृशीबुद्धिःसङ्गतिर्वामहात्मनः
एतच्चान्यत्समाचक्ष्व यदि मां मन्यसे प्रभो! । इत्युक्तः पुनरप्याह शङ्खोनाममहामुनिः
मेघगम्भीरया वाचा स्मयमानमुखाम्बुजः ।

शङ्ख उवाच

शाकले नगरे पूर्वं द्विजस्त्वं वेदपारगः ॥ ३७ ॥
स्तम्बोनाममहातेजास्तथाश्रीवत्सगोत्रजः । तवेष्टागणिकाकाचिदासीत्तत्सङ्गदोषतः
त्यक्त्वा नित्यक्रिया नित्यं शूद्रवद्गृहमागतः ।
शून्याचारस्य दुष्टस्य परित्यक्तक्रियस्य च ॥ ३६ ॥
ब्राह्मणी च तदा चाऽसीद्भार्या कान्तिमती तव ।
सा त्वां पर्यचरत्सुभ्रूः सवेश्यं ब्राह्मणाधमम् ॥ ४० ॥

उभयोः क्षालयन्ती व पादांस्त्वत्प्रियकारिणी । उभयोरप्यधः शेते उभयोर्वचने रता
वेश्यया वार्यमाणाऽपि पातिव्रत्यव्रतस्थिता । एवंशुश्रूषयन्त्या हिभर्तारंवेश्ययासह
जगाम सुमहान्कालो दुःखितायामहीतले । अपरस्मिन्दिनेभर्तामाषश्चमूलकान्वितम्
अभक्षयच्छूद्रधर्मान्निष्पावांस्तिलमिश्रितान् ।
तदपथ्यमशित्वा तु वमंश्चैव विरेचयन् ॥ ४४ ॥

अपथ्याद्दारुणो रोगो व्यजायत भगन्दरः । स दह्यमानो रोगेण दिवारात्रं तु भूरिशः
यावदास्तेगृहेवित्तंतावद्वेश्याचसंस्थिता । गृहीत्वातस्यसावित्तंपश्चान्नोवासमन्दिरे
अन्यस्य पार्श्वमासाद्यगताघोरासुनिर्घृणा । ततःसदीनवचनोव्याधिबाधासुपीडितः
उक्तवान्स रुदन्भार्यां रुजाव्याकुलमानसः । परिपालयमांदेविवेश्याऽऽसक्तंसुनिष्ठुरम्
न मयोपकृतं किञ्चित्त्वयि सुन्दरि पावनि! । यो भार्यां प्रणतांपापोनानुमन्येतगर्हितः
स षण्ढो भविता भद्रे दश जन्मसु पञ्चसु । दिवारात्रंमहाभागेनिन्दितःसाधुभिर्जनैः
पापयोनिमवाप्स्यामि त्वां साध्वीमवमन्य वै ।

अहं क्रोधेन दग्धोऽस्मि तवाऽपमानजेन(तवाऽनारदजेन)वै ॥ ५१॥

एवं ब्रुवाणं भर्तारं कृताञ्जलिपुटाऽब्रवीत्। नदैन्यं भवता कार्यं नव्रीडाकान्तमाम्प्रति न चाऽपि त्वयि मे क्रोधोयेनदग्धोवदस्यथ। पुराकृतानिपापानिदुःखानीहभवन्तिहि तानि या क्षमते साध्वी पुरुषो वा स उत्तमः। यन्मया पापयापापंकृतं वैपूर्वजन्मनि तद्भुक्त्या न मे दुःखं न विषादःकथञ्चन। इत्येवमुक्त्वाभर्तारंसासुश्रूस्तमपालयत् आनीय जनकाद्वित्तं बन्धुभ्यो वरवर्णिनी। क्षीरोदवासिनं देवंभर्त्तारंसात्वचिन्तयत् शोधयन्ती दिवारात्रौ पुरीषं मूत्रमेव च। नखेन कर्षती भर्त्तुः कृमीन्कष्टाच्छनैः शनैः न सा स्वपिति रात्रौ तु न दिवा वरवर्णिनी। भर्तुर्दुःखेन सन्तप्तादुःखितेदमवोचत देवाश्च पान्तु भर्तारं पितरो ये च विश्रुताः। कुर्वन्तु रोगहीनं मे भर्तारं गतकल्मषम् चण्डिकायै प्रदास्यामि रक्तमांससमुद्भवम्। सुपक्वान्नं माहिषोपेतं भर्त्तुरारोग्यहेतवे

मोदकान्कारयिष्यामि विघ्नेशाय महात्मने।

मन्दवारे करिष्यामि चोपवासान्दशैव तु ॥ ६१ ॥

नोपभुञ्जामि मधुरं नोपभुञ्जामिवै घृतम्। तैलाभ्यङ्गविहीनाऽहं स्थास्येनैवात्रसंशयः जीवताद्रोगहीनोऽयं भर्त्ता मे शरदां शतम्। एवं साऽव्याहरद्देवी वासरे वासरे गते

तदा चाऽऽगान्मुनिः कश्चिन्महात्मा देवलाह्वयः।

वैशाखे मासि घर्मार्तः सायाह्ने तस्यवै गृहम् ॥ ६४ ॥

तदा वै भार्यया चोक्तं भिषग्वै गृहमागतः।

तेन वै रोगहानिः स्यात्तस्याऽऽतिथ्यं करोम्यहम् ॥ ६५ ॥

ज्ञात्वा त्वं धर्मविमुखं भिषग्व्याजेनवञ्चितः। पादावनेजनंकृत्वातज्जलंमूर्ध्निसाक्षिपत् पानकञ्च ददौ तस्मै घर्मार्ताय महात्मने। त्वयाऽनुमोदिता सायं घर्मतापनिवारकम् स प्रातरुदिते सूर्ये मुनिः प्रायाद्यथाऽऽगतः। अथ चाऽल्पेनकालेनसन्निपातोऽभवत्तव त्रिकट्व्यां नीयमानायांभर्त्ताङ्गुलिमखण्डयत्। उभयोर्दन्तयोःश्लेषःसहसासमपद्यत तत्खण्डमङ्गुलेर्वक्त्रेस्थितंभर्तुःसुकोमलम्। खण्डयित्वाङ्गुलिं भर्तापञ्चत्वमगमत्तदा शय्यायांसुमनोज्ञायांस्मरंस्तांपुंश्चलींशुभाम्। मृतंविज्ञायभर्त्तारंभार्याकान्तिमतीतव

विक्रीय चाऽपि वलयं गृहीत्वा चेन्धनं बहु।

चक्रे चितिं तेन साध्वी मध्ये कृत्वा पतिं तदा ॥ ७२ ॥

अवगुह्यभुजाभ्याञ्चपादौचाश्लिष्यपादयोः। मुखेमुखंविनिक्षिप्य हृदयं हृदये तथा जघने जघनं देवी ह्यात्मानं सन्निवेश्य च। दाहयामासकल्याणीभर्तृदेहंरुजान्वितम्

आत्मना सह कल्याणी ज्वलिते जातवेदसि ॥ ७४ ॥

विमुच्य देहं सहसा जगाम पतिं समालिङ्ग्य मुरारिलोकम्।

पानीयदानेन च माधवेऽस्मिन्पादावनेजादपि योगिगम्यम् ॥ ७५ ॥

त्वमन्तकाले गणिकाविचिन्तया देहं त्यक्त्वा मुक्तसमस्तकिल्बिषः।

जन्मव्याध्यं प्राप्यसे घोररूपं हिंसासक्तः सर्वदोद्वेगकारी ॥ ७६ ॥

दत्ता त्वया पानकस्याऽपि दाने मासेऽनुज्ञा माधवे साधुजाने!।

व्याधोजातस्तेन जाता सुबुद्धिर्धर्मान्प्रष्टुं सर्वसौख्यैकहेतून् ॥ ७७ ॥

धृतं मूर्ध्ना पादशौचावशिष्टं जलं मुनेः सर्वपापापहारि।

तेनेयं ते सङ्गतिर्मे वनेऽस्मिन्नयया भूयः सम्पदः सन्ततिश्च ॥ ७८ ॥

इत्येतत्सर्वमाख्यातं पूर्वजन्मनि यत्कृतम्। कर्म पुण्यं पापकञ्च दृष्टं दिव्येन चक्षुषा

गोप्यं वा ते प्रवक्ष्यामि यद्भवाञ्छ्रोतुमिच्छति।

जाता ते चित्तशुद्धिर्वै स्वस्ति भूयान्महामते! ॥ ८० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमाससमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे व्याधोपाख्याने व्याधस्य पूर्वजन्मकथनं नामाऽष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥

एकोनविंशोऽध्यायः

शङ्खव्याधसम्वादेपरब्रह्मनिरूपणपूर्वकंवायुशापकथनम्

व्याध उवाच

विष्णुमुद्दिश्य कर्तव्या धर्माभागवताःशुभाः । तत्राऽपिमाधवीयाश्चइत्युक्तंतुत्वयापुरा

स विष्णुः कीदृशो ब्रह्मन्किं वा तस्य हि लक्षणम् ।

किं मानं तस्य सद्भावैः कैर्ज्ञेयो भगवान्विभुः ॥ २ ॥

कीदृशावैष्णवा धर्माः केनाऽसौ प्रीयते हरिः ।

एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्! किङ्कराय महामते! ॥ ३ ॥

इति पृष्टस्तु व्याधेन पुनः प्राह स वै द्विजः । प्रणम्य जगतामीशंनारायणमनामयम्

शङ्ख उवाच

शृणु व्याध! प्रवक्ष्यामि विष्णुरूपमकल्मषम् ।

यदचिन्त्यं विरिञ्च्याद्यैर्मुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ ५ ॥

पूर्णशक्तिःपूर्णगुणो निर्दिष्टःसकलेश्वरः । निर्गुणोनिष्कलोऽनन्तःसच्चिदानन्दविग्रहः

यदेतदखिलं विश्वं चराचरमनीदृशम् । साधिशंसाऽऽश्रयं यच्च यद्वशेनियतंस्थितम्

अथ ते लक्षणं वच्मिब्रह्मणःपरमात्मनः । उत्पत्तिस्थितिसंहाराह्यावृत्तिर्नियमस्तथा

प्रकाशोवन्धमोक्षौ च वृत्तिर्यस्माद्भवन्त्यमी ।

स विष्णुर्ब्रह्मसञ्ज्ञोऽसौ कवीनां सम्मतो विभुः ॥ ६ ॥

साक्षाद्ब्रह्मेति तं प्राहुः पश्चाद्ब्रह्मादिकानपि । ब्रह्मशब्दं सोपपदंब्रह्मादिषुविदोविदुः

नान्येषां ब्रह्मता क्काऽपि तच्छक्त्येकांशभागिनाम् ।

तदेतच्छास्त्रगम्यं हि जन्माद्यस्य महाविभोः ॥ ११ ॥

शास्त्रं चवेदाः स्मृतयः पुराणं वै तदात्मकम् । इतिहासः पञ्चरात्रं भारतं चमहामते!

एतैरेवमहाविष्णुर्ज्ञेयो नान्यैः कथञ्चन । नावेदविदमुं विष्णुं मनुतेच नरः क्कचित् ॥

नेन्द्रियैर्नानुमानैश्च न तर्कैः शक्यते विभुम् । ज्ञातुं नारायणं देवं वेदवेद्यं सनातनम् ॥

अस्यैव जन्मकर्माणि गुणाञ्ज्ञात्वायथामति । मुच्यन्ते जीवसंघाश्चसदातद्वशवर्तिनः

क्रमाद्विष्णोश्च माहात्म्यं यथा सातिशयं भवेत् ।

एकैकस्मिन्स्थिता शक्तिर्देवर्षिपितृमातृके ॥ १६ ॥

प्रत्यक्षेणाऽऽगमेनापि तथैवाऽनुमयाऽपि च । आदौनरोत्तमंविद्याद्बलेज्ञानेसुखेतथा

तस्माद्भूतं शतगुणं विद्याज्ज्ञानादिभिर्वृतम् ।

भूतान्मनुष्यगन्धर्वान्विद्याच्छतगुणाधिकान् ॥ १८ ॥

तत्त्वाभिमानिनो देवांस्तेभ्यो विद्याच्छताधिकान् ।

तत्त्वाभिमानिदेवेभ्यः सप्तैव ऋषयो वराः ॥ १९ ॥

सप्तर्षिभ्यो वरो ह्यग्निरग्नेःसूर्यादयस्तथा । सूर्याद्गुरुर्गुरोःप्राणःप्राणादिन्द्रोमहाबलः

इन्द्राच्च गिरिजादेवीदेव्याःशम्भुर्जगद्गुरुः । शम्भोर्बुद्धिर्महादेवीबुद्धेःप्राणोबलाधिकः

नप्राणात्परमंकिञ्चित्प्राणेसर्वंप्रतिष्ठितम् । प्राणाज्जातमिदंविश्वंप्राणात्मकमिदंजगत्

प्राणे प्रोतमिदं सर्वं प्राणादेव हि चेष्टते । सर्वाधारमिमं प्राहुः सूत्रंनीलाम्बुदप्रभम् ॥

लक्ष्मीकटाक्षमात्रेण प्राणस्याऽस्य स्थितिर्भवेत् ।

सा लक्ष्मीर्देवदेवस्य कृपा लेशैकभाजिनी ॥ २४ ॥

न विष्णोः परमं किञ्चिन्न समो वा कथञ्चन ।

व्याध उवाच

कथं जीवेष्वयं प्राणः सूत्रनामाऽधिकोऽभवत् ॥ २५ ॥

निर्णयो वा कथंह्यस्यप्राणाधिक्यंकथंविभो! । एतदाचक्ष्वमेब्रह्मन्कथंप्राणाद्विभुःपरः

शङ्ख उवाच

शृणुव्याधप्रवक्ष्यामियत्पृष्टोनिर्णयस्त्वया । प्राणाधिक्यंसमुद्दिश्य जीवैश्चसकलैरपि

पुरा नारायणो देवः पद्मसृष्टौ सनातनः । सृष्ट्वाब्रह्मादिकान्देवानिदं प्राह जनार्दनः ॥

साम्राज्येऽहं स्थापयेयं ब्रह्माणं वः पतिं प्रभुम् ।

यो युष्मास्वधिको देवो यौवराज्ये सुरेश्वराः! ॥ २९ ॥

तंस्थापयतशीलाढ्य शौर्यौदार्यगुणान्वितम् । इत्युक्त्वाविभुनादेवाःसर्वेशक्रपुरोगमाः
एवं विवदिरेऽन्योन्यमहं भूयामहं त्विति । सर्वेविवदमानाश्च सूर्यं केचित्परं विदुः
शक्रं केचित्परं कामं केचित्तूष्णींतु तस्थिरे । ते निर्णयमपश्यन्तःप्रष्टुं नारायणंययुः
नमस्कृत्य पुनः प्राहुःसर्वेप्राञ्जलयोऽमराः । विचारितंमहाविष्णो! सर्वैरस्माभिरञ्जसा
अस्मासु देवमधिकं नैव विद्मः कथञ्चन । त्वमेव निर्णयं ब्रूहि देवाः संशयिनः खलु
इति पृष्टोऽमरैः सर्वैःप्रहसन्निदमब्रवीत् । देहादस्माच्चवैराजाद्यस्मिन्निष्क्रामतिह्ययम्
पतिष्यति प्रविष्टेतु यस्मिन्वै ह्युत्थितो भवेत् । सदेवोह्यधिकोनूनंनापरस्तुकथञ्चन
इत्युक्तास्तेततःसर्वेतथास्त्वितिवचोऽब्रुवन् । निश्चक्रामजयन्ताह्वःपादात्पूर्वंसुरेश्वरः
तदापङ्गुममुं प्राहुर्नदेहः पतितस्तदा । शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि ॥३८
पश्चाद्गुह्याद्विनिष्क्रान्तो दक्षोनाम प्रजापतिः । तदा षण्ढममुं प्राहुर्नदेहः पतितस्तदा
शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि।पश्चाद्धस्ताद्विनिष्क्रान्तइन्द्रःसर्वामरेश्वरः
हस्तहीनममुंप्राहुर्न देहः पतितस्तदा । शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि ॥

लोचनाभ्यां विनिष्क्रान्तः सूर्यस्तेजस्विनां वरः ।
तदा काणममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ ४२ ॥
शृण्वन्पिबन्वदञ्जिघ्रन्पश्यन्नास्तेऽचलन्नपि ।
घ्राणात्पश्चाद्विनिष्क्रान्तौ नासत्यौ विश्वभेषजौ ।
अजिघ्राणममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥ ४३ ॥

शृण्वन्पिबन्वदन्नैवाजिघ्रन्नास्तेऽचलन्नपि ।श्रोत्राद्दिशोविनिष्क्रान्तानदेहःपतितस्तदा

तदाऽमुं बधिरं प्राहुर्मृतं नैव कथञ्चन ॥ ४४ ॥

पिबन्वदन्नपि तदा ह्यशृण्वन्नचलन्नपि । वरुणो रसनायास्तु विनिष्क्रान्तस्ततःपरम्

तदाऽरसज्ञमेवाऽऽहुर्नदेहः पतितस्तदा ॥ ४५ ॥
जीवंश्चलन्वदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ।
ततो वाचो विनिष्क्रान्तो वह्निर्वागीश्वरो विभुः ॥ ४६ ॥
तदा मूकममुं प्राहुर्न देहः पतितस्तदा ।

जीवंश्चलन्वदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ॥ ४७ ॥

पश्चाद्रुद्रो विनिष्क्रान्तो मनसोबोधनात्मकः । तदाजडममुंप्राहुर्न देहः पतितस्तदा ॥

जीवंश्चलन्वदन्नास्ते तथा जानञ्छ्वसन्नपि ।
पश्चात्प्राणो विनिष्क्रान्तो मृतमेनं तदा विदुः
पुनरेवं तदा प्राहुर्देवा विस्मितमानसाः ॥ ४६ ॥

देहमुत्थापयेद्यस्तु पुनरेवं व्यवस्थितः । स एव ह्यधिकोऽस्मासुयुवराजाभविष्यति
इत्येवंतुप्रतिश्रुत्यविविशुश्चयथाक्रमम् । जयन्तःप्राविशत्पादौनोत्तस्थौतत्कलेवरम्

गुह्यञ्च प्राविशद्दक्षो नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ।
इन्द्रो हस्तौ विवेशाऽथ नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५२ ॥
चक्षुः सूर्यः प्रविष्टोऽभून्नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ।
दिशः श्रोत्रे प्रविविशुर्नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥५३ ॥
वरुणः प्राविशज्जिह्वां नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ।
नासां विविशतुर्दस्रौ नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् ॥ ५४ ॥

वह्निश्चप्राविशद्वाचं नोत्तस्थौ तत्कलेवरम् । मनश्च प्राविशद्रुद्रोनोत्तस्थौतत्कलेवरम्

पश्चात्प्राणो विवेशाऽसौ तदोत्तस्थौ कलेवरम् ।
तदा देवा विनिश्चित्य प्राणं देवाधिकं विभुम् ॥ ५६ ॥

बले ज्ञाने च धैर्ये च वैराग्ये प्राणनेऽपि च । ततोऽभिषेचयाञ्चक्रुर्यौवराज्येमहाप्रभुम्
उत्कृष्टस्थितिहेतुत्वादुक्थमेकंतदाजगुः । तस्मात्प्राणात्मकंविश्वंसर्वंस्थावरजङ्गमम्

अंशैः पूर्णैर्बलाढ्यैश्च पूर्णोऽयं जगताम्पतिः ॥ ५६ ॥
न प्राणहीनं जगदस्ति किञ्चित्प्राणेन हीनं न च वै समेधते ।
न प्राणहीनं स्थितमत्र किञ्चित्प्राणेन हीनं न च किञ्चिदस्ति
तस्मात्प्राणः सर्वजीवाधिकोऽभूद् बलाधिकः सर्वजीवान्तरात्मा ॥ ६०॥
प्राणात्कोऽपि ह्यधिको वा समो वा शास्त्रे दृष्टः श्रुतपूर्वो न चाऽऽस्ते ।

तत्तत्कार्यानुगः प्राणो ह्येको देवोह्यनेकधा । तस्मात्प्राणं वरंप्राहुःप्राणोपासनतत्परः

लीलयैव जगत्स्रष्टुं हन्तुं पालयितुं प्रभुः ॥ ६२ ॥

शेषाऽहिशिवशक्राद्याश्चेतनाश्च जडा अपि । वासुदेवादृतेकोऽपि नैनम्परिभविष्यति सर्वदेवात्मकः प्राणः सर्वदेवमयोविभुः । वासुदेवाऽनुगोनित्यंतथाविष्णुवशस्थितः वासुदेवप्रतीपं तु न शृणोति न पश्यति । देवाः प्रतीपं कुर्वन्ति रुद्रेन्द्राद्याः सुरेश्वराः प्रतीपं क्वाऽपि कुरुते नप्राणःसर्वगोचरः । तस्मात्प्राणोमहाविष्णोर्बलमाहुर्मनीषिणः एवं ज्ञात्वा महाविष्णोर्माहात्म्यंलक्षणंतथा । पूर्वबन्धानुगंलिङ्गंजीर्णांत्वचमिवोरगः विसृज्य परमं याति नारायणमनामयम् । श्रुत्वा शङ्खोदितंवाक्यंपुनर्व्याधःप्रसन्नधीः प्रश्रयाऽवनतोभूत्वापुनःपप्रच्छतंमुनिम् । ब्रह्मन्महानुभावस्यप्राणस्याऽस्यजगद्गुरोः न ख्यातो महिमा लोकेकथं सर्वेश्वरस्य वै । देवानाञ्चमुनीनाञ्च भूपानाञ्चमहात्मनाम् महिमा श्रूयते लोके पुराणेषु सहस्रशः । एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मञ्छ्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥

शङ्ख उवाच

पुरा प्राणो हरिं देवं नारायमनामयम् । अश्वमेधैर्यष्टुकामो गङ्गातीरं ययौ मुदा ॥ हलैश्चकार भूशुद्धिं नानामुनिगणैर्युतः । अन्तर्वल्मीकलीनस्तु कण्वो नामसमाधिगः हलोत्कृष्टो विनिष्क्रान्तक्रोधादिदमुवाच ह । दृष्ट्वा पुरःस्थितंप्राणंशशापहमहाविभुम् अद्यप्रभृति न ख्यातिं महिमा भुवनत्रये । तव प्राप्नोति देवेश! भूलोके तु विशेषतः प्रख्यातास्ते भविष्यन्तिह्यवताराजगत्त्रये । इत्युक्तोमुनिनातेनवायुःक्रोधात्तमब्रवीत्

विनाऽपराधं शप्तोऽस्मि तितिक्षुं मां निरागसम् ।

तस्मात्कण्व! महाबाहो गुरुद्रोही भवाऽऽशु च ॥ ७७ ॥

लोकेनिन्दितवृत्तिश्चभवेत्याहसदागतिःततःप्रभृतिलोकेऽस्मिन्प्राणस्याऽस्यमहाप्रभो! नख्यातोमहिमालोकेभूलोकेतुविशेषतः । शापात्कण्वोगुरुंजग्ध्वासूर्यशिष्योऽभवत्तदा इत्येतत्कथितं सर्वं यत्पृष्टं तुत्वयाऽधुना । यच्छ्रोतव्यमितोव्याधपृच्छमांमाविचारय

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे वायुशापकथनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः

श्रीभागवतधर्मकथनम्

व्याध उवाच

किं जीवा विभुना सृष्टाः कोटिशोऽथ सहस्रशः ।

दृश्यन्ते भिन्नकर्माणो नानामार्गा सनातनाः ॥ १ ॥

नैकस्वभावा एतेहि कुत एव महामते! । सर्वं तत्पृच्छते मह्यं विस्तरात्तत्त्वतो वद

शङ्ख उवाच

त्रिविधाजीवसङ्घा हि रजःसत्त्वतमोगुणाः । राजसा राजसंकर्मतामसास्तामसंतथा सात्त्विकाः सात्त्विकंकर्मकुर्वन्त्येतेयथाक्रमम् । क्वचिच्चगुणवैषम्यात्प्राप्नुवन्तिनराइमे तेनैवोच्चावचं कर्म कुर्वन्तः फलभागिनः । क्वचित्सुखं क्वचिद्दुःखंक्व चिच्चोभयमेवच गुणानामेव वैषम्यात्प्राप्नुवन्ति नराइमे । प्रकृतिस्था इमे जीवाबद्धाएतैर्गुणैस्त्रिभिः गुणकर्माऽनुरूपेण कर्मणां व्यत्ययःफलम् । गुणानुगुण्यंभूयस्तेप्रकृतियान्त्यमीजनाः प्रकृतिस्थाःप्राकृतिकागुणकर्माऽभिमूर्च्छिताःगतिंप्राकृतिकींयान्तिव्यत्ययःप्रकृतेर्नहि तामसा दुःखबहुलाः सदा तामसवृत्तयः । निर्दया निष्ठुरा लोके सदाद्वेषैकजीविनः

राक्षसाद्याः पिशाचान्तास्तामसीं यान्ति वै गतिम् ।

राजसा मिश्रमतयः कर्तारः पुण्यपापयोः ॥ १० ॥

पुण्यात्स्वर्गं प्राप्नुवन्ति क्वचित्पापाच्च यातनाम् ।

अत एते मन्दभाग्या आवर्तन्ते पुनः पुनः ॥ ११ ॥

धर्मशीला दयावन्तः श्रद्धावन्तोऽनसूयकाः ।

सात्त्विकाः सात्त्विकीं वृत्तिमनुतिष्ठन्त आसते ॥ १२ ॥

तेचोर्ध्वंयान्तिविमलागुणापायेमहौजसः।विभिन्नकर्मणाश्चाऽतःपृथग्भावाःपृथग्विधाः गुणकर्मानुरूपेण तेषां विष्णुर्महाप्रभुः । कर्माणि कारयत्यद्धास्वस्वरूपाप्तये विभुः

विष्णोर्वैषम्यनैर्घृण्ये पूर्णकामस्य वै नहि । सृष्टिंस्थितिंहृतिश्चैवसमामेवकरोत्ययम्
स्वगुणादेव ते सर्वेकर्मणः फलभागिनः । आरामोप्तान्यथा सर्वान्समं वर्षयतिद्रुमान्
एककुल्याजलाह्यङ्ग द्रुमाश्च प्रकृतिं गताः । नारामोप्तरि वैषम्यं नैर्घृण्यं वा कथञ्चन

व्याध उवाच

जनानां पूर्णभोगानां कदामुक्तिर्भवेन्मुने! । सृष्टिकालेऽथवाह्यन्तकालेवास्थापनस्यच
क्वचिच्चसृष्टिकालस्य संहारस्याऽपि वै स्थिते । एतद्विस्तार्यमेब्रह्मन्भगवच्चेष्टितंवद

शङ्ख उवाच

चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिनमुच्यते । रात्रिश्च तावती तस्य ह्यहोरात्रं दिनं भवेत्
दशपञ्चदिनान्याहुः पक्षं मासो द्वयात्मकः । मासद्वयमृतुं प्राहुरयनं च ऋतुत्रयम् ॥
अयने द्वेवत्सरःस्यात्ताद्रृक्च्छतसमायदि । गच्छन्तिब्रह्मणोह्यस्यब्रह्मकल्पं तदाविदुः
तावान्हि प्रलयः काल इति वेदविदांमतम् । प्रलयस्त्रिविधःप्रोक्तोमानवोमानवात्यये
दैनन्दिनोद्वितीयोहि ब्रह्मणो दिवसात्यये । ब्रह्मणोऽथ लये पश्चाद्ब्राह्मश्चप्रलयंविदुः
ब्रह्मणस्तु मुहूर्ते तु तु मनोस्तु प्रलयं विदुः । प्रलयेषु व्यतीतेषु चतुर्दशसु वै क्रमात्
दैनन्दिनलयं प्राहुः प्रलयानां स्थितिम्पुनः । त्रयाणामेव लोकानांलयोमन्वन्तरेभवेत्
चेतनानांःतदा नाशोन लोकानां क्षयो भवेत् । उदकैरेव पूर्तिश्च यथा पूर्वं तथा पुनः
मन्वन्तरान्ते भूयात्तु चेतनानां पुनर्भवः । दैनन्दिनलये व्याध सर्वस्यापि क्षयोभवेत्

सत्यलोकं विना सर्वे लोका नश्यन्ति साधिपाः ।
सचेतनाः साधिभूताः प्रसुप्ते चतुरानने ॥ २९ ॥
तत्त्वाभिमानिनो देवाः केचिच्च मुनयस्तथा ।
शिष्यन्ति सुप्ताः सर्वेऽपि सत्यलोकव्यवस्थिताः ॥ ३० ॥

तिष्ठन्ति सुप्तिमापन्ना यावत्कल्पमतोन्द्रियाः । पुनर्निशात्यये ब्रह्मायथापूर्वमकल्पयत्

ऋषीन्देवान्पितॄंल्लोकान्धर्मान्वर्णान्पृथक्पृथक् ।
पुनर्दशावतारा हि विष्णोर्देवस्यचक्रिणः ॥ ३२ ॥

नियमेन भवन्त्येते तथान्येऽपि च भूरिशः । देवता ऋषयश्चैव आकल्पञ्च गिराम्पतेः

पुनरेवाऽभिवर्तन्ते ब्रह्मणा सह मुक्तिगाः । भूपाश्च साधवो ये चसिद्धिंप्राप्ताःपरंगताः

तेनैव चाभिवर्तन्ते सत्यलोकव्यवस्थिताः ।
तद्राशिगाः पुनर्यान्ति तन्नाम्नाश्रुतिसंस्थिताः ॥ ३५ ॥
तत्तद्गोत्रेषु जायन्ते तत्तत्कर्मरताः सदा ।
दैत्यानामपि सर्वेषां यदा कलियुगात्ययः ॥ ३६ ॥

कलिनासहगच्छन्तिस्वांगतिंनिरयालयाः । तेषाञ्चराशिसंस्थायेतन्नामानोऽपरेऽपिच
जायन्ते कर्मणा स्वेन तत्तत्कर्मविधायकाः । सृष्टिकालं प्रवक्ष्यामिमुक्तिकालंतथैवच
ब्रह्मादीनाञ्च देवानां समाहितमना भव । निमेषो देवदेवस्य ब्रह्मकल्पसमो मतः ॥

तस्याऽवसाने चोन्मेषो देवदेवशिखामणेः ।
निमेषाऽन्ते भवेदिच्छा स्रष्टुं लोकांश्च कुक्षिगान् ॥ ४० ॥
सोऽपश्यत्स्वोदरे सर्वाञ्जीवसङ्घाननेकशः ।
सृज्यान्मुक्तानमूंन्सर्वांल्लिङ्गभङ्गमुपागतान् ॥ ४१ ॥

सुप्ताः सृतिस्थाः सर्वेऽपितमोगाअपिसर्वशः । पूर्वकल्पेलिङ्गभङ्गमापन्नाविधिपूर्वकाः
मानवान्ताजीवकोशाजीवन्मुक्ताश्चमुक्तिगाः । पूर्वकल्पेविमुक्ताश्चब्रह्माद्यामानवान्तकाः

ध्यानसंस्था हि तिष्ठन्ति विष्णुकुक्षिगताअपि ।
उन्मेषस्याऽऽदिमे भागे चतुर्व्यूहात्मको विभुः ॥ ४४ ॥
भूत्वा तु पूर्वसाद्गुण्याद्वासुदेवाच्च व्यूहगात् ।
दत्त्वा तु ब्रह्मणो मुक्तिं सायुज्याख्यां महाविभुः ॥ ४५ ॥
दत्त्वा तदनु सायुज्यं तत्त्वज्ञानं महात्मनाम् ।
सारूप्यं चैव केषाञ्चित्सामीप्यञ्च तथा विभुः ॥ ४६ ॥
सालोक्यञ्च तथाऽन्येषां दत्त्वा देवो जनार्दनः ।
अनिरुद्धवशे सर्वान्स्थितांल्लोकानलोकयत् ॥ ४७ ॥

प्रद्युम्नस्य वशे दत्वा सृष्टिं कर्तुं मनो दधे । मायां जायांकृतिंशान्तिमुपयेमेस्वयंहरिः

चतुर्व्यूहैः पूर्णगुणैर्वासुदेवादिकैः क्रमात् ।

ताभिर्युक्तो महाविष्णुश्चतुर्व्यूहात्मको विभुः ॥ ४६ ॥

भिन्नकर्माशयं लोकंपूर्णकामोव्यजीजनत् । उन्मेषान्तेपुनर्विष्णुर्योगमायांसमाश्रितः

सङ्कर्षणाद्व्यूहगाच्च हरत्येतच्चराचरम् । तदेतत्सर्वमाख्यातं कार्यं चिन्त्यं महात्मनः

यदचिन्त्यं दुर्विभाव्यं ब्रह्माद्यैरपि योगिभिः ।

व्याध उवाच

के वा भागवता धर्माः कैर्विष्णुश्च प्रसीदति ॥ ५२ ॥

तानहं श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतं वद नो मुने! ।

शङ्ख उवाच

येन चित्तविशुद्धिः स्याद्यः सतामुपकारकः ॥ ५३ ॥

तं विद्धि सात्त्विकं धर्मं यश्च केनाऽप्यनिन्दितः ।

श्रुतिस्मृत्युदितो यस्तु यदि निष्कामिको भवेत् ॥ ५४ ॥

यस्तुलोकाऽविरुद्धोऽपितंधर्मंसात्त्विकंविदुः । चतुर्विधाहितेधर्मावर्णाश्रमविभागतः

नित्यनैमित्तिकाः काम्या इति ते च त्रिधामताः ।

ते सर्वे स्वस्वधर्माश्च यदा विष्णोः समर्पिताः ॥ ५६ ॥

तदा वै सात्त्विकाज्ञेया धर्माभागवताःशुभाः । देवातान्तरदैवत्याःसकामाराजसामताः

यक्षरक्षःपिशाचादिदैवत्या लोकनिष्ठुराः ।

हिंसात्मका निन्दिताश्च धर्मास्ते तामसाः स्मृताः ॥ ५८ ॥

सत्त्वस्थाः सात्त्विकान्धर्मान्विष्णुप्रीतिकराञ्छुभान् ।

कुर्वन्त्यनीहया नित्यं ते वै भागवताः स्मृताः ॥ ५९ ॥

येषांचित्तंसदाविष्णौजिह्वायांनामवैविभोः । पादौचहृदयेयेषांते वैभागवताः स्मृताः

सदाचाररता ये च सर्वेषामुपकारकाः । सदैव ममताहीनास्ते वै भागवताः स्मृताः

येषाञ्च शास्त्रेविश्वासो गुरौसाधुषुकर्मसु । येविष्णुभक्ताःसततन्तेवैभागवताःस्मृताः

येषां हि सम्मता धर्माः शाश्वता विष्णुवल्लभाः ।

श्रुतिस्मृत्युदिता ये च ते धर्माः शाश्वता मताः ॥ ६३ ॥

अटनंसर्वदेशेषु वीक्षणं सर्वकर्मणाम् । श्रवणं सर्वधर्माणां विषयाऽऽसक्तचेतसाम्

अकिञ्चित्करमेतेषां षण्ढस्येव वरस्त्रियः । साधूनां दर्शनेनैव मनोद्रवति वै सताम्

चन्द्रस्य कौमुदीसङ्गाच्चन्द्रकान्तशिलायथा । क्वचित्सच्छास्त्रश्रवणाद्विषयैरहितंमनः

तिष्ठत्येव सतां पुंसांतेजोरूपंह्यकल्मषम् । पद्मबन्धोःप्रभासङ्गात्सूर्यकान्तशिलायथा

निष्कामैर्हि जनैर्यस्तु श्रद्धया समुपाश्रितः । योविष्णुवल्लभोनित्यंधर्मोभागवतोमतः

तद्दृष्टा बहवो धर्माइहाऽमुत्रफलप्रदाः । विष्णुप्रीतिकराःसूक्ष्माःसर्वदुःखविमोचकाः

दध्नःसारमिवोद्धृत्य धर्मंवैशाखसम्भवम् । रमायैभगवानाहक्षीराब्धौहितकाम्यया

मार्गच्छायाविनिर्माणं प्रपादानञ्च वै तथा । व्यजनैर्व्यजनञ्चैव प्रश्रयाणां समर्पणम्

छत्रस्योपानहोर्दानं दानं कर्पूरगन्धयोः ।

वापीकूपतडागानां निर्माणं विभवे सति ॥ ७२ ॥

सायाह्ने पानकस्यापि दानं तु कुसुमस्य च । ताम्बूलदानं पापघ्नंगोरसानांविशेषतः

लवणान्विततक्रस्य दानं श्रान्ताय वै पथि । अभ्यङ्गकरणं चैव द्विजपादावनेजनम्

कटकम्बलपर्यङ्कदानं गोदानमेव च । मधुयुक्ततिलानां च दानं पापविनाशनम् ॥

सायाह्ने चेक्षुदण्डानां दानमुर्वारुकस्य च । रसायनप्रदानञ्च पितृनिर्वापणं तथा ॥७६

एते धर्मा विशिष्योक्ता मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ।

प्रातः सूर्योदये स्नात्वा शृण्वन्द्विजकुलेरितम् ॥ ७७ ॥

नित्यकर्माणि कृत्वैवंमधुसूदनमर्चयेत् । कथां माधवमासीयां शृणुयाच्च समाहितः

तैलाभ्यङ्गंवर्ज्जयेच्चकांस्यपात्रे तुभोजनम् । निषिद्धभक्षणञ्चैववृथाऽऽलापन्तुवजयेत्

अलाम्बुं गृञ्जनञ्चैव लशुनन्तिलपिष्टकम् । आरनालं भिस्सटञ्चवृतकोशातकीं तथा

उपोदकीं कलिङ्गञ्च शिग्रुशाकञ्च वर्जयेत् । निष्पावानिकुलित्थानिमसूराणि वर्जयेत्

वृन्ताकानि कलिङ्गानिकोद्रवाणिच्च वर्जयेत । तन्दुलीयकशाकञ्चकौसुम्भंमूलकंतथा

औदुम्बरं बिल्वफलं तथा श्लेष्मातकीफलम् ।

सर्वथा वर्जयेद्विद्वान्मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ॥ ८३ ॥

एतेष्वन्यतमंभुक्त्वासचण्डालोभवेद्ध्रुवम् । तिर्यग्योनिशतंयातिनात्रकार्याविचारणा

एवं मासव्रतं कुर्यात्प्रीतये मधुघातिनः । एवं व्रते समाप्ते तु प्रतिमां कारयेद्विभोः ॥ मधुसूदनदैवत्यां सवस्त्राञ्च सदक्षिणाम् । स्वर्चितां विभवैःसर्वैर्ब्राह्मणायनिवेदयेत् वैशाखसितद्वादश्यां दद्याद्दध्यन्नमञ्जसा । सोदकुम्भं सताम्बूलं सफलञ्च सदक्षिणम् ददामि धर्मराजाय तेन प्रीणातु वै यमः । अपसव्यात्समुच्चार्य नामगोत्रे पितुस्ततः दद्याद्दध्यन्नमक्षय्यं पितॄणां तृप्तिहेतवे । गुरुभ्यश्च तथा दद्यात्पश्चाद्दद्याच्च विष्णवे

शीतलोदकदध्यन्नं कांस्यपात्रस्थमुत्तमम् ।
सदक्षिणं सताम्बूलं सभक्ष्यञ्च फलान्वितम् ॥ ॥ ६० ॥
ददामि विष्णवे तुभ्यं विष्णुलोकजिगिषया ।
इति दत्त्वा यथाशक्त्या गाञ्च दद्यात्कुटुम्बिने ॥ ६१ ॥

एवं मासव्रतं कुर्याद्यो दम्भेन विवर्जितः । ससर्वैः पातकैर्हीनः कुलमुद्धृत्य वैशतम् पश्यतामेवभूतानांभित्त्वावैसूर्यमण्डलम् । यातिविष्णोःपरंधामयोगिनामपिदुर्लभम्

व्याख्यात्येवं द्विजकुलवरे माधवीयांश्च धर्मां,
न्विष्ण्वादीष्टानतिमहितरान्व्याधपृष्टान्समस्तान् ॥ ६४ ॥
वटः सद्यः पश्यतामेव भूमौ पपाताऽहो पञ्चशाखी द्रुमोऽयम् ।
वृक्षात्तस्मात्कोटरे संस्थितो हि व्यालः कश्चिद्दीर्घदेही करालः
हित्वा देहं पापयोनिं च सद्यः स वै तस्थौ प्राञ्जलिर्नम्रमूर्धा ॥ ६५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे भागवतधर्म-कथनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

व्याधोपाख्यानेवाल्मीकेर्जन्मवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

ततस्तु विस्मितोभूत्वाशङ्खोव्याधसमन्वितः । कोभवानितितंप्राहदशोपाच कुतस्तव केन वाकर्मणासौम्य! मतिस्तवशुभावहा । अकस्मात्तेकथंमुक्तिरेतदाचक्ष्वविस्तरात् शङ्खेनैव तदापृष्टो दण्डवत्पतितोभुवि । प्रश्रयाऽवनतो भूत्वाप्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् अहंपुरा द्विजः कश्चित्प्रयागे बहुभाषणः । रूपयौवनसम्पन्नो विद्यामदसुगर्वितः ॥ धनाढ्यो बहुपुत्राढ्यः सदाऽहङ्कारदूषितः । कुसीदस्य मुनेः पुत्रोनाम्नारोचनइत्यहम्

आसनं शयनं निद्रा व्यवायोऽक्षपरिक्रियाः ।
लोकवार्ता कुसीदं वा व्यापारास्ते ममाऽभवन् ॥ ६ ॥

तन्तुमात्राणि कर्माणि लोकनिन्दाविशङ्कितः । सदम्भश्च सदा कुर्वनश्रद्धामेकदाचन दुर्बुद्धेर्ममदुष्टस्यकियत्कालोगतोऽभवत् । तदावैशाखमासेऽस्मिञ्जयन्तोनामवैद्विजः श्रावयामासतन्मासधर्मान्भागवतप्रियान् । तत्क्षेत्रेवासिनांपुण्यकर्मणाञ्चद्विजन्मनाम् नारीनराः क्षत्रियाश्चवैश्याः शूद्राःसहस्रशः । प्रातःस्नात्वासमभ्यर्च्यमधुसूदनमव्ययम् कथां शृण्वन्तिसततं जयन्तेनसमीरिताम् । शुचिर्भूत्वामौनधरावासुदेवकथारताः वैशाखधर्मनिरता दम्भालस्यविवर्जिताः । तांसभाञ्चप्रविष्टोऽहं कौतुकाच्चदिदृक्षया

सोष्णीषेण मया मूर्ध्ना नमस्कारोऽपि न कृतः ।
ताम्बूलञ्च मुखे कृत्वा कञ्चुकञ्च मया धृतम् ॥ १३ ॥

कथाविक्षेपमचरं लोकवार्ताभिरञ्जनात् । सर्वेषां चित्तचाञ्चल्यमभूद्वैलोकवार्तया ॥ कचिद्धासःप्रसार्याहंकचिन्निन्दन्कचिद्धसन् । एवंकालोमयानीतःकथायावत्समाप्यते पश्चात्तेनैव दोषेण सद्योऽल्पायुर्विनष्टधीः । सन्निपातेन पञ्चत्वं प्राप्तोऽहञ्चपरे दिने ॥ तप्तसीसजलैः पूर्णं निरयञ्च हलाहलम् । प्राप्यभुक्त्वा यातनाञ्च मन्वन्तानि चतुर्दश

युक्तेष्वथचलक्षेषु तां चतुरशीतिभिः । क्रमाद्योनिषु जातोऽहमिदानीञ्चावसन्द्रुमे ॥
दशयोजनविस्तीर्णे शतयोजनमुन्नते । व्यालोऽहं तामसः क्रूरः सप्तयोजनकोटरे ॥
भूत्वा वसामि विप्रर्षे! कर्मणा बाधितः पुरा । अयुतञ्च समायातानिराहारस्यकोटरे
दैवात्तव मुखाम्भोजसमीरितकथामृतम् । श्रुत्वा चक्षुर्द्वयेनाहंसद्योध्वस्ताशुभोमुने

व्यालयोनिं विसृज्याऽहं दिव्यरूपधरः पुमान् ।
प्राञ्जलिःमप्रणतो भूत्वा पादौ ते शरणं गतः ॥ २२ ॥

कस्मिञ्जन्मनि त्वंबन्धुर्नजानेमुनिसत्तम । नमयोपकृतंक्वाऽपिसानुकम्पःकुतःसताम्
साधूनां समचित्तानांसदा भूतदयावताम् । परोपकारप्रकृतिर्न चैषामन्यथामतिः ॥

ममाद्याऽनुगृहाण त्वं यथा धर्मे मतिर्भवेत् ।
न भूयाद्विस्मृतिः क्वाऽपि विष्णोर्देवस्य चक्रिणः ॥ २५ ॥
महतां साधुवृत्तानां सङ्गतिश्च सदा भवेत् !
दारिद्र्यमेकमेव स्यान्मदान्धपरमाञ्जनम् ॥ २६ ॥

इति तं बहुधा स्तुत्वा प्रणम्य च पुनः पुनः । प्राञ्जलिःप्रणतस्तस्थौतूष्णीमेवतदग्रतः
शङ्खो दोर्भ्यां समुत्थाप्यपूर्णप्रेमपरिप्लुतः । पस्पर्श पाणिना चाङ्गंशन्तमेनगताध्वसः
चक्रे सोऽनुग्रहं तस्मिन्दिव्यरूपधरे द्विजे । प्राहतंकृपयाऽऽविष्टोभाविवृत्तान्तमञ्जसा

द्विज! त्वं मासमाहात्म्यश्रवणाच्च हरेरपि।
माहात्म्यश्रवणात्सद्योविध्वस्ताऽखिलबन्धनः ॥ ३० ॥

अतिहायकलङ्कञ्च क्रमाद्गत्वापुनर्भुवि । दशार्णे विषमे पुण्ये भविता त्वं द्विजोत्तमः
वेदशर्मेति विख्यातः सर्ववेदविशारदः । तत्रतेभविताजातिस्मृतिरात्यन्तिकीशुभा

तथा स्मृतानुबन्धस्त्वं त्यक्तसर्वैषणः शुभः ।
करोषि सकलान्धर्मान्वैशाखोक्तान्हरिप्रियान् ॥ ३३ ॥

निर्द्वन्द्वोनिःस्पृहोऽसङ्गोगुरुभक्तोजितेन्द्रियः।सदाविष्णुकथालापोभवितातत्रजन्मनि
ततःसिद्धिंसमाप्याऽथविध्वस्ताऽखिलबन्धनः । प्राप्नोषिपरमंधामयोगैरपिदुरासदम्
माभैषीःपुत्र!भद्रंतेभवितामत्प्रसादतः । हास्याद्भयात्तथाक्रोधाद्द्वेषात्कामादथाऽपिवा

स्नेहाद्वा सकृदुच्चार्य विष्णोर्नामाऽघहारि च ।
पापिष्ठा अपि गच्छन्ति विष्णोर्धाम निरामयम् ॥ ३७ ॥
किमु तच्छ्रद्धया युक्ता जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
दयावन्तः कथां श्रुत्वा गच्छन्तीति द्विजोत्तम! ॥ ३८ ॥
केचित्केवलया भक्त्या कथालापैकतत्पराः ।
सर्वधर्म्मोज्झिता वाऽपि यान्ति विष्णोःपरम्पदम् ॥ ३९ ॥

द्वेषादिना च भक्त्या वा केचिद्विष्णुमुपासते । तेऽपियान्तिपरंधामपूतनेवासुहारिणी
महद्भिःसङ्गतोनित्यंवाग्विसर्गस्तदाश्रयः । मुमुक्षणाञ्चकर्तव्यःसःविधिःश्रुतिचोदितः

स वाग्विसर्गो जनताऽघविप्लवो यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ।
नामान्यनन्तस्य यशोऽङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्तिसाधवः ॥
यः कष्टसेवां न च काङ्क्षते विभुर्न वा समं भूरि न रूपयौवने ।
स्मृतः सकृद्गच्छति धाम भास्वरं कम्वा दयालुं शरणं व्रजेत ॥ ४२ ॥

तमेव शरणं याहि नारायणमनामयम् । भक्तवत्सलमव्यक्तं चेतोगम्यं दयानिधिम् ॥
कुरु सर्वानिमान्धर्मान्वैशाखोक्तान्महामते! । तेन तुष्टोजगन्नाथःशर्म तेच विधास्यति
इत्युक्त्वा विररामाऽथव्याधं दृष्ट्वा सुविस्मितः । सदिव्यःपुरुषःप्राहपुनस्तंमुनिपुङ्गवम्

दिव्यपुरुष उवाच

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि त्वया शङ्ख! दयालुना ।
दिष्ट्या गता मे दुर्योनिर्यामि चैव पराङ्गतिम् ॥ ४७ ॥

इति तञ्च परिक्रम्य ह्यनुज्ञातो दिवं ययौ । ततःसायमभूद्राजञ्छङ्खोव्याधेनतोषितः
सन्ध्यांसायन्तनींकृत्वारात्रिशेषंनिनायच । नानाख्यानैश्चभूपानांदेवानाञ्चमहात्मनाम्
लीलाभिरवताराणां दृष्टगोष्ठिभिरेव च । ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय पादौप्रक्षाल्यवाग्यतः

ध्यायंश्च तारकम्ब्रह्म कृत्वा शौचादिसत्क्रियाम् ।
वैशाखे मेषगे सूर्ये स्नात्वा प्राक्च भगोदयात् ॥ ५१ ॥
कृत्वा सन्ध्यादिकं कर्म तथा सन्तर्प्य चाऽखिलान् ।

व्याधमाहूय हृष्टात्मा मूर्ध्नि प्रोक्ष्य निरीक्ष्य च ॥ ५२ ॥
रामेति द्व्यक्षरं नामददौवेदाधिकं शुभम् । विष्णोरेकैकनामाऽपिसर्ववेदाधिकंमतम्
तेभ्यश्चाऽनन्तनामभ्योऽधिकं नाम्नांसहस्रकम् । तादृङ्नामसहस्रेणरामनामसमंमतम्
तस्माद्रामेति तन्नामजपव्याध! निरन्तरम् । धर्मानेतान्कुरुव्याध!यावदामरणान्तिकम्
ततस्ते भविता जन्म वल्मीकस्य ऋषेःकुले ।
वाल्मीकिरिति नाम्ना च भूमौ ख्यातिमवाप्स्यसि ॥ ५६ ॥
इति व्याधं समादिश्य प्रतस्थे दक्षिणां दिशम् ।
व्याधोऽपि तं परिक्रम्य प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ ५७ ॥
किञ्चिद्दूरानुगो भूत्वा सरुदन्विरहातुरः । यावद्दृष्टिपथं तावत्पश्यंस्तस्यगतिंपुनः
पुनर्निववृते कृच्छ्रात्तमेव हृदि चिन्तयन् । वनं निर्माय तन्मार्गेप्रपांकृत्वासुनिर्मलाम्
अतियोग्यानिमान्धर्मान्वैशाखोक्तांश्चकार ह ।
वन्यैः कपित्थपनसैर्जम्बूचूतादिभिः फलैः ६० ॥
मार्गगानां श्रमार्तानामाहारं परिकल्पयन् । उपानद्भिश्चन्दनैश्च छत्रैश्च व्यजनैरपि॥
बालुकास्तरणोपेतच्छायाभिश्च क्वचित्क्वचित् ।
आजहाराथ पान्थानां श्रमं स्वेदोद्भवं तथा ॥ ६२ ॥
प्रातः स्नात्वा दिवारात्रं जपन्रामेति वै मनुम् ।
व्याधजन्मनि नामाऽसौ वल्मीकस्य सुतोऽभवत् ॥ ६३ ॥
कृणुर्नाम मुनिः कश्चित्तस्मिन्नेव सरोवरे । तपो वै दुस्तरं तेपे बाह्यव्यापारवर्जितः
वल्मीकमभवद्देहे तस्य कालेन भूयसा । वल्मीक इति तं प्राहुरतो वै मुनिपुङ्गवम् ॥
पश्चात्तपोविरामान्तेकृणोस्स्मृतिपथंगते । स्त्रियोऽनुस्मरतोराजन्स्खलितंचेन्द्रियंमुनेः
जग्राह शैलुषी काचित्तस्यां जज्ञे वनेचरः । वाल्मीकिरिविख्यातोभुवनेषुमहायशाः
यो वै रामकथांदिव्यांस्वैःप्रबन्धैर्मनोहरैः । लोकेप्रख्यापयामासकर्मबन्धनिकृन्तनीम्
श्रुतदेव उवाच
पश्य वैशाखमाहात्म्यं भूपालाद्याऽपि भूतिदम् ।

व्याधोऽप्युपानहौ दत्त्वा ऋषित्वं प्राप दुर्लभम् ॥ ६६ ॥
य इदं परमाख्यानं पापघ्नं रोमहर्षणम् । शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपि न भूयःस्तनपोभवेत्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे व्याधोपाख्याने
वाल्मीकेर्जन्मकथनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

कलिधर्मनिरूपणेपितृमुक्तिवर्णनम्

मैथिलेय उवाच

का ह्यस्मिंस्तिथयः पुण्या मासे वैशाखसञ्ज्ञके ।
कानि दानानि शस्तानि तासु तासु विशेषतः ॥ १ ॥
काः प्रख्याताश्च वै लोक एतदाचक्ष्व विस्तरात् ।

श्रुतदेव उवाच

त्रिंशच्च तिथयः पुण्या वैशाखे मेषगे रवौ ॥ २ ॥
एकादश्यां कृतं पुण्यं कोटिकोटिगुणं भवेत् । सर्वदानेषुयत्पुण्यंसर्वतीर्थेषुयत्फलम्
समवाप्नोति वैशाख एकादश्यां जलाप्लुतः । स्नानंदानंतपोहोमोदेवतार्चनसत्क्रियाः
कथायाः श्रवणञ्चैव सद्यो मुक्तिविधायकम् ।
रोगाद्युपहतो यस्तु दारिद्र्येणाऽपि पीडितः ॥ ५ ॥
श्रुत्वाकथामिमंपुण्यांकृतकृत्योभवेन्नरः । अस्नात्वा चाऽप्यदत्त्वाचयेननीताइमाःशुभाः
स गोघ्नश्च कृतघ्नश्च पितृघ्नश्च महान्स्मृतः ।
जलाशयाश्च स्वाधीनाः स्वाधीनश्च कलेवरम् ॥ ७ ॥
माधवोमनसा सेव्यः कालश्च सुगुणोत्तमः । साधवश्च दयावन्तः कोनसेवेतमाधवम्

दरिद्रैश्च धनाढ्यैश्चपङ्गुभिश्चाऽन्धकैस्तथा । षण्ढैश्चविधवाभिश्चनारीभिश्चनरैस्तथा
कुमारयुवघृद्धैश्च रोगार्तैरपिभूमिप । अतीवसुखसाध्यो हि धर्मो वैशाखगोचरः ॥
मासमेनमनुप्राप्य धर्मान्कुरु इमाञ्छुभान् । कोन यत्नश्चकुरुतेतस्मात्कोन्वपरःशुभः
योऽतीवसुलभान्धर्मान्न करोति नराऽधमः । तस्यैव सुलभा लोकानारकानात्रसंशयः

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि तस्मिन्मासे च कोत्तमा ।
तां तिथिं सर्वपापघ्नीं दध्नः सारमिवोद्धृताम् ॥ १३ ॥

चैत्रेमासि महापुण्ये मेषसंस्थे दिवाकरे । पापघ्नी पितृदैवत्या गयाकोटिफलप्रदा ॥

अत्रैव श्रूयते पुण्या पितृगाथा पुरातनी ।
शृणु तां सत्कथां राजन्सावर्णौ शासति क्षितिम् ॥ १५ ॥

त्रिंशत्कलियुगस्याऽन्ते सर्वधर्मविवर्जिते । आनर्ते तुद्विजः कश्चिद्धर्मवर्णइति श्रुतः
दृष्ट्वाकलियुगे राजञ्जनान्पापरतान्मुनिः । तस्यैव प्रथमे पादे वर्णधर्मविवर्जिते ॥ १७
सकदाचित्सत्रयागंमुनीनांतुमहात्मनाम् । अगमत्पुष्करेक्षेत्रेकुर्वतां मौनधारिणाम्
तत्र चासन्पुण्यकथा ऋषीणां शास्त्रगोचराः । तत्रकेचित्कलियुगं प्रशशंसुर्धृतव्रताः

कृतेयद्वत्सरात्साध्यं पुण्यं माधवतोषणम् ।
त्रेतायां मासतःसाध्यं द्वापरे पक्षतो नृप! ॥ २० ॥

तस्माद्दशगुणंपुण्यंकलौविष्णुस्मृतेर्भवेत् । अत्यल्पमपिवैपुण्यंकलौकोटिगुणंभवेत्
दयापुण्यविहीने तु दानधर्मविवर्जिते । दयादानञ्च कुरुते सकृदुच्चार्य वै हरिम् ॥ २२
स एवचोर्ध्वगो नूनं दुर्भिक्षे चान्नदस्तथा । एतत्प्रसङ्गावसरे नारदोऽभ्यैत्यवै मुनिः
करेणैकेन शिश्नञ्च जिह्वां चैकेन वै हसन् । प्रगृह्योन्मत्तवत्तत्र ननर्त मुनिसत्तमः ॥
सभ्यास्तदातमित्यूचुःकिमेतदितिनारद! । प्रत्युवाचसतान्सर्वान्नृत्यंकुर्वन्हसन्सुधीः
सन्तोषाद्यदिहप्रोक्तंनृत्यद्भिर्भावितात्मभिः । सिद्धावयंनसन्देहःपुण्योऽयंकलिरागतः
तत्सत्यञ्चनसन्देहो बहु स्वल्पेन साध्यते । स्मरणात्तोषमायाति केशवःक्लेशनाशनः

तथापि वः प्रवक्ष्यामि दुर्घटञ्च द्वयं ध्रुवम् ।
शिश्नस्य निग्रहः पुत्रा! जिह्वाया अपि नित्यशः ॥ २८ ॥

द्वयं यद्धि भवेद्यस्य स एव स्याज्जनार्दनः । भवद्भिर्नात्रस्थातव्यंतस्मात्कलियुगागमे
पाखण्डं भारतंहित्वा सञ्चरध्वंयथासुखम् । यत्र कुत्रापि देशेषु मनो यत्र प्रसीदति
इति तद्वचनं श्रुत्वा मुनयः शंसितव्रताः । सत्रं समाप्य सहसा ययुस्तेचयथासुखम्
धर्मवर्णोऽपितच्छ्रुत्वात्यक्तुंभूमिं मनोदधे । सव्रतश्चोर्ध्वतेजस्कंधृत्वादण्डकमण्डलू
जटावल्कलधारीच भूत्वाचैवं ययौपुनः । कलौयुगेत्वनाचारान्द्रष्टुं विस्मितमानसः

तत्राऽपश्यज्जनान्घोरान्पापाचाररतान्खलान् ।
पाखण्डिनो द्विजाः सर्वे शूद्राः प्रव्राजिनस्तथा ॥ ३४ ॥
भर्तारं द्वेष्टि भार्या च शिष्यो द्वेष्टि गुरुं तथा ।
भृत्यश्च स्वामिहन्ता च पुत्रः पितृवधे रतः ॥ ३५ ॥
शूद्रप्राया द्विजाः सर्वे बस्तप्रायाश्च धेनवः ।
गाथाप्रायास्तथा वेदाः क्रियासाम्याः शुभाः क्रियाः ॥ ३६ ॥

भूतप्रेतपिशाचाद्याः फलदास्तत्र देवताः । ता एव श्रद्धयाऽर्चन्तिजनाःपापरताःशिताः
सर्वे व्यवायनिरतास्तदर्थे त्यक्तजीविताः । कूटसाक्ष्यप्रवक्तारः सदा कैतवमानसाः ॥
मनस्यैकं वचस्यैकं कर्मण्येकं सदा कलौ । सर्वेषां हैतुकीविद्यासापूज्या नृपमन्दिरे

गीताद्याश्च कला विद्या नृपाणाञ्च प्रियावहाः ।
हीनाश्च पूज्यतां यान्ति नोत्तमाश्च कलौ युगे ॥ ४० ॥

श्रोत्रियाश्च द्विजाः सर्वे दरिद्राःस्युःकलौयुगे । विष्णुभक्तिर्नराणांतुप्रायशोनैववर्तते
प्रायः पाखण्डभूयिष्ठं पुण्यक्षेत्रं भविष्यति । शूद्रा धर्मप्रवक्तारोजटिलास्तापसाःकलौ
सर्वे चाल्पायुषो मर्त्या दयाहीनाः शठा जनाः । सर्वे धर्मप्रवक्तारः सर्वेचग्रहणोत्सवाः

स्वार्चनं चाऽपि हीच्छन्ति वृथा निन्दापरायणाः ।
असूयानिरताः सर्वे प्रभोः स्वगृहमागते ॥ ४४ ॥

भ्राता च भगिनींगन्ता पिता पुत्रींश्चवैकलौ । सर्वेऽपिशूद्रीनिरताःसर्वेवाराङ्गनारताः
साधूंनैव विजानन्ति बहूपापांश्च मन्यते । व्यक्तीकुर्वन्ति साधूनांदोषमेकंदुराग्रहाः

पापानां दोषजातानि गुणत्वेन वदन्ति हि ।

दोषमेव प्रगृह्णन्ति कलौ तु विगुणा जनाः ॥ ४७ ॥

जलौका धर्मसंयुक्ता रक्तंपिबतिनोपयः । औषध्यःसत्त्वहीनाहिऋतूनांव्यत्ययास्तथा

दुर्भिक्षं सर्वराष्ट्रेषु कन्या काले न सूयते । नटनर्तकविद्यासु प्रीतिमन्तो नराः कलौ

वेदवेदान्तविद्यासु निरता ये गुणाधिकाः ।

भृत्यान्पश्यन्ति तान्मूढास्ते भ्रष्टाश्चाखिला नृप! ॥ ५० ॥

त्यक्तश्राद्धक्रियाः सर्वे त्यक्तवेदोदितक्रियाः । जिह्वायांविष्णुनामानिनवर्तन्तेकदाचन

शृङ्गाररसनिर्वाणास्तद्गीतान्येव ते जगुः ॥ ५१ ॥

न विष्णुसेवा न च शास्त्रवार्ता न य यागदीक्षा न विचारलेशः ।

न तीर्थयात्रा न च दानधर्माः कलौ जने क्वाऽपि बभूव चित्रम् ॥ ५२ ॥

तां दृष्ट्वा धर्मवर्णोऽपि सुभीतोऽत्यन्तविस्मितः ।

वंशं पापात्क्षयं यान्तं दृष्ट्वा द्वीपान्तरं ययौ ॥ ५३ ॥

स चरन्सर्वद्वीपेषु लोकेष्वेवतुसर्वशः । पितृलोकंययौधीमान्कदाचित्कौतुकान्वितः

तत्राऽपश्यन्महाघोराञ्छाम्यमाणांश्च कर्मभिः ॥ ५५ ॥

धावतो रुदमानांश्च पततः पतितानपि । तत्राऽपश्यच्चान्धकूपे पतितान्स्वान्पितृनधः

दूर्वाग्रलम्बिनो दीनान्दूर्वाच्छेदे हि शङ्कितान् ।

तदा प्राप्तः कोऽपि चाखुर्दूर्वामूलं तदाश्रयम् ॥ ५७ ॥

तेन भागत्रयं चात्तमेको भागोऽवशेषितः । तं दृष्ट्वा तेक्षीयमाणं मूलं दुःखेन कर्षिणः

अधो दृष्ट्वाचाऽन्धकूपं तटपातादिभीषणम् । दुरुत्तारं महाघोरं कर्मणाप्तं सुदुःखिताः

अग्रेचाऽपिदुरुत्तारमवलम्बविवर्जितम् । तांदृष्ट्वा विस्मितोभूत्वादयालुर्वाक्यमब्रवीत्

केयूयं पतिताह्यस्मिन्केन दुस्तरकर्मणा । कस्यगोत्रेसमुत्पन्नाःकथं वो मुक्तिरूर्जिता

एतद्यूयं वदध्वं मे शर्म वोऽथभविष्यति । इत्येवमुदितास्तेन पितरोऽथसुदुःखिताः

तमूचुः करुणां वाचं धर्मश्रुतिपुरःसराः ।

पितर ऊचुः

वयं श्रीवत्सगोत्रीया भुवि सन्तानवर्जिताः ॥ ६३ ॥

पिण्डश्राद्धविहीनाश्चतेनपच्यामहेवयम् । निःसन्तानोऽपिनोवंशोजातःपापैःकलौयुगे

नाऽस्माकं पिण्डदश्चाऽस्ति वंशे पापात्क्षयं गते ।

तेनाऽन्धकूपे पतनं निस्तन्तूनां दुरात्मनाम् ॥ ६५ ॥

एको हि वर्तते वंशे धर्मवर्णो महायशाः । स विरक्तश्चरन्नेकोनगार्हस्थ्यमुपेयिवान् ॥

तन्तुनातेनविभ्रामोदूर्वानालावलम्बिताः । निस्तन्तुत्वाच्चतन्मूलमाखुःखादतिप्रत्यहम्

एकस्यैवाऽवशिष्टत्वात्किञ्चिन्नालोऽवशेषितः ।

आखुना खाद्यमानश्च वर्तते सौम्य! पश्यताम् ॥ ६८ ॥

तस्य चाऽऽयुःक्षये तात शेषमाखुर्हरिष्यति ।

पश्चात्कूपे पतिष्यामोदुरुत्तारेऽन्धतामसे ॥ ६९ ॥

तस्मात्त्वञ्चभुवंगत्वाधर्मवर्णंप्रबोधय । अस्मद्वाक्यैर्दयापात्रैर्गार्हस्थ्येविमुखंमुनिम्

पितरस्ते भृशाऽर्ता हि नरके पतितामया । अन्धकूपेदुरुत्तारे दृष्टा दूर्वावलम्बिताः ॥

सा दूर्वा वंशरूपा हि तन्मूलं सततंमुने । कालाख्योमूषकस्तस्यमूलंखादतिप्रत्यहम्

वंशनाशोऽनुक्रमत एकस्त्वं त्ववशेषितः । तेन मूलस्य दूर्वाया नष्टं भागत्रयं मुने! ॥

एको भागोऽवशिष्टोऽत्र यतस्त्वं वर्तसे भुवि ।

किञ्चित्खादति वै त्वाऽऽखुस्तव चाऽऽयुः क्षयक्रमात् ॥ ७४ ॥

परेते त्वयि चाऽस्माकंतवापिपतनम्भवेत् । कूप एवान्धतामिस्रे सन्तानेऽपिक्षयंगते

तस्माद्गार्हस्थ्यमासाद्य कुरु सन्ततिवर्धनम् ।

तेनाऽस्माकं तवाऽपि स्याद्गतिरूर्ध्वा न संशयः ॥ ७६ ॥

एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयाम्व्रजेत् । यजेतवाऽश्वमेधञ्चनीलम्वावृषमुत्सृजेत्

यद्येकोऽपि च वैशाखे माघे वा कार्त्तिकेऽपि च ।

अस्मानुद्दिश्य वै स्नानं श्राद्धं दानं करिष्यति ॥ ७८ ॥

तेन चोर्ध्वगतिर्भूयान्नरकादुद्धृतिश्च नः । एकोवाविष्णुभक्तःस्यादेकोवाहरिवासरी

एको वा शृणुयाद्विष्णोः कथां पापविनाशिनीम् ।

तस्याऽतीतं कुलशतं भावि चाऽपि कुलं शतम् ॥ ८० ॥

अपि पापवृतं क्वाऽपि नरकं नैव पश्यति । किमन्यैर्बहुभिः पुत्रैर्दयाधर्मविवर्जितैः ॥
ये जातानार्चयंत्यद्धाविष्णुंनारायणंकुले । नाऽपुत्रस्यहिलोकोऽस्तिसर्वमेतज्जनाविदुः
तत्राऽपि च दयायुक्तं तत्सन्तानश्च दुर्लभम् । इतितंबोधयित्वातुवाक्यैरेतैश्च सूनृतैः

विरक्तस्योर्ध्वरेतस्य गार्हस्थ्ये त्वं मतिं कुरु ।
पितॄणां वचनं श्रुत्वा धर्मवर्णोऽतिविस्मियः ॥ ८४ ॥

प्रणम्य प्राञ्जलिः प्राह रुदन्वै जातवेपथुः । नाम्नाऽहं धर्मवर्णश्च युष्मद्वंश्यो दुराग्रही
सत्रेश्रुत्वातुवचनंनारदस्यमहात्मनः । जिह्वादाढ्यं गुह्यदाढ्यं न कस्याऽपिकलौयुगे

दृष्ट्वा भुवि च पापिष्ठांस्ताञ्जनानपि शङ्कितः ।
भीतो दुर्जनसङ्गत्या चरन्द्वीपान्तरे वसन् ॥ ८७ ॥

पादास्त्रयो गताह्यस्यकलेःपादेऽन्त्यकेऽपि च । गताःसार्द्धत्रयोभागाइदानींजनका इमे
नाऽहं वेद्मि भवद्दुःखंवृथाजन्मगतं मम । यस्मिन्कुले त्वहं जातऋणंपित्रोर्नवैहृतम्
किं तेनजातमात्रेणभूभारेणाऽत्र शत्रुणा । यो जातोनार्चयेद्विष्णुंपितॄन्देवानृषींस्तथा

युष्मदाज्ञां करिष्यामि मामाऽऽज्ञापयत क्षितौ ।
यथा न कलिबाधा स्यात्तत्र संसारतोऽपि वा ॥ ९१ ॥

कर्तव्यान्यपि कृत्यानि मया पुत्रेण भूतले! । इत्युक्तास्तेन वंश्येन धर्मवर्णेन धीमता
किञ्चिदाश्वस्तमनस इदमूचुर्महीपते । पुत्र पश्य दशामेतां पितॄणान्ते महात्मनाम् ॥

सन्तत्यभावात्पततां दूर्वामात्रावलम्बिनाम् ।
त्वं गार्हस्थ्यमुपालभ्य सन्तत्यास्मान्समुद्धर ॥ ९४ ॥

ये च विष्णुकथारक्ता ये स्मरन्त्यनिशं हरिम् । येसदाचारनिरतानतान्वैबाधतेकलिः
शालिग्रामशिलायस्यगृहे तिष्ठति मानद । अथवा भारतं गेहे न तं वै बाधते कलिः॥
यश्च वैशाखनिरतो माघस्नानपरश्च यः । कार्त्तिके दीपदाता यो न तं वै बाधते कलिः

प्रत्यहं शृणुयाद्यस्तु कथां विष्णोर्महात्मनः ।
पापघ्नीं मोक्षदां दिव्यां न तं वै बाधते कलिः ॥ ९८ ॥

यद्गृहे वैश्वदेवश्च यद्गृहे तुलसी शुभा । यदङ्गणे शुभा गौश्च न तं वै बाधते कलिः

तस्मान्नो भीतिरस्तीह युगे पापात्मकेऽपि च ।
शीघ्रं गच्छ भुवं पुत्र! मासोऽयं माधवाह्वयः ॥ १०० ॥

सर्वेषामुपकाराय मेषसंस्थे दिवाकरे । त्रिंशच्च तिथयः पुण्या मेषसंस्थे दिवाकरे ॥
एकैकस्यां कृतं पुण्यं कोटिकोटिगुणंभवेत् । तत्राऽपिचैत्रबहुलोदर्शोनॄणांचमुक्तिदः
प्रियश्च पितृदेवानां सद्यो मुक्तिविधायकः । ये वै पितॄन्समुद्दिश्यश्राद्धंकुर्वन्तितद्दिने

सोदकुम्भं पिण्डदानं तदक्षय्यफलं लभेत् ।
ये च कुर्वन्ति वै श्राद्धममायां च मधौ सुत! ॥ १०४ ॥

तैः कृतं तु गयाक्षेत्रे श्राद्धं कोटिगुणं भवेत् । यदिश्राद्धंमधौदर्शेशाकेनाऽपिकरोतिच
कोटिश्राद्धं गयायां तु कृतं तेन न संशयः । कुम्भं च पानकैः पूर्णंकर्पूरागुरुवासितम्

यो न दद्यान्मधौ दर्शे स पितृघ्नो न संशयः ।
यो दद्याच्च मधौ दर्शे सपानीयं करीरकम् ॥ १०७ ॥
श्राद्धं च भक्तिसंयुक्तः कुरुते च कुलोद्धृतिम् ।
पितॄणां च तथा लोके नदीचाऽमृतवर्षिणी ॥ १०८ ॥

कुम्भदानात्प्रसरति श्राद्धदानादिदायिनाम् । अन्नसूपघृतापूपलेह्य पायसकर्दमान् ॥

तस्माज्झटिति त्वं गच्छ यदा वाऽमा भविष्यति ।
कुरु श्राद्धं पिण्डदानं सोदकुम्भं महामते! ॥ ११० ॥

सर्वेषामुपकाराय गार्हस्थ्यं च समाश्रय । धर्मार्थकामैः सन्तुष्टः प्राप्यसन्तानमुत्तमम्
पुनश्च मुनिवृत्तिस्त्वं सुखं द्वीपे सुसञ्चर । इत्यादिष्टःपितृभिश्चतूर्णं भूमिं ययौमुनिः
चैत्रे मासे मेषसंस्थेपुण्येमासिदिवाकरे । प्रातःस्नात्वाचसन्तर्प्यपितॄन्देवानृषींस्तथा

सोदकुम्भं तथा श्राद्धं कृत्वा पापविनाशनम् ।
तेन दत्त्वा पितॄणाञ्च मुक्तिमावृत्तिवर्जिताम् ॥ ११४ ॥
स्वयं विवाहमकरोत्सन्ततिं प्राप्य वैसतीम् ।
लोके प्रख्यापयामास तां तिथिंपापनाशनीम् ॥ ११५ ॥
स्वयं पुनर्मुदा भक्त्या गन्धमादनमाययौ ॥ ११६ ॥

तस्मात्पुण्यतमा वैषामश्वोदर्शाह्वयातिथिः । नानयासदृशीलोकेतिथिर्दृष्टाश्रुताऽपिवा

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे कलिधर्मनिरूपणेपितृमुक्तिर्नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

अक्षय्यतृतीयामाहात्म्यवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं पापनाशनम् ।
अक्षय्यायास्तृतीयायाः सिते पक्षे च माधवे ॥ १ ॥

ये कुर्वन्ति चतस्यांवैप्रातःस्नानंभगोदये । तेसर्वेपापनिर्मुक्तायान्तिविष्णोः परंपदम् देवान्पितृन्मुनीन्यस्तु कुर्यादुद्दिश्य तर्पणम् । तेनाऽधीतं च तेनेष्टंतेनश्राद्धशतंकृतम् मधुसूदनमभ्यर्च्य कथां शृण्वन्तियेनराः । अक्षय्यायांतृतीयायांतेनरामुक्तिभागिनः ये दानं यत्र कुर्वन्ति मधुद्विट्प्रीतये शुभम् । तदक्षय्यं फलत्येव मधुशासनशासनात् देवर्षिपितृदैवत्या तिथिरेषा महाशुभा । त्रयाणां तृप्तिदात्रीच कृते धर्मे सनातने ॥

प्रख्यातिश्च तिथेरस्याः केन चाऽस्ति तदप्यहम् ।
वक्ष्यामि नृपशार्दूल! सावधानमनाः शृणु ॥ ७ ॥

पुरा पुरन्दरस्याऽऽसीद्युद्धश्च बलिना सह । देवानाञ्चैव दैत्यानां द्वन्द्वयुद्धमभूत्ततः ॥ सनिर्जित्यबलिंदैत्यंपातालतलवासिनम् । पुनर्भुवंसमासाद्यचोतथ्यस्याऽऽश्रमंययौ

तत्राऽपश्यच्च तत्पत्नीं गुर्विणींमन्दगामिनीम् ।
चलच्छ्रोणितटाबद्धकाञ्चीदाम्ना सुमण्डिताम् ॥ १० ॥
क्वणत्कङ्कणनिर्घोषजितमत्तालिकोकिलाम् ।

वल्गुचित्राम्बरां रामां मञ्जुवाचं शुचिस्मिताम् ॥ ११ ॥
लसत्कुम्भस्थलाभ्यां च कुचाभ्यामुपशोभिताम् ।
हसत्पद्ममुखां दिव्यां नीलोत्पलसुलोचनाम् ॥ १२ ॥
केतक्युदरपाण्डुभ्यां गण्डाभ्याञ्च मनोरमाम् ।
श्रमोच्छ्वसन्तीं दीनाक्षीं पर्णशालामुखे स्थिताम् ॥ १३॥
स्वपतीं शयने क्वाऽपि तां दृष्ट्वा मोहमागतः ।
बलात्कारेण बुभुजे गुर्विणीं पाकशासनः ॥ १४ ॥

गर्भस्थस्तु तदापिण्डः स्वस्यपातविशङ्कया । छादयामासवैयोनिं द्वारेपादेनदुःखितः ततश्चस्कन्दवीर्यं तद्भूमावेव बलिद्विषः । गर्भस्थायचुकोपासौभगवान्पाकशासनः तं शशाप चगर्भस्थंरुषाताम्रान्तलोचनः । जात्यन्धोभव दुर्बुद्धे माऽवमंस्थायतःपदा प्रच्छाद्य योनिद्वारञ्च ततो दीर्घतपाह्वयः । पदा प्रस्कन्दिताद्वीर्याज्जातः समजायत पश्चादिन्द्रो ययौशीघ्रमृषेःशापविशङ्कितः । पलायन्तंहरिं दृष्ट्वा जहसुर्वटवोऽखिलाः

ततस्तु व्रीडितो भूत्वा ययौ मेरोर्गुहां शुभाम् ।
तत्र लीनश्चचाराऽसौ दुस्तरम्वै तपो महत् ॥ २० ॥

मेरौ विलीय वसति देवेन्द्रे लज्जयाऽन्विते । गूढैर्विज्ञायतांवार्तां दैतेया बलिपूर्वकाः सुरानाक्रम्य बुभुजुर्वलीन्द्रश्चामरावतीम् । दिक्पालानांविभूतीश्चशम्बराद्याबलीयसः बलाद्बुभुजिरे हीननाथे राष्ट्रे दिवौकसाम् । रक्षितारमजानन्तोदेवाश्चाग्निपुरोगमाः पप्रच्छुर्धिषणं देवं देवाचार्यमकल्मषम् । पप्रच्छुरिन्द्रवृत्तान्तं क्वस्वित्तिष्ठतिनः प्रभुः

दैत्याक्रान्तमिदं राष्ट्रं हीननाथं दिवौकसाम् ।
कुतो नाऽऽयाति देवोऽसौ भूयान्कालो गतो विभो! ॥ २५ ॥

तं यामो यत्र धिषण! प्रार्थयामश्च तं विभुम् । इति पृष्टस्तदा देवैर्धिषणस्तानुवाचह

रसातले बलिं जित्वा चोतथ्यस्याऽऽश्रमं ययौ ।
भुक्त्वा पत्नीं च दाढर्येन तच्छिष्यैरेव निन्दितः ॥ २७ ॥

व्रीडितस्तु दिवंयातुंगुहांमेरोर्विवेशह । तत्रैवाऽऽस्तेशचीयुक्तःस्वकृतंचिन्तयविभु

इति तस्य वचः श्रुत्वा देवा अग्निपुरोगमाः । गुहां मेरोर्ययुःशीघ्रंदृष्टाप्रार्थयितुंविभुम्
तत्र दृष्ट्वा गुहालीनं देवेन्द्रं पाकशासनम् । तुष्टुवुर्विविधैःस्तोत्रैस्तद्वीर्यैर्लोकविश्रुतैः
इन्द्र! तुभ्यं नमस्तेऽस्तु सर्वदेवाऽधिपाय ते । वयंदैत्यैरर्दिताश्चत्वयाहीनाभृशार्दिताः
स्थानभ्रष्टाश्चरामोऽङ्ग नानादेशेषु दुःखिताः । तस्मादागत्य देवेन्द्रजहिशत्रूनरिन्दम!
इति स्तुतस्तदा देवैर्निश्चक्राम गुहामुखात् । लज्जयाऽवनतोभूत्वापश्यन्भूमिञ्चचक्षुषा
न किञ्चिदपि चोवाच दुःखाद्गद्गदभाषणः । तऽज्ज्ञात्वा धिषणःप्राहतंसुरेन्द्रंभयानकम्
मा शङ्का ते सुरपते! कर्माधीनमिदं जगत् । मानामानौसुखंदुःखंलाभालाभौजयाजयौ
पूर्वकर्मानुरोधेन भवन्त्येते न संशयः । जीवःकर्मानुगो दुःखं दिष्टं दैवेन कालतः ॥

प्राज्ञाः प्रायो न शोचन्ति न प्रहृष्यन्ति वै सुखात् ।
तस्मात्प्रारब्धतः प्राप्तं दुःखं चेदं तव प्रभो! ॥ ३७ ॥

तत्प्राप्य मघवन्दुःखं नैव शोचितुमर्हसि । इत्युक्तो गुरुणाचाऽऽहमघवानमराधिपान्

इन्द्र उवाच

परस्त्रीसङ्गदोषेण बलं वीर्यं यशोऽमलम् । मन्त्रशक्तिःशास्त्रशक्तिर्विद्याशक्तिश्चमानद
अभवन्नष्टवीर्यं मे तूष्णीं तेन वसाम्यहम् । पाकशासनवाक्यं तुश्रुत्वास्वाचार्यसंयुताः
मन्त्रयामासुरेकान्ते पुनस्तस्य बलाप्तये । तदा गुरुश्च तान्प्राह करुणश्च विदुत्तमः

बृहस्पस्तिरुवाच

मासो वैशाखनामाऽयं प्रियो वै मधुघातिनः ।
सर्वाश्च तिथयः पुण्या मासेऽस्मिन्माधवप्रिये ॥ ४२ ॥

तत्राऽपि च सितेपक्षेमासेऽस्मिन्नक्षयाह्वया । यास्तस्यांस्नानदादिश्रद्धयाचकरोतिवै
तस्यपापसहस्राणि नश्यन्त्येव न संशयः । अनवद्यं तथैश्वर्यं बलं धैर्यं भवन्ति च ॥
तस्मात्तस्यांतृतीयायांहरिणाबलविद्विषा । स्नानदानादिसद्धर्मान्कारयामोहिताऽऽप्तये
भविष्यति चसा शक्तिर्विद्याया मन्त्रशास्त्रयोः । बलं धैर्यं यशश्चैबयथापूर्वंभविष्यति
इत्येवन्तु विचार्याऽथ गुरुर्देवैः समाहितः । इन्द्रेणकारयामासधर्मानेतान्हरिप्रियान्
अक्षय्ययांतृतीयायांभुक्तिमुक्तिफलप्रदान् । तेनपूर्ववदेवाऽऽसीद्बलंधैर्यादिकंविभोः

परस्त्रीसङ्गदोषोऽपि सद्य एव व्यलीयत । पश्चाद्धताशुभः शक्रोराहोर्मुक्त इवोडुपः ॥
देवतानां तथा मध्ये शुशुभे च हरिर्यथा । पश्चाद्दैवैःसमायुक्तोविनिर्जित्यतथाऽसुरान्

तृतीयायाश्च माहात्म्याद्भाग्ययुक्तोऽमरावतीम् ।
विवेश विभवैः सार्द्धं शङ्खतूर्यादिनिःस्वनैः ॥ ५१ ॥

अनुज्ञाताश्च शक्रेण स्वधामानि ययुः सुराः । ततस्ते यज्ञभागांश्चलेभिरेचयथापुरा
पिण्डभागांश्च पितरोयथापूर्वं प्रपेदिरे । स्वाध्याये मुनयस्तुष्टा दैत्यानाञ्च पराजयः

तदाप्रभृति लोकेऽस्मिंस्तृतीया चाऽक्षयाऽऽह्वया ।
प्रख्याता सर्वलोकेषु देवर्षिपितृतुष्टिदा ॥ ५४ ॥

तस्मात्पुण्यतमावैषासर्वकर्मनिकृन्तनी । भुक्तिमुक्तिप्रदानृणांतृतीयाचाऽक्षयाऽऽह्वया

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादेऽक्षय्यतृतीयायाः श्रेष्ठत्वकथनं-
नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

शुनीमोक्षप्राप्तिवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

तिथिष्वेतासु पुण्यासुद्वादशीसितपक्षिणी । वैशाखमासेराजेन्द्रसर्वाघौघविनाशिनी

किं दानैः किंतपोभिश्च किमुपोष्यैर्व्रतैश्च किम् ।
किमिष्टैश्चैव पूतैश्च द्वादशी यैर्न सेविता ॥ २ ॥

गङ्गायामुपरागे तु यो दद्याद्गोसहस्रकम् । तत्फलं समवाप्नोतिप्रातःस्नात्वाहरेर्दिने ॥
यद्दत्तंचार्हतेचाऽन्नंद्वादश्याञ्चसितेशुभे । सिक्थेसिक्थेभवेत्तस्यकोटिब्राह्मणभोजनम्
यो दद्यात्तिलपात्रन्तुद्वादश्यांमधुसंयुतम् । निर्धूताऽखिलबन्धस्तुविष्णुलोकेमहीयते

एकादश्यां सिते पक्षे कुर्याज्जागरणंहरेः । स जीवन्नेव मुक्तःस्यात्तुष्टास्युःसर्वदेवताः

कोटीन्दुसूर्यग्रहणे तीर्थान्युत्प्लाव्य यत्फलम् ।
तत्फलं समवाप्नोति प्रातः स्नात्वा हरेर्दिने ॥ ७ ॥
तुलस्याः कोमलैः पत्रैर्द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् ।
समस्तकुलमुद्धृत्य विष्णुलोकाऽधिपो भवेत् ॥ ८ ॥
(क्षेपकः—तुलसीपत्रपुष्पैश्च वैशाखेऽश्वत्थपूजनम् ।
पुष्पाद्यभावे धान्यैर्वा पूजयेन्मधुसूदनम् ॥ १ ॥)

यमंपितृन्गुरून्देवान्विष्णुमुद्दिश्यमानवः । माधवे शुक्लद्वादश्यांसोदकुम्भंसदक्षिणम् दध्यन्नञ्चैव यो दद्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु । प्रयागे प्रत्यहञ्चैव कुर्याद्यःकोटिभोजनम् यावत्सम्वत्सरंपुण्यं षड्रसान्नैर्मनोरमैः । तत्फलं समवाप्नोति मधुशासनशासनात् शालिग्रामशिलादानं यः कुर्याद्द्वादशी दिने । वैशाखे शुक्लपक्षे तु सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥

द्वादश्यां पयसा यस्तु स्नापयेन्मधुसूदनम् ।
राजसूयाऽश्वमेधाभ्यां यत्फलं परिजायते ॥ १३ ॥

त्रयोदश्यां यजेद्विष्णुं पयोदधिविमिश्रितैः । शर्करामधुभिर्द्रव्यैर्मधुसूदनप्रीतये ॥१४ तत्फलंसमवाप्नोतिगङ्गायांनाऽत्रसंशयः। पञ्चामृतैश्चयोविष्णुंभक्त्यासंस्नापयेद्विभुम् स सर्वकुलमुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते । यो दद्यात्पानकंह्यस्यां सायाह्नेप्रीतयेहरेः जीर्णपापं जहात्याशुजीर्णां त्वचमिवोरगः । सायाह्नेचैव यो दद्यादुर्वारुकरसायनम् भवेन्मुक्तः कर्मबन्धादुर्वारुकरसायनात् । इक्षुदण्डं चूतफलं दद्याद्द्राक्षाफलानि च ॥

न विच्छित्तिः सन्ततेः स्यात्तस्य वै शतपूरुषम् ।
यो दद्याद्गन्धलेपं तु सायाह्ने द्वादशीदिने ॥ १६ ॥

बाह्योपघातैः सकलैर्मुच्यते नाऽत्र संशयः । यत्किञ्चित्कुरुतेपुण्यं द्वादश्यांराजसत्तम माधवे तु सिते पक्षे तदक्षय्यफलंलभेत् । प्रख्यातिमस्या वक्ष्यामियेनजातेतिभूमिप सर्वेषां सर्वपापघ्नीं सर्वमङ्गलदायिनीम् । पुराकाश्मीरदेशे तु द्विजोदेवव्रताह्वयः॥२२ तस्याऽऽसीन्मालिनीनामतनयाचारुरूपिणी । ददौतांसत्यशीलायविप्रवर्यायधीमते

तामुद्वाह्य ययौ धीमान्स्वदेशं यवनाऽऽह्वयम् ।
रूपयौवनसम्पन्ना तस्य नैव प्रियाऽभवत् ॥ २४ ॥
सदा विद्वेषसंयुक्तस्तस्यां तिष्ठति निष्ठुरः ।
नाऽन्यस्य कस्यचिद्द्वेष्टि तां विना नृपते! पतिः ॥ २५ ॥
तस्मिन्सा क्रोधसंयुक्ता वशीकरणलम्पटा ।
अपृच्छत्प्रमदा राजन्यास्त्यक्ताः पतिभिः पुरा ॥ २६ ॥
ताभिरुक्ता तु सा भूप! वश्यो भर्त्ता भविष्यति ।
अस्माकं प्रत्ययो जातो भर्तृत्यागावमानिनाम् ॥ २७ ॥

प्रयुज्यभेषजंवश्यंनीताहि पतयः पुराः । योगिनींत्वं तु गच्छाऽद्यदास्यतेभेषजंशुभम् नविकल्पस्त्वयाकार्योभवितादासवत्पतिः । योगिनीमन्दिरेगत्वातासांवाक्येनभूपते प्रसादमतुलंतस्या लेभेदुश्चारिणी सती । शतस्तम्भसमायुक्तांकुटीं भेजेत्वरान्विता

सुविस्तृतां सुवर्चस्कां तथैवाऽयातयामिकाम् ।
प्रावृता दीर्घवस्त्रेण सन्निधि तेन योगिनी ॥ ३१ ॥

दीर्घाभिश्च सटाभिस्तु प्रावृतादीप्तिसंयुता । परिचारसमोपेता वीक्षमाणा शनैःशनैः अक्षसूत्रकरा सा तु जपन्ती प्रार्थिता तया । ददौवश्यकरंमंत्रं क्षोभकं प्रत्ययात्मकम्

ततः सा प्रणता भूत्वा दद्याद् द्रव्याङ्गुलीयकम् ।
वज्रमाणिक्यसंयुक्तमतिरक्तप्रभान्वितम् ॥ ३४ ॥

मृदुकाञ्चनसंयुक्तं भानुरश्मिसमद्युति । ततो दृष्ट्वा तु सन्तुष्टा पादस्थंचाङ्गुलीयकम् हृदयञ्च तया ज्ञातं तत्पतेरवमानजम् । तदोक्ता हि तया भूप! तापस्या हितयुक्तया ॥ चूर्णो रक्षान्वितोह्येष सर्वभूतवशङ्करः । चूर्णं भर्तरि संयुज्य रक्षां ग्रीवाश्रयां कुरु

भविष्यति पतिर्वश्यो नाऽन्यां यास्यति सुन्दरीम् ।
नाऽप्रियं वदति क्वापि दुश्चारिण्यास्तवाऽपि च ॥ ३८ ॥

चूर्णरक्षां गृहीत्वा सा प्राप भर्तृगृहं पुनः । प्रदोषे पयसायुक्तश्चूर्णोभर्तरियोजितः ग्रीवायां हि कृता रक्षा न विचारः कृतस्तया । तदा सपीतचूर्णस्तुभर्त्तानृपवरोत्तम

तच्चूर्णात्क्षयरोगोऽभूत्पतिः क्षीणोदिनेदिने। गुह्येतुकृमयोजातावोरादुष्टव्रणोद्भवाः दिनैःकतिपयैराजन्पत्युर्नैवव्यवस्थितिः। उवासस्वेच्छयासाऽपिपुंश्चलीदुष्टचारिणी

हततेजास्ततो भर्ता तामुवाचाऽऽकुलेन्द्रियः।
क्रन्दमानो दिवारात्रौ दासोऽस्मि तव शोभने! ॥ ४३ ॥

त्राहि मां शरणं प्राप्तंनेच्छेऽहमपरांस्त्रियम्। तत्तस्यविदितंज्ञात्वाभीतासामेदिनीपते अलङ्कारकृते पत्युर्जीवनेच्छुर्न वै हिता। योगिनीं च ययौ शीघ्रं तस्यैसर्वंन्यवेदयत् तया च भेषजं दत्तं द्वितीयंदाहशान्तये। दत्तेचभेषजेतस्मिन्स्वस्थोऽभूत्तत्क्षणात्पतिः तिष्ठत्युपपतिर्गेहे गृहकृत्याऽपदेशतः। सर्व वर्णसमुद्भूता जारास्तिष्ठन्ति वै गृहे॥ न किञ्चिद्वचने शक्तिर्भर्तुर्जाता कथञ्चन। ततस्तेनैव दोषेण सर्वाङ्गेषु च जज्ञिरे॥

कृमयश्चास्थिभेत्तारः कालान्तकयमोपमाः।
तैर्नासाजिह्वयोश्चाऽऽसीच्छेदः कर्णद्वयस्य च॥ ४९ ॥

स्तनयोश्चाङ्गुलीनाञ्च पङ्क्त्वंचाऽपि चाऽऽगतम्। तेनपञ्चत्वमापन्नागतानरकयातनाः ताम्रभाण्डे च सा दग्धाऽयुतानिदश पञ्च च। श्वानयोनिषुसञ्जाता शतवारं पुनःपुनः छिन्ननासा छिन्नकर्णा कृमिमूर्द्धा निरन्तरम्। छिन्नपुच्छाभग्नपादा ताडिताचगृहेगृहे पश्चात्सौवीरदेशेषु पद्मबन्धोर्द्विजस्य च। दास्या गृहेशुनी जाता बहुदुःखसमाकुला

छिन्नकर्णा छिन्ननासा छिन्नपुच्छाऽङ्घ्रिरातुरा।
कृमिपूर्णशिरा नित्यं कृमियोनिश्च तिष्ठति॥ ५४ ॥

एवं त्रिंशद्गतावर्षा अस्मिञ्जन्मनि भूमिप। दैवात्कर्मविपाकेन वैशाखे मेषगे रवौ॥ शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां पद्मबन्धोस्तनूद्भवः। नद्यांस्नात्वा शुचिर्भूत्वा सार्द्रवस्त्रोगृहंययौ तुलसीवेदिकाम्प्राप्य पादाववनिजे निजौ। वेदिकायामधोदेशे साशुनीस्वापमागता

प्राक्सूर्योदयवेलायां पादोदकपरिप्लुता।
सद्यो ध्वस्ताऽशुभा जाता जातिस्मृतिरभूत्क्षणात्॥ ५८ ॥

स्मृत्वा कर्म कृतं पूर्वं सा शुनी तापसंतदा। चुक्रोशकरुणादीनामुने त्राहीतिवै पुनः

स्वकर्मच मुनीन्द्राय स्मृत्वाचख्यौभयाऽऽकुला।

भर्तुर्विषप्रयोगं तु स्वस्य दुश्चरितं तथा॥ ६० ॥

याऽन्यापियुवती ब्रह्मन्भर्तुर्वश्यंसमाचरेत्। वृथाधर्मा दुराचारा पच्यते ताम्रभाजने भर्तानाथोगुरुर्भर्ताभर्तादैवतमुत्तमम्। विक्रियांकृत्यसाध्वीसा कथंसुखमवाप्नुयात् तिर्यग्योनिशतं याति कृमिकोटिशतानि व। तस्माद्भूसुरकर्तव्यंस्त्रीभिर्भर्तुर्वचःसदा

साऽहं पश्ये पुनर्योनिं कुत्सितां यातनान्विताम्।
यदि नोद्धरसे ब्रह्मन्नद्यत्वद्दृष्टिसम्मुखाम्॥ ६४ ॥

तस्मादुद्धर मां ब्रह्मन्दुष्कृतां पापचारिणीम्। सुकृतस्य प्रदानेन वैशाखे शुक्लपक्षके

या कृता तु त्वया ब्रह्मन्द्वादशी पुण्यवर्द्धिनी।
तस्यां त्वया कृतं पुण्यं स्नानदानान्नभोजनैः॥ ६६ ॥

दुश्चारिण्याअपिब्रह्मंस्तेनमुक्तिर्भविष्यति। यस्यांतुभूसुरःस्नातःस्वगृहेमनुजःकिल सर्वतीर्थफलावाप्तिं लभते ताऽत्र संशयः। तत्र दत्तं हुतं यत्र कृतं देवार्चनादि यत्॥ तदक्षय्यफलं ज्ञेयं यत्कृतं द्वादशीदिने। एवं विधफलं यत्स्यात्तद्देहि सकलं मम॥

द्वादश्यामुपवासेन त्रयोदश्यां तु पारणात्।
यत्फलं स्यात्तदद्यद्वा तेन मुक्तिर्भविष्यति॥ ७० ॥

दयां कुरु महाभाग! दीनायां दीनवत्सल। दीननाथो जगन्नाथो युष्मन्नाथोजनार्दनः तर्दीयास्ताद्दशाएवयथाराजातथाप्रजाः। वैवस्वतपदध्वंसिन्परित्राहिसुदुःखिताम् त्वद्द्वारवासिनीं दीनांशुनींमांदीनवत्सल। ब्रह्महत्यासहस्रम्वागोहत्यानांसहस्रकम् अगम्यानाञ्च कोटीश्च दहत्येव शुभातिथिः। तस्यां कृतं महापुण्यं महांदत्त्वामहामुने मामुद्धर समुद्विग्नां दीनां नाथ समुद्धर। अन्तेतुभ्यं द्विजेन्द्राय नमउक्तिं वदाम्यहम् इतितस्यावचःश्रुत्वाशुनीमाहमुनेःसुतः। स्वकृतंजन्तवोऽश्नन्तिसुखदुःखात्मकंशुनि

तस्मात्किमु त्वया कार्यं क्षुद्रया पापशीलया।
यया भर्ता वशं नीतो रक्षाचूर्णादिभिर्द्विजः॥ ७७ ॥
साधुभ्यो यत्कृतं पापं स्वस्य दुःखकरम्भवेत्।
साधुभ्यो यत्कृतं पुण्यं स्वस्य दुःखहरम्भवेत्॥ ७८ ॥

उभयं भ्रंशतामेति पापेभ्यो यत्कृतम्भवेत् । शर्करामिश्रितं क्षीरं काद्रवेयनिवेदितम्
विषवृद्धिकरं दृष्टमेवं पापकरं भवेत् । वदत्येवं मुनिसुते शुनी दुःखैकरूपिणी ॥ ८०

पुनश्चुक्रोशोर्ध्वस्वरं तत्पित्रे बहुभाषिणी ।
पद्मबन्धो! परित्राहि शुनींत्वद्द्वारवासिनीम् ॥ ८१ ॥
त्वदुच्छिष्टाशिनीं नित्यं त्वं पाहीति पुनः पुनः ।
स्वपोष्या ये हि वर्तन्ते गृहस्थस्य महात्मनः ॥ ८२ ॥

तेषामुद्धरणंकार्यमिति वेदविदां मतम् । चण्डाला वायसाश्चैव सारमेयाश्च नित्यशः
गृहस्थानां दयापात्रं प्रत्यहम्बलिभोजिनः । अशक्तं नोद्धरेत्पोष्यं रोगाद्युपहतं यदि

सोऽधः पतेन्नः सन्देह इतिवेदविदांमतम् ॥ ८५ ॥
कर्तारमेकं जगतां हिकर्ता कृत्वात्मना पाति समस्तजन्तून् ।
दारादिरूपव्यपदेशतो हरिस्तस्मात्तदाज्ञा खलु पोष्यरक्षा ॥ ८६ ॥
स्वपोष्यरक्षां परिहृत्यजन्तुर्दैवेन क्लृप्त्या यदि वर्ततेऽन्यधीः ।
स देवद्रोग्धा सकलस्य हन्ता कीनाशलोकाननु सम्प्रयाति ॥ ८७ ॥

कर्तव्यत्वाद्दयालुत्वादेतामुद्धर दुर्मतिम् । इति तस्या वचःश्रुत्वादुःखार्तायागृहेसुतः

निश्चक्रामगृहात्तूर्णं पद्मबन्धुर्दयानिधिः ॥ ८८ ॥

किमेतदिति तां प्राह पुत्रं सर्वं न्यवेदयत् । स तुपुत्रवचः श्रुत्वातमेवं प्राहविस्मितः

पद्मबन्धुरुवाच

ममात्मजकथं वाक्यमीदृशं व्याहृतं त्वया । न साधूनामिदं वाक्यं भवतीह वरानन
आत्मसौख्यकराः पापा भवन्ति परिभाविताः । पश्यपुत्र जनाः सर्वेपरोपकरणायवै
शशीसूर्योऽथ पवनो रजनी हुतभुग्जलम् । चन्दनं पादपाः सन्तःपरोपकरणेस्थिताः
अस्थिदानंकृतं पुत्र कृपयाहिदधीचिना । देवानामुपकाराय ज्ञात्वा दैत्यान्महाबलान्
कपोतार्थे स्वमांसानि शिबिनाभूभुजा पुरा । प्रदत्तानि महाभागश्येनायक्षुधितानिवै
जीमूतवाहनोराजा पुराऽऽसीत्क्षितिमण्डले । तेनाऽपि जीवितंदत्तंगरुडायमहात्मने
तस्माद्दयालुना भाव्यं भूसुरेण विपश्चिता । शुद्धे वर्षति देवस्तु किमशुद्धे न वर्षति

किन्न दीपयते चन्द्रश्चण्डालानां गृहे सदा । तस्मादहं शुनीमेतां याचन्तींश्चपुनःपुनः

उद्धरिष्ये निजैः पुण्यैः पङ्कमग्नाश्च गां यथा ।
इति पुत्रं निराकृत्य प्रतिजज्ञे महामतिः ॥ ९८ ॥

दत्तं दत्तं महापुण्यं द्वादशीदिनसम्भवम् । शुनि!गच्छ हरेर्धाम निर्धूताऽखिलकल्मषा
तद्वाक्यात्सहसा भूप! दिव्याऽऽभरणभूषिता । विमुच्य देहंजीर्णंतुदिव्यरूपधराशुभा

शताऽऽदित्यप्रभा जाता सावित्रीप्रतिमा यथा ।
जगामाऽऽमन्त्र्य तं विप्रं द्योयन्ती दिशो दश ॥ १०१ ॥

भुक्त्वा दिवि महाभोगान्पश्चाज्जातामहीतले । नरनारायणाद्देवादुर्वशीनाम नामतः ॥
वैशाखशुद्धद्वादश्याः प्रभावेण वराङ्गना । देवानाञ्चप्रियाजाता अप्सरस्त्वंचसाययौ

यद्योगिगम्यं हुतभुक्प्रकाशं वरं वरेण्यं परमार्थरूपम् ।
यत्प्राप्य सन्तोऽपि हि यान्ति मोहं तत्प्राप रूपञ्च शुनी हि देवी ॥ १०४॥
पश्चात्स पद्मबन्धुर्हि तां तिथिं पुण्यवर्द्धिनीम् ।
लोकेष्टीं ख्यापयामास मधुच्छित्प्राणवल्लभाम् ॥ १०५ ॥
कोटीन्दुसूर्यग्रहणाधिका सा समस्तरूपाधिकपुण्यरूपा ।
यज्ञैः समस्तैरतिरिच्यमाना द्विजेन ख्याता भुवनत्रये च ॥ १०६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादे शुनीमोक्षप्राप्तिर्नाम
चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

वैशाखमासमाहात्म्योपसंहारवर्णनम्

श्रुतदेव उवाच

यास्तिस्रस्तिथयः पुण्या अन्तिमाः शुक्लपक्षके ।
वैशाखमासि राजेन्द्र! पूर्णिमान्ताः शुभावहाः ॥ १ ॥

अन्त्याः पुष्करिणीसञ्ज्ञाः सर्वपापक्षयावहाः । माधवेमासियत्पूर्णं स्नानंकर्त्तुं नचक्षमः

तिथिष्वेतासु स स्नायात्पूर्णमेव फलं लभेत् ।
सर्वे देवास्त्रयोदश्यां स्थित्वा जन्तून्पुनन्ति हि ॥ ३ ॥

पूर्णायाः सर्वतीर्थैश्च विष्णुनासहसंस्थिताः । चतुर्दश्यांसयज्ञाश्चदेवाएतान्पुनन्तिहि ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा सर्वानेतान्पुनन्ति हि । एकादश्यां पुराजज्ञेवैशाख्याममृतंशुभम् द्वादश्यां पालितं तच्चविष्णुनाप्रभविष्णुना । त्रयोदश्यांसुधांदेवान्पाययामासवैहरिः जघान च चतुर्दश्यां दैत्यान्देवविरोधिनः । पूर्णायांसर्वदेवानांसाम्राज्याऽऽप्तिर्बभूवह ततो देवाः सुसन्तुष्टाएतासांचवरंददुः । तिसृणाञ्चतिथीनांवैप्रीत्योत्फुल्लविलोचनाः एता वैशाखमासस्य तिस्रश्च तिथयःशुभाः । पुत्रपौत्रादिफलदानराणां पापहानिदाः योऽस्मिन्मासे च सम्पूर्णेनस्नातो मनुजाधमः ।तिथित्रयेतुसस्नात्वापूर्णमेवफलंलभेत् तिथित्रयेऽप्यकुर्वाणः स्नानदानादिकं नरः । चाण्डालीं योनिमासाद्यपश्चाद्रौरवमश्नुते उष्णोदकेन यः स्नाति माधवे च तिथित्रये । रौरवं नरकं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश पितृन्देवान्समुद्दिश्यदध्यन्नंन ददाति यः । पैशाचींयोनिमासाद्यतिष्ठत्याभूतसम्प्लवम् प्रवृत्तानाञ्चकामानां माधवे नियमे कृते । अपश्यं विष्णुसायुज्यं युज्यतेनाऽत्र संशयः आमासं नियमासक्तः कुर्याद्यदि दिनत्रये । तेन पूर्णफलम्प्राप्य मोदते विष्णुमन्दिरे

यो वै देवान्पितॄन्विष्णुं गुरुमुद्दिश्य मानवः ।
न स्नानादि करोत्यद्धाऽमुष्य शापप्रदा वयम् ॥ १६ ॥

निःसन्तानोनिरायुश्चनिःश्रेयस्कोभवेदिति । इति देवावरंदत्त्वा स्वधामानिययुःपुरा तस्मात्तिथित्रयंपुण्यंसर्वघौघविनाशनम् । अन्त्यं पुष्करिणीसञ्ज्ञंपुत्रपौत्रविवर्द्धनम् या नारीसुभगाऽऽपूपपायसं पूर्णिमादिने । ब्राह्मणायसकृद्दद्यात्कीर्तिमन्तंसुतं लभेत् गीतापाठन्तु यः कुर्यादन्तिमे च दिनत्रये । दिनेदिनेऽश्वमेधानां फलमेति न संशयः सहस्रनामपठनं यः कुर्य्याच्च दिनत्रये । तस्यपुण्यफलं वक्तुं कः शक्तोदिविवाभुवि सहस्रनामभिर्देवं पूर्णायां मधुसूदनम् । पयसास्नाप्य वै यातिविष्णुलोकमकलमषम् समस्तविभवैर्यस्तु पूजयेन्मधुसूदनम् । न तस्यलोकाः क्षीयन्ते युगकल्पादिव्यत्यये

अस्नात्वा चाऽप्यदत्त्वा च वैशाखश्च गतो यदि ।
स ब्रह्महा गुरुघ्नश्च पितॄणां घातकस्तथा ॥ २४ ॥
श्लोकार्द्धं श्लोकपादम्वा नित्यं भागवतोद्भवम् ।
वैशाखे च पठन्मर्त्यो ब्रह्मत्वं चोपपद्यते ॥ २५ ॥

यो वै भागवतं शास्त्रं शृणोत्येतद्दिनत्रये । न पापैर्लिप्यतेक्काऽपि पद्मपत्रमिवाम्भसा देवत्वं मनुजैः प्राप्तंकैश्चित्सिद्धत्वमेवच । कैश्चित्प्राप्तो ब्रह्मभावो दिनत्रयनिषेवणात् ब्रह्मज्ञानेन वै मुक्तिः प्रयागमरणेन वा । अथवा मासि वैशाखे नियमेन जलाप्लुतेः ॥

नीलं वृषं समुत्सृज्य वैशाख्याञ्च जलाप्लुतेः ।
समस्तबन्धनिर्मुक्तः पुमान्याति परं पदम् ॥ २६ ॥

गां सवत्सां द्विजेन्द्राय सीदते च कुटुम्बिने । इहापमृत्युनिर्मुक्तःपरत्र च परम्व्रजेत् स्नानदानविहीनस्तुवैशाखींश्चवयो नयेत् । श्वानयोतिशतंप्राप्य विष्ठायांजायतेकृमिः तिस्रःकोट्योऽर्धकोटिश्चतीर्थानिभुवसत्रये । सम्भूयमन्त्रयाञ्चक्रुःपापसङ्घातशङ्किताः

जना अस्मासु पापिष्ठा विसृजन्ति स्वकं मलम् ।
तदस्माकं कथं गच्छेदितिचिन्तासमन्विताः ॥ ३३ ॥

तीर्थपादंहरिंजग्मुःशरण्यंशरण्यं विभुम् । स्तुत्वा च बहुभिःस्तोत्रैःप्रार्थयामासुरञ्जसा देवदेव जगन्नाथ सर्वाघौघविनाशन! । जना अस्मासुपापिष्ठाःस्नात्वा पापानिसर्वशः

विसृज्य त्वत्पदं यान्ति त्वदाज्ञाधारिणो भुवि ।

अस्माकञ्चैव तत्पापंकथं गच्छेज्जनार्दन! ॥ ३६ ॥

तदुपायं वदास्माकंत्वत्पादशरणैषिणाम् । इति तीर्थैः प्रार्थितस्तु भगवान्भूतभावनः

प्रहसन्प्राह तीर्थानि मेघगम्भीरया गिरा ।

श्रीभगवानुवाच

सिते पक्षे मेषसूर्ये वैशाखान्ते दिनत्रये ॥ ३८ ॥

सर्वतीर्थमये पुण्ये ममाऽपि प्राणवल्लभे । यूयं भगोदयात्पूर्वं बहिःसंस्थजलाप्लुताः विमुक्तावाः पुण्यरूपा भवन्त्वाशु सुनिर्मलाः । भवद्भिश्च विमुक्तावैर्येनस्नातादिनत्रये तेषु तिष्ठन्तु तत्पापं जनैर्युष्मद्भिरेचितम् । इतितीर्थपदोविष्णुस्तीर्थानाञ्चवरं ददौ अनुज्ञाप्यच तान्योगात्तत्रैवान्तरधीयत । स्वधामानिपुनः प्राप्यतानितीर्थानिनित्यशः प्रतिवर्षन्तु वैशाखे तथैवान्त्यदिनत्रये । तेनाघौघं विमुच्यैव यान्ति निर्मलतामहो ये तु स्नानंनकुर्वन्तिवैशाखान्तदिनत्रये । तेभवन्तु समस्तानांजनानांपातकाऽऽश्रयाः

इति शापञ्च तीर्थानि ह्यस्नातानां वदन्ति च ।

न तेन सदृशः पापो यो न स्नातो दिनत्रये ॥ ४५ ॥

विचारितेषुशास्त्रेषु न दृष्टो न च वै श्रुतः । तस्माद्दिनत्रयेकार्यंस्नानदानार्चनादिकम् अन्यथा नरकं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश । इत्येतत्सर्वमाख्यातं श्रुतकीर्ते! महामते! ॥ पृष्टं वैशाखमाहात्म्यंयथादृष्टंयथाश्रुतम् । माहात्म्यस्यचलेशोऽयंमाधवस्यचवर्णितः

कात्स्न्र्याद्वक्तुं च ब्रह्माऽपि नाऽलं वर्षशतैरपि ।

पुरा कैलासशिखरे पार्वत्यै शङ्करः स्वयम् ॥ ४६ ॥

आह माधवमाहात्म्यं पृच्छन्त्यै शतवत्सरम् । तथापि नान्तमगमदशक्तो विरराम ह

को नु वर्णयितुं शक्तः कात्स्न्र्यान्माहात्म्यमुत्तमम् ।

विना विष्णुं जगन्नाथं नारायणमनामयम् ॥ ५१ ॥

पुरा सर्वेऽपिऋषयोमाहात्म्यंपापनाशनम् । लेशस्यलेशंव्याचख्युर्जनानांहितकाम्यया

नाऽन्तः केनापि व्याख्यातो ह्यशक्तत्वान्महीपते! ।

त्वञ्च मासे तु वैशाखे कुरु दानादिसत्क्रियाः ॥ ५३ ॥

तेन भुक्तिश्चमुक्तिश्चसम्प्राप्नोषि न संशयः । इति तं बोधयित्वाच मैथिलंजनकाह्वयम् श्रुतदेवस्तमामन्त्र्य गन्तुंचक्रे मनस्ततः । जाताह्लादः स राजर्षिर्गलद्बाष्पाकुलेक्षणः

उत्सवं कारयामास स्वाभिवृद्ध्यै मनोरमम् ।

ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य शिविकामधिरोप्य तम् ॥ ५६ ॥

चतुरङ्गबलैर्युक्तः स्वयं पृष्ठमथाऽन्वगात् । पुनश्चान्तः पुरम्प्राप्य सकलैर्विभवैरपि ॥ वस्त्राभरणैश्चैव गोभूतिलहिरण्यकैः । प्रणम्य च परिक्रम्य तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ततः स तु महातेजाः श्रुतदेवो महायशाः । सन्तुष्टः परमप्रीतोययौ धामस्वकंमुनिः त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां च माधवे । स्नानं दानं पूजनञ्च कथाश्रवणमेवच वैशाखधर्मनिरतः स वै मोक्षमवाप्नुयात् । धनशर्मा ब्राह्मणश्च प्रेताश्चैव यथा पुरा ॥

नारद उवाच

इत्येतत्परमाख्यानमम्बरीष! तवोदितम् । श्रवणात्सर्वपापघ्नं सर्वसम्पद्विधायकम् तेन भुक्तिश्च मुक्तिश्च ज्ञानंमोक्षञ्चविन्दति । इतितस्यवचःश्रुत्वा अम्बरीषोमहायशाः प्रहृष्टान्तरवृत्तिश्च बाह्यव्यापारवर्जितः । प्रणनाम तथा मूर्ध्ना दण्डवत्पतितो भुवि विप्रैरखिलैश्चाऽपिपूजयामासतम्पुनः । सम्पूजितस्तमामन्त्र्यनारदो भगवान्मुनिः

लोकान्तरं ययौ धीमाञ्छापान्नैकत्र संस्थितिः ।

अम्बरीषोऽपि राजर्षिर्नारदोक्तानिमाञ्छुभान् ॥ ६६ ॥

धर्मान्कृत्वा विलीनोऽभूत्परे ब्रह्मणि निर्गुणे ।

सूत उवाच

य इदं परमाख्यानं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् ॥ ६७ ॥

शृणयाद्वा पठेद्वाऽपि स यातिपरमाङ्गतिम् । लिखितं पुस्तकंयेषां गृहेतिष्ठतिमानदाः

तेषां मुक्तिः करस्था हि किमु तच्छ्रवणात्मनाम् ॥ ६८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसम्वादेफलश्रुतिकथनंनाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५

समाप्तमिदं वैशाखमाससमाहात्म्यम्